Raigame

Especial Otero Pedrayo

REVISTA DE ARTE, CULTURA E TRADICIÓNS POPULARES

Marzo de 2001 *nº 12*

ESCOLA PROVINCIAL DE DANZAS • COLECTIVO CASTRO FLOXO

DEPUTACION OURENSE

índice

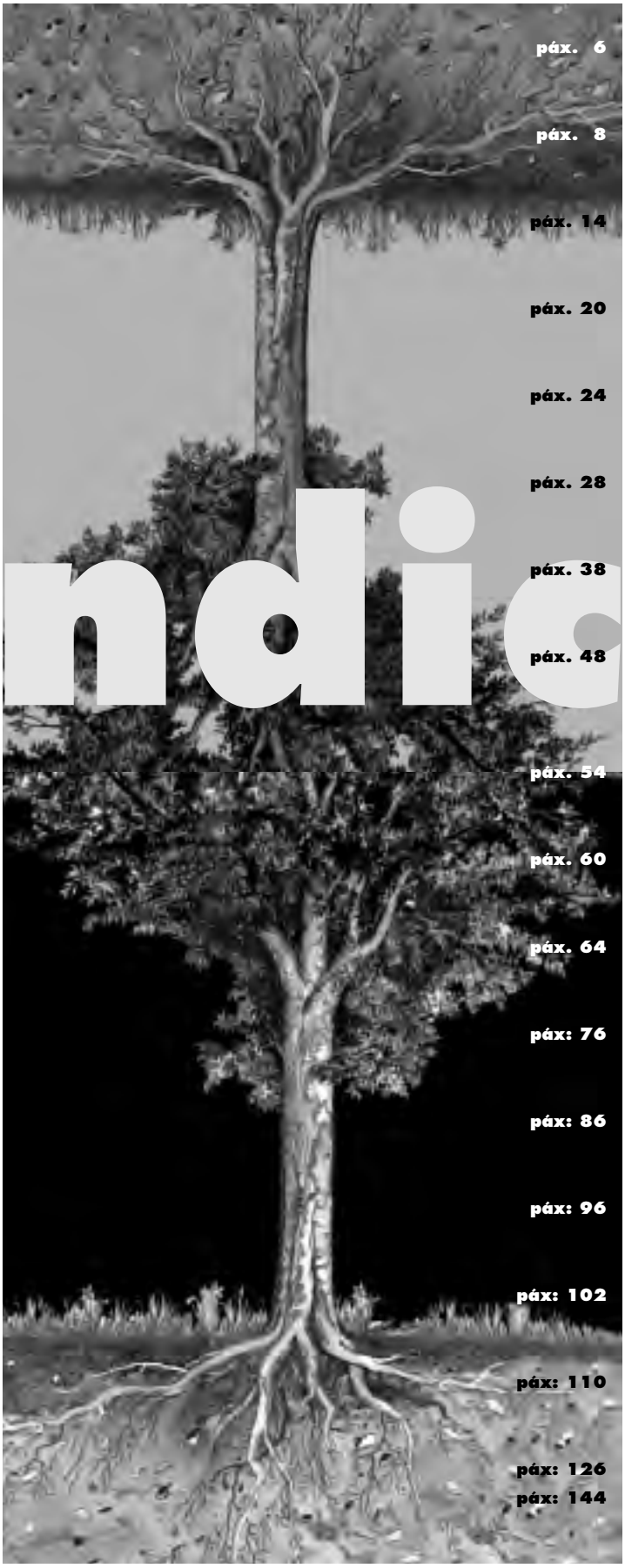

páx. 6 Presentación
Agustín Sixto Seco

páx. 8 Lembranzas do mestre e amigo
Francisco Fernández del Riego

páx. 14 Achega biográfica a Ramón Otero Pedrayo
Afonso Vázquez-Monxardín

páx. 20 Don Ramón, home cabal
Miguel Anxo Araújo Iglesias

páx. 24 Nos cento e tantos anos de Don Ramón Otero Pedrayo
Pura Vázquez

páx. 28 A historia de Galicia na obra de Otero Pedrayo: terra e memoria
Ramón Villares

páx. 38 A actividade política de Otero Pedrayo (1918-1936)
Justo Beramendi

páx. 48 A paisaxe xeográfica en Otero Pedrayo
Augusto Pérez Alberti

páx. 54 O adeus a Calipso na Odisea Oteriana arredor de si
Carmen Blanco

páx. 60 O Don Ramón orador
Manuel Rego Nieto

páx. 64 A solaina orcelada
Jorge Martínez Jiménez

páx: 76 Otero Pedrayo, Pensador
Marcelino Agís Villaverde

páx: 86 A Fidalguía na Novela de Otero Pedrayo
Raúl Soutelo Vázquez

páx: 96 O home aínda é millor
Julio Francisco Ogando Vázquez

páx: 102 Diccionario Don Ramón, do A ó Z
Marcos Valcárcel

páx: 110 Demandando edicións xeitosas para un grande escritor
Carlos Baliñas Fernández

páx: 126 Da poesía dramática e da dramaturxia de R. Otero Pedrayo
páx: 144 Pro opera omnia de Ramón Otero Pedrayo
Camilo Fernández Valdehorras

Raigame

REVISTA DE ARTE, CULTURA E TRADICIÓNS POPULARES

Dirección **Mariló e Xulio Fernández Senra**

Secretaría **Fco. Javier Álvarez Campos**

Colaboración especial:

Consello da Cultura Galega *Arquivo Sonoro de Galicia*
Afonso Vázquez-Monxardín
Ángeles Fernández Pérez
Guillermo Escrigas
Susana González Rodríguez

Colaboración artística: ***Xosé Cid***
Luís cid
Familia Conde Corbal
Santy
Omar
Buciños
Carlos Quesada
Tomás Vega Pato
Siro

Ilustracións

Debuxos: ***Castelao, Conde Corbal, Xosé Cid, Luís Cid, Santy, Omar, Carlos Quesada, Cebreiro, Tomás Vega Pato, Sciammarella, Aguilera, Maside, Seoane, Siro, Vicente Risco, F. Mantecón, I. Zuloaga, A. Lorentz, Xurxo, Carlos Silvar, Illa Couto, Prego de Oliver***

Esculturas: ***Buciños, Xosé Cid***

Fotografías: **E. Reza**
Arquivo da Biblioteca da Deputación de Ourense
Arquivo da Fundación Otero Pedrayo
Arquivo de "Ediciós do Castro"
Arquivo de Raigame

Icono Raigame (contraportada) **Tomás Vega Pato**

Coordenan **Escola Provincial de Danzas**
Colectivo Castro Floxo

Edita Deputación Ourense

Deseño e Realización infográfica **Xosé Lois Vázquez & Nicole Carpentier, S.C.**

Todas aquelas persoas que teñan interés en publicar artigos ou traballos nesta revista poden dirixirse a:

RAIGAME
Aptdo. 484
Tlf. e Fax 988 249493
32080- Ourense
e-mail: ***escdanza@lander.es***

Tódolos dereitos de reproducción, adaptación, traducción ou representación dos textos, ilustracións e fotografías están reservados, e só poderán ser exercidos por terceiros previa solicitude e correspondente permiso dos editores ou dos autores.

AGUSTÍN SIXTO SECO

Mugardos, 1926

Médico especialista en Traumatoloxía e Ortopedia, é Director do Centro Médico A Rosaleda de Santiago. Relacionado con Otero Pedrayo desde a súa época de profesor en Santiago preside a Fundación Rosalía de Castro e a Fundación Otero Pedrayo, á parte de ser membro doutros patronatos de distintas fundacións culturais como a Penzol, Museo do Pobo Galego e Camilo José Cela. Especialista en temas de emigración é Delegado para Galicia e Europa do Centro Galego de Bos Aires e membro da ponencia de cultura Galega no Exterior do Consello da Cultura Galega.

Agustín Sixto Seco

É para min unha honra especial, como presidente da Fundación Otero Pedrayo e como amigo do Señor de Trasalba, prologar cunhas curtas pero sentidas palabras esta obra froito dun traballo colectivo. O meu desexo sincero é agradecer ós especialistas e colaboradores da revista e á propia Deputación de Ourense o esforzo feito para que neste ano do vixésimo quinto aniversario do pasamento de Don Ramón, este número extraordinario desta revista de fermoso nome –case poderiamos dicir "oteriano"– "Raigame", sirva de reflexión colectiva e punto de encontro das persoas que estudian e pensan ó redor de Otero Pedrayo.

E falamos de punto de encontro porque Otero Pedrayo, como onte e sempre Rosalía, é tamén unha auténtica luz que unifica ós galegos. É un símbolo colectivo da identidade galega con vocación de suscitar confluencias. Sinalemos só dúas entre outras moitas das que se podería botar man: No ano 1950 un tribunal universitario outorgoulle con éxito inenarrable e incontestable a Cátedra de Xeografía da Universidade de Santiago. E como colofón derradeiro dunha vida de cristián exemplar os bispos todos da súa Terra, presididos polo arcebispo de Santiago, o vasco Don Ángel Suquía, xuntáronse nunha misa colectiva celebrada en lingua galega e con cánticos en latín, ó seu redor na vella catedral románica de Ourense, onde el desde moi novo se sentira engaiolado coa mestría da palabra de Don Marcelo Macías.

E como se ve ó longo dos interesantes artigos desta obra, Otero non só viviu moitos anos senón que os viviu moi intensamente, falando e escribindo sen descanso, case ata a súa morte. Froito desta longa e vizosa andaina vital é un triple maxisterio no coñecemento e comprensión no noso medio natural e humano, na reflexión histórica moitas veces exercida a través das biografías de galegos ilustres, e na súa máis coñecida faceta de creador da prosa galega contemporánea.

Así que Don Ramón foi sobre todo un creador das palabras. Tamén creador como artífice de palabras novas –lexítimo papel do escritor– e ben coñecido por domeñador dunha oratoria que tivo nel un dos seus máis engaiolantes cultivadores en todo o século pasado. Hoxe, gracias ás modernas técnicas de reproducción de voz, pode estar connosco para sempre.

A súa enciclopédica obra inclúe á parte da literaria, xeográfica e histórica máis coñecida, artigos dispersos, cartas, manuscritos e unha inxente cantidade de documentos diversos, a maioría conservados na Fundación Penzol de Vigo.

É obxectivo desta Fundación Otero Pedrayo, creada por Galaxia en 1980 para darlle cumprido fin ó mandato conservacionista que Otero expresou no seu testamento, aproveitar o pulo de obras como esta, e dos congresos que se celebran ó longo deste ano con motivo deste vintecinco aniversario do seu pasamento, para botar a andar o CEO de Trasalba, o *Centro de Estudios Oterianos*, como lugar de compilación, reflexión, investigación e difusión da inmensa obra de Don Ramón en tódolos seus aspectos.

Do interese que suscita o fidalgo de Trasalba non pode haber mellor mostra que esta grande cantidade de prestixiosas firmas oterianas reunidas aquí e agora ó redor da súa lembranza e do seu exemplo vital.

Saúde e boa andanza

Caricatura de Siro.

FRANCISCO FERNÁNDEZ DEL RIEGO

Lourenzá, Lugo, Xaneiro de 1913.

Fixo os seus primeiros estudos na súa vila natal e Monforte. En Santiago fai Dereito e Filosofía e dirixe a revista *Universitarios.* Unha vez rematados seus estudos dedicouse á docencia, compaxinándoa cunha intensa actividade periodística e política. Colaborou nas revistas *Nós* e *Alento* e dirixiu os seminarios *A Nosa Terra* e *Ser*. Tivo un papel resaltábel dentro do Partido Galeguista no periodo da República. En 1939 fixou a súa morada en Vigo, coincidindo con Paz Andrade, Carlos Maside, Enrique Peinador e outros. En 1950 colaborou na fundación da *editorial Galaxia*. En 1960 foi elixido membro numerario da Real Academia Galega. É co-director da revista *Grial*. A súa obra está case toda dedicada a Galicia e podemos destacar "*Danzas populares gallegas*", "*Historia da literatura galega*", "*Galicia no espello*", "*Escolma de poesía galega. Os contemporáneos*","*Letras do noso tempo*","*Poesia galega. Do dezanove aos continuadores*", "*Pensamento galeguista do Século XX*","*Diccionario de escritores en lingua galega*", "*Álvaro Cunqueiro e o seu mundo*", "*Blanco Amor. Emigrante e autodidacta*",... Na actualidade é Presidente da Real Academia Galega.

Lembranzas do mestre e amigo

Francisco Fernández del Riego

Nunca esquecín aquel día invernizo do ano 1931, sendo eu estudiante universitario en Compostela. Entraba por vez primeira no "Seminario de Estudos Galegos" establecido nas dependencias da vella Fonseca, conducido polo profesor de Historia do Dereito Luís Tobío. Presentoume o meu introductor a varias das principais figuras que andaban a traballar na Institución. Espertou en min singular interese, espontánea meiguice, un home de alta estatura, varudo, de porte afidalgado, que estaba a falar cun grupo de compañeiros. Era Don Ramón Otero Pedrayo.

Produciume insólita sorpresa admirativa a súa palabra fluínte, vibradoira, apaixoada. Parecíame de tanta vitalidade, que semellaba crear as cousas ó nomealas. Aquela palabra, que eu escoitaba enfeitizado, decorría chea de forza lírica. Ouvíndoa, ocurríaseme que erguía o sentimento da natureza á creación poética. De vez en vez, o falante sorría cunha fina ironía. Esa inesquecida e imaginativa terra de ninguén dominábaa con estilo incopiable. Descobríaseme como home de coñecemento e de sorrisa. Manexaba os conceitos máis cultos tendo a man unha frase de sabiduría popular.

Desde entón comezou a xurdir, paseniñamente, unha relación asídua na que se conxugaron a miña devoción polo seu maxisterio coa xenerosa amistade que me dispensou. Sempre lembrarei a súa estatura humana envolvida nunha aura de lírica serenidade. Riba dos hombreiros, a cabeza luminosa,

**Espertou en min singular interese,
espontánea meiguice,
un home de alta estatura, varudo,
de porte afidalgado,
que estaba a falar cun grupo
de compañeiros.
Era Don Ramón Otero Pedrayo.**

melancólica, presidía o ritmo do seu labor intenso. Un labor que, aínda arraizado no tempo que lle tocou vivir, inxería viva protección de futuro. Por outra banda, fronte ó intimismo concentrado, absorbente, o admirado amigo abríase ó aire libre, á ilusión da vida axeitada e relumbrante. Esta constante de insaciable gozador, advertíase na súa actitude humana. Pero non só alentaba nel o goce, senón tamén a esencia dunha fonda verdade existencial.

Eu, rapaz, e el consagrada personalidade no mundo da cultura, vivimos xuntos emotivas xeiras de propaganda galeguista a través de Galicia toda. Compartimos viaxes por terras portuguesas, e coincidimos en Congresos, en tertulias, en andainas festeiras ou conmemorativas. Fun convidado seu durante anos consecutivos, na casa grande trasalbesa de Cima de Vila. Nas tempadas que pasei á súa beira, ano tras ano, disfrutamos de horas memorables.

Na casa soralenga había un sinxelo gabinete cos muros tapizados de estanterías cheas de libros. Nel figuraba un modesto escritorio e unha silla na que sentar. Durante a miña estada trasalbesa consultei algúns dos libros que o escritor tanto follea-ra. Moitas veces acomodábame ó seu carón na mesa camilla onde traballaba xunto á fiestra e ó calor do braseiro.

Despois de xantar, cando o tempo o permitía, faciamos longas paseatas polos Chaos de Amoeiro, á beira dos piñeiros da encosta de Santa Cruz de Arrabaldo, seguindo carreiros que levaban cara Punxín. Tamén outras menores polos soutos veciños da casa.

Durante as andaduras contábame Otero Pedrayo vellas historias de ambiente familiar, ou de sucesos que naqueles lugares ocurriran en épocas idas. Falábame de que o seu avó paterno era un capitán esparterista que fora desterrado a Barbantes. Casou cunha Sotelo, familia esta que procedía da Serra Martiñá. Da unión de ámbolos dous naceu Don Enrique Otero Sotelo, médico, amigo de políticos e homes de letras. Do seu casamento con Dona Eladia Pedrayo xurdiu á vida o único fillo: Don Ramón. Falábame este de que os Sotelo eran propietarios en Trasalba e en Santa Cruz de Arrabaldo. Tiñan solar do século XVIII na parroquia trasalbesa, que o escritor gostaba sempre de chamar Casa Grande de Cima de Vila. Nela pasou intensas horas da nenez e adolescencia. Tamén moitos días da fecunda maturidade e da vellez. Atópase emprazada en lugar estratéxico que domina por unha banda o val do Miño, e pola outra o do Barbantiño.

Gorentábame escoitar, durante as demoradas paseatas, vedrañas historias acaídas no Pazo de Goián. Enaxenaran os Sotelo as posesións da Martiñá, e co seu importe adquiriron ese pazo que o escritor herdou. Narrábame o propio escritor con aquel estilo tan de seu dramáticos sucedidos protagonizados polos poseedores antigos da mansión. Lembrárallos a súa avoa paterna, quen tamén lle refería curiosos aconteceres ocurridos alí no XIX. Gostaba moito de relatarmos porque desde neno quedaran fixadas na súa memoria. Mesmo lle serviran de referencia para algunhas das obras que escribiu.

Produciume insólita sorpresa admirativa a súa palabra fluínte, vibradoira, apaixoada. Parecíame de tanta vitalidade, que semellaba crear as cousas ó nomealas. Aquela palabra, que eu escoitaba enfeitizado, decorría chea de forza lírica. Ouvíndoa, ocurríaseme que erguía o sentimento da natureza á creación poética.

O fermoso pazo mantívose semiesquecido, en asolado abandono, ergueito en terras moi achegadas á casa solarenga. Visitamos ámbolos dous en varias ocasións o seu interior, e o daquela propietario revivía noticias, feitos dun pasado cheo de desacougos e tristuras. Pero onde de xeito especial disfrutei da compaña do mestre, foi contemplando os panoramas desde a ampla solaina de pedra sobre o xardín, na casa de Cima de Vila. Decíame que nela adeprendera a se familiarizar cos extensos horizontes que se abrían ós seus ollos: O monte San Trocado, o Novelle, a Martiñá, o Faro de Avión... Co seu saber xeográfico tan cernudo, íame indicando desde a solaina de ancho peitoril, todo canto se descobría á nosa mirada nunha clara mañán inverniza. Amosábame a serra Leboreira e o Penagacho, con fermosa palabra ilustrada. Sinalábame os altos da divisoria do Arnoia e do Limia, ou a Chaira de Rabeda, sempre con aquel seu decir que tan familiar lle era.

Durante as longas horas trasalbesas das que gocei ano tras ano, puiden coñecer a fondo a figura humana e cultural do gran polígrafo. Evocábame tempos que se esvaíran, co seu anecdotario ricaz, suxeridor. Botaba ben de ver eu, a súa presencia existencial nunha idade situada nos fíns do dezanove e a maior parte do século vinte. Coñecera os últimos solpores da vida fidalga no campo galego. Soupo da sociedade heril e patriarcal, na que o labrego e máis o señor considerábanse camadas xerarquizadas dunha mesma comunidade de destino. Tamén as formas corteses de amor, o modernismo, o simbolismo, o liberalismo. Os temas das

Durante as longas horas trasalbesas das que gocei ano tras ano, puiden coñecer a fondo a figura humana e cultural do gran polígrafo.

súas conversas viraban unha chea de veces polos escenarios fidalgos, señoriais da Galicia dezanovesca. As evocacións eran sempre vivas, ateigadas de luz nova.

Contábame poucas cousas, por outra banda, dos seus estudios de bacharelato, aínda que rememoraba con emoción, a dous mestres do Instituto: Don Marcelo Macías e Moreno López. A este porque o influíra na súa vocación xeográfica. Tampouco se compracía demáis na lembranza dos tempos da súa estada como estudiante universitario en Madrid. Pero sí gorentábao moi especialmente relembrar emotiva e culturalmente a presencia de Santiago no seu espírito. Falábame dunha Compostela prerrománica, case de cenobios con brillante runfadela de tradición bizantina. Tamén da Compostela románica, chea de lograda expresión da alma da cidade. Da que, a través do acento oxival e plateresco, se repitiu na apoteose barroca. Para el non se poderían comprender o xenio e a arte de Santiago, sen o contacto de Compostela e Galicia con Europa. En moitas ocasións aproveitei a súa ricaz palabra guiadora, para entender misterios e segredos compostelláns. De mañán ou nas horas do solpor escoiteino con engaiolante impresión mentras ruabamos por lugares e prazas compostelanas.

Fun de cote, no trato persoal e no dos seus libros, un devoto admirador de Otero Pedrayo. Gostei vivamente da súa pluma, da que saíron novela, ensaio, conto, teatro, xeografía, historia... Afeito a escribir cunha facilidade insólita e unha erudición viva, foi unha marabillosa forza creadora. Esta forza creadora tiña aínda outro poderoso rexistro na expresión verbal. A elocuencia oteriana era lírica, musical. A súa voz, prodixiosamente douta, poderosamente aquecida, estaba chea de cordialidade. Esta voz incansable foime descobrindo, ó longo dos anos, o sentido da nosa historia, da nosa paisaxe, das letras nosas. Dunha das últimas ocasións nas que nos vimos, mantense na miña memoria unha nidia imaxe. Estaba a

A elocuencia oteriana era lírica, musical. A súa voz, prodixiosamente douta, poderosamente aquecida, estaba chea de cordialidade. Esta voz incansable foime descobrindo, ó longo dos anos, o sentido da nosa historia, da nosa paisaxe, das letras nosas.

follear un texto latino. Remataba de afastar os ollos da lectura para erguelos quen sabe a que lonxanos horizontes. Ben me decatei de que, ó me falar de primeiras, as súas frases acompasábanse ós seus sentimentos. Pareceume que mantiña abstraído no seu soño un algo alleo á realidade que o rodeaba.

De calquera xeito a Otero Pedrayo lembrareino sempre camiñando, seguindo a Galicia polos vieiros do seu destino. Ó meu ver, o admirable, o conmovedor, era a súa confianza na comunión dos homes e das cousas. A súa acollida ostensiblemente bondadosa: Esa especie de enerxía aloumiñante que un aduviñaba concentrada en toda a densidade e todo o aderamento da súa persoa.

Para el non se poderían comprender o xenio e a arte de Santiago, sen o contacto de Compostela e Galicia con Europa.

Caricatura de Santy.

AFONSO VÁZQUEZ-MONXARDÍN

Ourense, 1960

Estudiou as especialidades de Prehistoria e Arqueoloxía, Xeografía, historia e arte de Galicia e Arquivística e biblioteconomía en Santiago de Compostela. Dedicado á docencia de lingua e literatura galega desde 1984 é na actualidade catedrático desta materia no IES As Lagoas de Ourense. Membro da Fundación Otero Pedrayo e iniciador do Arquivo Sonoro de Galicia do Consello da Cultura Galega, ten editado varios discursos de Don Ramón en soporte sonoro e participando na recuperación e difusión de variada documentación oteriana.

Achega biográfica a Ramón Otero Pedrayo

Afonso Vázquez-Monxardín

Ramón Otero Pedrayo naceu en Ourense o 5 de marzo de 1888. Foi único fillo de Dona Eladia Pedrayo Ansoar –con quen estaría especialmente unido ó longo da súa vida e que morreu case centenaria– e de Don Enrique Otero Sotelo, médico que exerceu xenerosamente a súa profesión desde a Casa de Trasalba, ó longo dos Chaos de Amoeiro, ata a súa temperá morte, en 1904.

O neno Ramón Otero criouse no seo dunha familia liberal e culta. O seu avó materno era avogado de prestixio na cidade e o paterno militar esparterista desterrado a Barbantes desde o seu Lugo natal. Seu pai fora defendera a Curros fronte ás inquinas da reacción conservadora local e a súa casa –sobre todo a de Ourense, na Rúa da Paz– era centro de tertulias pola que pasaron a Pardo Bazán e outras destacadas figuras da intelectualidade galega do solpor do XIX. Otero naceu nunha rúa que era daquela o centro do paseo dos señores na cidade e ó lado do Teatro Principal, núcleo da actividade cultural dunha urbe de forte fasquía rural que contaba daquela con pouco máis de dez mil habitantes. Na súa mesma casa, no primeiro, naceu e medrou Vicente Martínez-Risco, compañeiro de xogos infantís cando neno, e posteriormente obxecto de amizade e mútua influencia intelectual ó longo das súas dilatadas vidas.

Ramón cursou o bacharelato no Instituto de Ourense que hoxe leva o seu nome –no Xardín do Posío– e trala ceda morte de seu pai e dunha viaxe ás terras do Mar do Norte en 1905, achégase a Compostela para para facer un curso preparatorio de acceso á Universidade. Axiña marcha a Madrid para segui-los estudios de Dereito e Filosofía e Letras. Na capital española, onde el acudira devecen-

A nai de Don Ramón.

Don Ramón de mozo.

te por acadar unha definición e formación intelectual conforme ós tempos, le tan intensa como asistemáticamente obras de xeografía, historia, filosofía e literatura. As lecturas literarias que máis cobizan ó noso autor son as de Baudelaire, Verlaine, Balzac, Stendhal e Chateaubriand. Desencantado dunha Universidade que non lle di moito, refúxiase na biblioteca do Ateneo.Esta etapa de tanteos e indecisións sobre o futuro intelectual e o seu compromiso co mundo exterior, sería maxistralmente recreada na súa novela iniciática "Arredor de si" (1930).

De volta en Ourense en 1911 intégrase no grupo dos "Inadaptados" no que participan tamén Vicente Risco e Florentino Cuevillas. Os tres amigos habían seguir evolucións intelectuais semellantes, traballando en empresas colectivas como o "Ateneo" ou a revista "La Centuria" e pasando dun acentuado individualismo antisocial a un compromiso galeguista na súa etapa de madurez. Sen embargo dentro dunha identidade global conservadora e culturalista, tamén se poden recoñecer matices importantes. O que para Risco fora unha reviravolta intelectual, para Otero converteuse nunha descuberta case dolorosa. Risco achégase desde o problema antropolóxico dunha cultura devecente e Otero desde a conciencia e saudade pola descomposición do sistema social tradicional. Castelao e outras persoas que coinciden xeracionalmente co grupo ourensán –ó que cinguimos en puridade o nome de Grupo Nós– hase achegar ó galeguismo desde a asunción dos problemas sociais que padece a Galicia popular –loitas agrarias e emigración, principalmente– no momento en que a nova sociedade se espalla cos ventos do século XX, e desde a conciencia da necesidade dun poder galego para a resolución dos mesmos.

A evolución deste grupo xeracional desde o esteticismo evasivo dos anos mozos ó compromiso galeguista

Don Ramón na praia.

ten na amizade de Antón Lousada Diéguez o seu desencadeante principal. Lousada, señorito con Pazo en Moldes, na Terra do Carballiño, intelectual conservador e católico, descóbrelle-la posibilidade de compromiso co país a través da actividade das Irmandades da Fala, das que inicialmente estaban afastados. No seo das Irmandades Otero non ocupará postos destacados; haberá que esperar case ó advenimento da República para a súa partipación intensiva.

No ano 1919 aproba as cátedras de Xeografía e Historia de Ensino Medio e é destinado a Burgos e logo a Santander onde coñeceu á que sería desde 1923 a súa muller, Josefina Bustamente Muñoz, "Fita". Volve definitivamente a Ourense en 1921 e incrementa o seu compromiso cultural a través da revista *Nós* (1920-1936) e da súa incorporación ó Seminario de Estudios Galegos en 1923.

Coa chegada da II República consegue acta de deputado por Ourense cun coxuntural Partido Nacionalista Republicano que axiña se ha integrar, xunto con outras forzas locais, no Partido Galeguista. Desde o seu escano nas Cortes de 1931 defenderá a fórmula federal para o Estado e a confesionalidade do mesmo. Otero foi máis un intelectual que nun momento da súa vida asumiu tamén un compromiso político organizado ca un político vocacional. A súa ideoloxía xiraba ó redor dun fondo catolicismo que, tinxindo as antigas esencias célticas, estaría nas raiceiras da formación da personalidade de Galicia. Esa identidade estaría indisolublemente ligada a unha sociedade tradicional, moi idealizada, con señores e campesinos vivindo en harmonía coa natureza, e con cidades, como Santiago, enraizadas tamén na vida relixiosa e na sociedade estamental. O temor pois de Otero ó novo mundo urbano e comercial do século XX vén da súa convicción de que serviría para afastar a Galicia da súa esencia tradicional e, daquela, da súa personalidade histórica.

O principal da súa obra literaria foi escrito entre a segunda metade da década dos vinte e a primeira dos trinta. Otero, lector ávido de clásicos e novidades, non tivo présa por enfrontarse á creación, pero cando o fixo, ó redor dos corenta anos, xa se iniciou como un escritor formado, sen período de esculcas, achegas e indecisións. Desta época son tanto as súas narracións habitualmente denominadas realistas, pola recreación do solpor das vivencias ou soños do mundo campesino tradicional *Pantelas home libre (1925) , Os camiños da vida (1928), Contos do camiño e da rúa (1932), O mesón dos ermos (1936),* como as sinaladas como culturalistas, sexan de asunto contemporáneo *Escrito na néboa (1927), Arredor de si (1930) Devalar (1935)* sexan de asunto histórico *A romeiría de Xelmírez (1934) , Fra Vernero (1934)* . Pero Otero, escritor absolutamente prolífico, aínda tivo tempo, antes da guerra, de escribir diversas pezas dramáticas como *A lagarada (1929)* ou narracións como *O purgatorio de Don Ramiro (1926) Vidas non paralelas (1930)*, combinando esta actividade coa publicación de centos

Don Ramón coa súa nai e a súa dona.

de artigos de prensa e revistas sobre historia, xeografía, biografías, á parte de varias destacadas monografías, como a *Guía de Galicia (1926), Pelerinaxes (1929), Ensayo histórico sobre la cultura gallega (1933)* e algúns libros de texto.

Ó pouco de estoura-la Guerra Civil é deposto da súa Cátedra de Xeografía e Historia no Instituto de Ourense. Gracias á Casa de Trasalba onde o capital chega para manter ó seu pequeno núcleo familiar –a súa nai, a súa muller e el mesmo– pode permitirse unha retirada momentánea da vida pública. O catolicismo e conservadurismo do grupo galeguista ourensán fará que, aínda con problemas, poidan sobrevivir a aquela grande traxedia colectiva. A súa casa de Trasalba hase converter nun refuxio espiritual do galeguismo interior, e transfórmase, el mesmo, nun símbolo vivo das ansias de restauración cultural, recibindo daquela o alcume de "Patriarca das Letras Galegas".

Otero, escritor total, seguirá colaborando en prensa e elaborando a súa obra en castelán. Publica *Las palmas del convento(1941), Adolescencia (1944),* unha *Guía de Santiago de Compostela (1943)* ata que, pouco e pouco volverá a escribir en lingua galega. Creará obra teatral, *O desengano do prioiro (1952), Rosalía* (manuscrito de 1959 pero editada en 1985), *Traxicomedia da noite de Santos (1960), Teatro de máscaras (*manuscrito de 1934 editado en 1975*), O fidalgo e a noite* (manuscrito de 1970 editado en 1979), *Noite compostelá (1973),* e continuará a narrativa na liña vivencial da sociedade tradicional que amosara na preguerra: *Entre a vendima e a castañeira (1957), O señorito da Reboraina (1960)* ou *O maroutallo (1975)*. Sen embargo, as súas aportacións principais serán no mundo do ensaio, tanto de investigación histórica, xénero que tratará con asiduidade, como no dunhas difusas memorias. Neste campo, salientar *Por os vieiros da saudade (1952)* –lembranza da súa visita a América en 1947 nunha viaxe que supón o reencontro do galeguismo exiliado en Bos Aires, personificado na figura de Castelao, coas forzas do interior– e *O libro dos amigos (1953),* verdadeiro devocionario particular construído sobre as lembranzas das persoas que máis significaron no seu devir humano.

Nesta época publica tamén dúas guías co título de *Orense;* unha coa editorial Everest en 1969, outra con Bibliófilos Gallegos, en 1973. Ademais con idéntico título é publicado pola Caixa de Aforros de Ourense en 1966 un libro no que Otero escribe os textos literarios que acompañan a uns fermosos debuxos dun Xaime Quessada aínda mozo.

Otero que sempre se negou a solicitar o reingreso no corpo de Catedráticos de Bacharelato– pois era consciente de que nunca el solicitara a baixa– impartiu de novo clases no Instituto do Xardín desde 1948 a 1950, ano no que opositou triunfalmente á Cátedra de Xeografía da Universidade de Santiago e onde cesou oito anos despois ó se xubilar. Estas vivencias universitarias, da época máis feliz da súa vida, como adoitaba denominar a esta etapa de madurez santiaguesa, contribuirán a reafirmar a súa amada Compostela entre os tres lugares da súa xeografía humana esencial –xunto con Trasalba e Ourense– e serán obxecto dun fermoso ensaio sentimental *O espello na serán (1966)*.

Nese ano 1950 converterase en Presidente da Editorial Galaxia, transmutación do galeguismo político da preguerra adaptándose ás posibilidades de traballo, estrictamente culturais –unha outra forma de actividade política, aínda que indirecta– neses anos.

Desde finais dos anos corenta, Otero Pedrayo retomará a súa faceta de orador en lingua galega e participará, ata pouco antes da súa morte, en centos de actos públicos –conferencias, pregóns, discursos, homenaxes– ó longo de toda a xeografía de Galicia e dos núcleos da emigración que o reclaman. Sen dúbida nesta época é moito máis coñecido pola súa verba vizosa, vibrante e rica, e polos seus artigos en prensa –*La Región, La Noche*–, que por unha producción literaria da preguerra, moi difícil de atopar. Viaxeiro incansable visita Caracas en 1956 convidado pola colectividade galega para a inauguración dunha Casa de Galicia que en catro anos había converxer na actual Hermandad Gallega. En 1959 volve visitar de novo a Arxentina onde é acollido polo galeguismo bonaerense con extraordinaria calor humana e amosado orgullosamente á intelectualidade arxentina como o máximo valor da Galicia territorial. Froito desa especial relación coa emigración porteña será a dirección da monumental *Historia de Galicia,* proxecto de inicial vocación enciclopédica e do que finalmente saíron tres tomos entre 1962 e 1972 sobre historia, xeografía e antropoloxía.

Conscientes da súa trascendencia, mesmo simbólica, organízanselle varias homenaxes ó longo dos anos finais da súa vida. Entre outras salientemos tres: no ano 1958, ano da súa xubilación en Compostela, artéllanse homenaxes desde Galicia e Caracas, tamén en forma de libros colectivos. En 1968, con motivo do seu oitenta aniversario, xúntanse os amigos e autoridades no Hostal e celébrase a primeira misa en galego no altar maior da catedral compostelá. En 1975 os seus antigos alumnos xúntanse ó seu redor para agasallalo co libro *Teatro de máscaras* cando pasa por unha época especialmente dura, pois con oitenta e seis anos, acaba de perder á súa "Fita" despois de máis de cincuenta anos de matrimonio.

Pola galería da súa Casa de Trasalba ou pola súa casa da Rúa da Paz en Ourense pasarán nos anos seguintes novas promocións de intelectuais da Terra e da diáspora galega interesadas polo país. Otero, ata a súa morte en 1976, terá sempre unha verba ilusionada e optimista e un compromiso aberto de permanente colaboración con canta iniciativa permita desenvolver a idea dun futuro mellor e distinto para Galicia.

Dando unha conferencia.

Otero morre o día 10 de abril de 1976. Dous días máis tarde celébrase un multitudinario e solemne funeral na catedral ourensá, con misa en galego e cánticos en latín, no que, baixo a presidencia do arcebispo de Compostela, participarán os bispos todos de Galicia. Un broche de ouro para unha vida de compromiso coa terra dun católico exemplar.

Don Ramón enfermo.

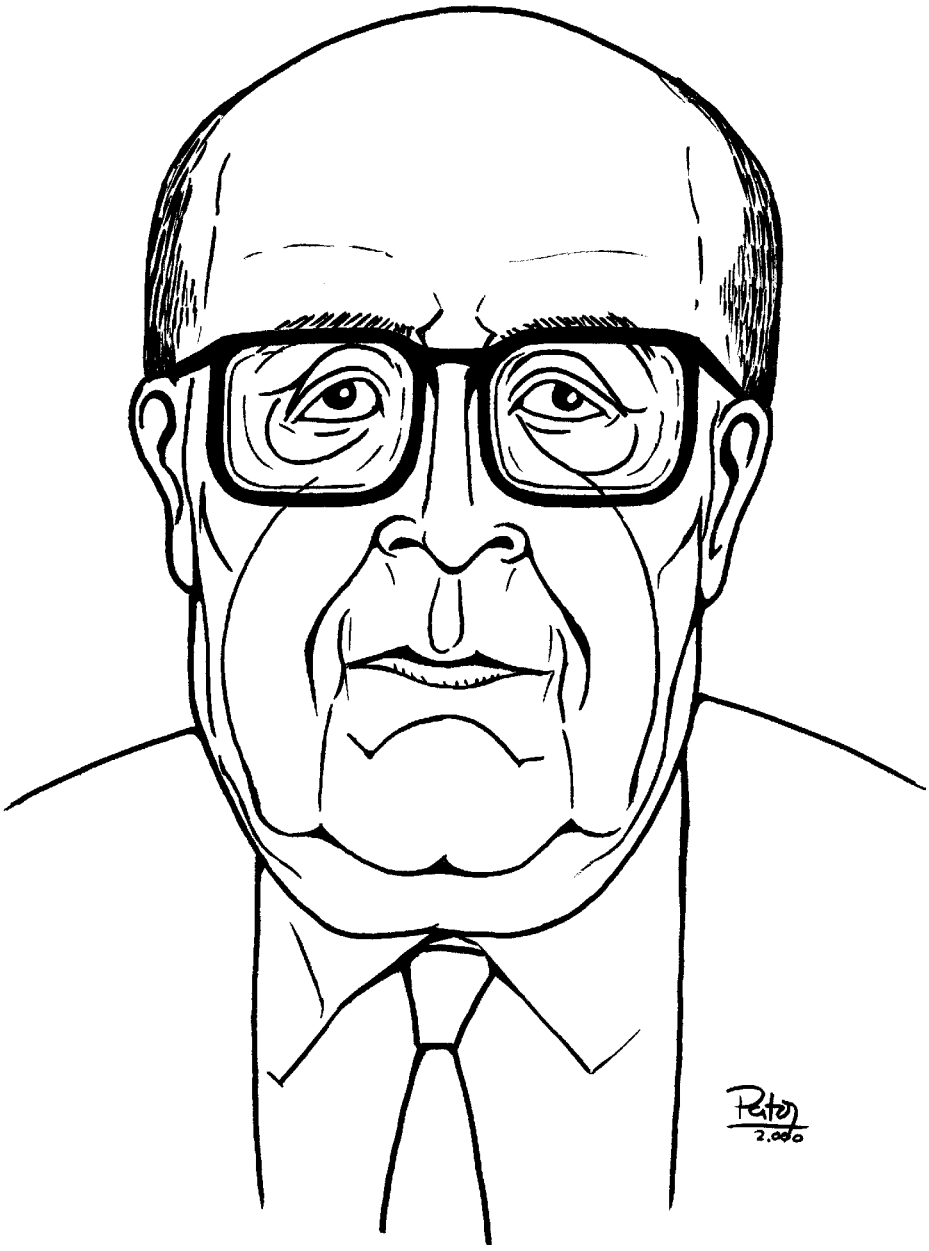

MIGUEL ANXO ARAÚJO IGLESIAS

Naceu en Sabadelle, concello de Pereiro de Aguiar (Ourense), o 10 de xaneiro de 1920. Entre 1932 e 1945 estudiou na Universidade Pontificia de Comillas (Santander), onde se licenciou en Filosofía e Teoloxía. Foi ordenado Sacerdote en 1945. Entre 1945 e 1970 foi profesor e rector do Seminario de Ourense. Bispo da diócese de Mondoñedo-Ferrol de 1970 a 1985. Bispo dimisionario en 1985. Recibe o Pedrón de Ouro en 1977, e dende 1980 é membro numerario da Real Academia Galega. Recibe o Premio Otero Pedrayo do ano 2000.

Don Ramón, home cabal

Miguel Anxo Araújo Iglesias

Alguén dixo que don Ramón "non cabe en Galicia, na Galicia limitada, máis ca polos montes e os ríos que a afastan de Portugal e da Meseta, pola estreiteza de miras daqueles que o pensan todo en termos de alfándegas e xurisdicións".

Non se trata, penso seu, de que don Ramón non caiba en Galicia, senón que a Galicia de don Ramón é a síntese acabada da europeidade e da mesma cristiandade. Cada paisaxe desta Galicia era para el a miniatura fecunda dunha paisaxe europea e ata americana; cada igrexa galega era o xermolo das grandes catedrais de Occidente; cada regato era a reproducción viva dos grandes ríos europeos, e Compostela viña a se-lo cumio da "ecumene", onde as rúas, as prazas, os moimentos e a catedral marcan o sino da historia universal dun pobo e dunha raza.

Neste intre dos vintecinco anos do seu pasamento eu quixera que se achegasen agradecidos ó seu carón o sorriso bulandeiro das nosas fontes e dos nosos ríos, o bruído dos nosos mares, a queixume sinfónica das nosas carballeiras, onde estoupasen xubilosas tódalas castañas dos nosos castiñeiros, se dobrasen reverentes tódalas espigas das nosas centeeiras, ofrecesen o seu variado coorido variopinto tódalas follas das nosas cepas do Ribeiro, cantasen a súa salmodia gregoriana os vellos mosteiros da Ribeira Sacra cos seus monxes encapuchados, rezasen rosarios de anceios e angustias tódalas velliñas

Cada paisaxe desta Galicia era para el a miniatura fecunda dunha paisaxe europea e ata americana; cada igrexa galega era o xermolo das grandes catedrais de Occidente.

Otero na Biblioteca

Quero recoñecer que don Ramón foi sobre todo o grande home, o home cabal, cunha personalidade que lle rebordaba por tódalas bandas; semellaba o arquetipo do home honrado, sincero, xusto, acolledor, garimoso, humorista.

Serán moitos os que falen aquí da capacidade e variedade cultural de don Ramón: o xeógrafo, o historiador, o ensaísta, o novelista,o grande orador e conversador e ata o político. Eu quero ir por outro camiño: a humanidade de don Ramón. Quero recoñecer que don Ramón foi sobre todo o grande home, o home cabal, cunha personalidade que lle rebordaba por tódalas bandas; semellaba o arquetipo do home honrado, sincero, xusto, acolledor, garimoso, humorista.

Fisicamente era toda unha humanidade, xa que o seu corpo era alto e ben cheo de carnes. Xa entrado en anos tiña tódalas apariencias do grande señor de Trasalba: co seu chapeu, a súa garabata e o seu bastón de puño de prata, no que comezaba a apoiar a súa prematura artrose. Tanta figura física e tan elegante, nun principio daba a impresión de distancia, de alonxamento, de vivir noutra órbita e noutro tempo. El mesmo se solía definir coma o último romántico do século dezanove. Mais non era así don Ramón. El era o home bo; poderiamos dicir que era o "homo iustus" da Sagrada Escritura. Servidor sempre da verdade e dos demais, acolledor daqueles que se achegaban a el, desinteresado, pois

de Trasalba, brincasen tódalas mozas galegas, saísen tódolos señores e labregos cos seus traxes festivos ó turreiro da igrexa, rexordisen dos seus pétreos sartegos tódolos vellos patrucios do noso pobo, e alá, o fondo desta procesión fantástica, o apóstolo Santiago recollendo na súa cunca peregrina tódolos recendos, tódalas cores, tódolos tempos dunha cultura occidental para enxertalos no mesmo cerne da galeguidade feita pedra, vida e historia no corazón daquela cidade sempre vella e sempre nova, que se chama Compostela.

nunca soupo o que tiña, senón máis ben o que non tiña; fiel a súa palabra e sobre todo á súa dona, Fita. Nunca soupo don Ramón decir que "non" a calquera favor que se lle pedía, sobre todo se era unha conferencia, aínda que fose consciente que, en moitos casos, ía de suplente.

Nos escritos de don Ramón, segundo nos di o Dr.García Sabell, aparecen algunhas constantes do home galego. As teses antropolóxicas de Otero Pedrayo poden resumirse nestas tres ideas fundamentais: querencia da terra, vivencia da inmortalidade e sobredominio da imaxinación. Para don Ramón, os labregos veñen sendo, polo seu apego á terra, "como axentes de orosión do chán humanizado de Galicia". E no paisán, atado á observación dos signos celestes e dos ciclos animais e vexetais, "desaparece a noción do suceder histórico". No movemento inverso, a paisaxe, pola súa man, reverte na historia e no carácter. Por outra parte, a linguaxe do labrego e do mariñeiro é esencialmente un xogo rico de metáforas. E isto pola sinxela razón de que o seu ámbito interior, a súa intimidade, "é un sucederse de imaxes, incluso no necesario revestimento dos conceptos". Por último, a reverencia da inmortalidade sería para don Ramón "unha idea innata en Galicia".Logo a imaxinación, mesturada co amor da terra, daríalle a ese pálpito un sentido particular. Se o mundo é, antes de nada,unha profunda e sorprendente riqueza, a alma suspira "degoira" por un se quedar nel, "quere face-la ronda ó vello fogar". Ou sexa, coa volición escura e esixente de tono imaxinativo, non morrer por completo. Quere ser inmorrente e pensa, co sentimento, que non morre. Trátase dun imaxinar en presentes continuos que teiman desde a inefable e tremecente intimidade de cada quen.

Evocador e ben chantado; para nós, os galegos, é un símbolo diverso e único. Don Ramón chega a ser a árbore máis nobre da fraga de Galicia.

As teses antropolóxicas de Otero Pedrayo poden resumirse nestas tres ideas fundamentais: querencia da terra, vivencia da inmortalidade e sobredominio da imaxinación.

Coido que todo este tecido caracteriolóxico e temperamental que Otero Pedrayo observa no espírito galego, cecais fose descuberto intuitivamente na súa mesma persoa. Pois, a fin de contas, a polarización dominante de cara á terra, a inmortalidade e a imaxinación non son outra cousa ca unha actitude cara ó mundo que trata de superar, e aínda apreixar no fondo permanente o pouso que queda nas reverivoltas do fuxidío. Fantasía, transcendencia, e natureza. Se a todo isto lle engadimos un certo senso humorista da realidade e o alto aprecio da palabra xenerosa e ben composta, coido que teremos en versión cultivada, un esquema claro da figura humana de don Ramón.

Así son as cousas neste home abondoso e gozador en todo e de todo. Evocador e ben chantado; para nós, os galegos, é un símbolo diverso e único. Pois don Ramón chega a ser a árbore máis nobre da fraga de Galicia. El ten do castiñeiro os brazos Xenerosos e o regazo sombrío. Do piñeiro, o balbordo sensitivo e cotián, a porfía pola montaña, a curiosidade atrevida polo mar. Do bidueiro, a elegancia sen fachenda, como a sutileza branca e aguda que fai o pombo no ceo. Do ciprés, o lanzal, antigo señorío. Do carballo, a varonía, ese estar con todos e gardar, con gravidade honesta, a luz nunca mirrada da nosa terra. Don Ramón é un pazo que anda entre nós, un forno no antedía da festa, o peirado da volta, o compañeiro, o amigo do amigo. Herdade, pazo, forno, peirao, amigo; cousas para quedaren, cousas que perviven.

Don Ramón é un pazo que anda entre nós, un forno no antedía da festa, o peirado da volta, o compañeiro, o amigo do amigo. Herdade, pazo, forno, peirao, amigo; cousas para quedaren, cousas que perviven.

PURA VÁZQUEZ

Ourense, 1918

Poeta, narradora e dramaturga, realizou estudios de maxisterio en Ourense e exerceu a docencia como mestra en Galicia, España e Venezuela, país este último no que residiu cinco anos. Xunto coa súa irmá, a tamén escritora Dora Vázquez, cultivou especialmente a literatura infantil. Na actualidade, Pura Vázquez está considerada como unha das grandes voces femininas da poesía galega contemporánea. Entre as súas obras poéticas podemos destacar *Íntimas, A saudade e outros poemas, Se digo Ourense o Orballa en tempo lento.*

Nos cento e tantos anos de Don Ramón Otero Pedrayo

Pura Vázquez

Nos cento e tantos anos do seu nacemento, a figura de D. Ramón Otero Pedrayo que tanto tivo que ver co noso galeguismo e co do Patriarca das Letras Galegas, segue a ser modelo y exemplo de coherencia e lintel da súa literaria obra, así como dos seus ensaios, novelas e demais obras, que as escribíu dabondo, para beneficio de Galicia e consolo dos seus moitos lectores, e alumnos. Sobre todo os que fomos alumnos.

Porque os que fomos alumnos de tal profesor i erudita persona, nunca poidemos esquecernos del, na nosa xove e dourada adolescencia, cando a súa palabra acendía en nós desexos de cousas que poderían parecer revolucionarismo, pero que non era máis que o querer mostrarlle a D. Ramón que coincidiamos xa con moitas das cousas que nos dicía ou nos deixaba adiviñar, pois aínda que eramos demasiado noviños todos, xa adiviñabamos que eran cousas grandes, ideas para un novo pais e a súa renovacion.

Pero o que máis nos atraía de D. Ramón, cando o coñecimos , nas clases de Historia de España no primeiro curso e de Historia Universal no segundo curso, era a súa claridade, o poder interpretar ben o seu anceio cultural para a terra que o vira nacer para o mundo, pero sobre todo para nós, estudiantes e alumnos seus. Sempre atento á nosa educación e aplicación, ó noso diario que facer, o mesmo no ensino como estudiantes xovencísimos que eramos, sedentos de saber. El era atento e sempre cumplidor fiel con nós e co seu quefacer para que poideramos aproveitar cada clase á que asistiamos todos co maior dos entusiasmos. Tamén nos gustaba a súa tolerancia para as ideas que tiñan, ou deixaban de ter os demais.

Iste amor por Ourense e polos ourensáns, levara ó seu pai a prantar aquela centenaria árbore de Trasalba que parece que era unha bela araucaria, logo do nacemento do seu fillo. Arbore que viviu cando os anos do neno, frondosa e forte coma a personalidade do noso fidalgo amado, que sendo galego e nacionalista, non

Porque os que fomos alumnos de tal profesor i erudita persona, nunca poidemos esquecernos del.

tivo receo en declararse tamén europeo e universalista cando a historia o chamou e marcou o seu dedo providencial para as nobres tarefas dun refinado talento para a erudición e o servicio creador da nova Galicia que naqueles intres se forxaba.

Como escritor publicou grandes obras, narrativas, dramáticas e políticas nas que deixou para sempre a súa pegada de filosofía excelente. Foi tamén xeógrafo, poeta e un grande profesor para as xeneracións de galegos que tivemos a sorte de ser seus alumnos. E el foi sobre todo un grande orador, xornalista, e bó coñecedor da Xeografía e Historia da nosa terra.

Don Ramón foi para todos os que o ceñeceron e admiramos un dos máis sobranceiros personaxes da nosa matria, como me gusta chamarlle a esta terra nosa, pois esa palabra evócame sempre a nunca perdida idea da mai. Sobranceiro foi non só da auténtica galeguidade, Literatura e historia, e da nosa e as distantes xeografías. Materias esas que aprendín da súa propia voz e palabra nese querido Centro que é o Instituto que hoxe leva o seu nome en Ourense. El pertenceu a aquela magnífica xeración de nomes preclaros, a xeneración NÓS, figuras que foron xurdindo daquela para moitos "ante" e a "post" guerra, naquel inmisericorde ano 1936.

Non vou a lembrar aquí o que todos saben sobre o ben chamado Patriarca das Letras Galegas, xa tan mencionado. Pero tiven a sorte ser discípula súa no citado instituto, que creo que era o único Centro Oficial de Ensino do bacherelato que tiñamos daquela en Ourense.

Será acaso por iso que o seu nome e as súas obras, coa amada, moi querida para min Trasalba, me traen sempre de lonxe as mellores lembranzas da miña xuventude. E tamén sobre todo as daquelas clases do profesor que tanto me valeron no ensino máis tarde, xa que cada lección e clase sentíamos os

En cada lección e clase podíamos ollar coa imaxinación todo aquelo que el nos explicaba coa súa verba sempre acendida.

compañeiros e mais eu que podíamos ollar coa imaxinación todo aquelo que el nos explicaba coa verba súa sempre acendida.

Na guerra e despois dela, D. Ramón perdérase para nós necesariamente, para os seus amigos e alumnos, xa que todos andivemos moi perdidos os uns dos outros. E cando pasados uns anos o atopei en Santiago, era xa profesor da Universidade de Compostela e viña con Fita, a súa engadadora esposa.

Ambos outorgábanme agora o inapreciable don da súa amizade. Ás veces era invitada por eles a ir a Trasalba, ó seu pazo. Lembro que unha ocasión na rúa do Paseo ourensán, estando co meu amigo xornalista, agora famoso narrador de novela e conto, Xosé Fernández Ferreiro, pasaron D. Ramón e a súa dona e se detiveron a falar con nós. Ó despedirse, invitáronnos amablemente ós dous ex-alumnos, a ir nun determinado día a xantar con eles a Trasalba. Alá acudimos nun taxi, contentos coma cucos, o amigo e máis eu na data sinalada. Pasámolo formidablemente escoitando as máis fermosas e ignoradas historias de Ourense e de Galicia. Quedamos en voltar. Ferreiro e máis eu estabamos embobados pola sabeduría do noso antigo profesor. Logo a vida voltou a separarnos a todos. Cada un, tiña as súas responsabilidades, e sabíamos cumplilas.

Máis tarde, a vida, a sorte, ou Deus quizá, levounos baixo das lindes da vellez unha vez máis a Trasalba a fermosa e acolledora. Xa non a habitaban Fita, a querida amiga, nin D. Ramón. Xa non estaba ningún dos meus amigos. Acudín de invitada para recibir ese Premio Trasalba que tanto estimo, por ser algo deles. Algo que me viña deles dalgunha maneira, acaso pola miña sinxela amizade para con eles, e porque era, e se debía á memoria daquel tan ilustre e sabio profesor galego , tan amigo dos seus amigos como era o noso Don Ramón Otero Pedrayo.

RAMÓN VILLARES

Cazás, Xermade, Lugo, 1951

Licenciado en Filosofía e Letras e Doutor en Historia pola Universidade de Santiago de Compostela. Catedrático de Historia Contemporánea da Faculdade de Xeografía e Historia da Universidade de Santiago, da que durante anos foi Rector. É membro do Patronato do Museo do Pobo Galego e do Instituto de Estudios Galegos "Padre Sarmiento". O seu labor de investigación e divulgación sobre a historia de Galicia reflíctese en numerosas publicacións.

A historia de Galicia na obra de Otero Pedrayo: terra e memoria

Ramón Villares

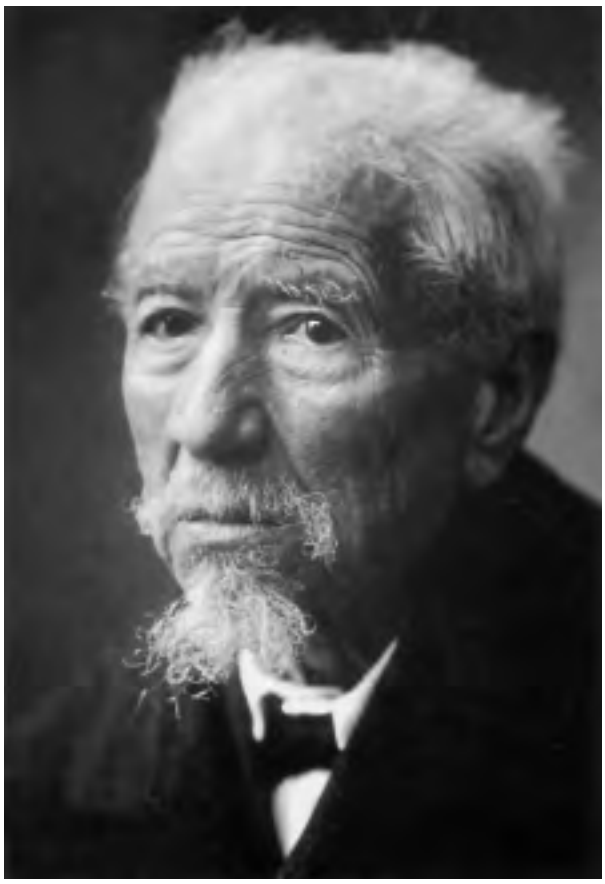

Manuel Murguía.

O cultivo da historia é indisociable do proceso de formación do pensamento nacionalista galego, que tivo nos historiadores románticos os seus primeiros alicerces. O patriarca Murguía foi o grande arquitecto da definición de Galicia con categorías historicistas, mediante o recurso a un tema forte como foi o do celtismo. Os seus herdeiros da Xeración *Nós* aproveitaron este legado e volveron a construir unha teoría interpretativa de Galicia como nación-cultura, na que a historia tiña de novo un papel angular. Tal vez esta historización do pensamento nacionalista do primeiro tercio do século XX non fose tan nidia coma no caso de Murguía, pero é claro que todo o grupo das Irmandades e de *Nós* prestou unha atención preferente ao estudio do pasado histórí-

Ortega e Gasset. Debuxo de I. Zuloaga.

co de Galicia (nomeadamente, a través do *Seminario de Estudios Galegos*, fundado en 1923) e mesmo loitou por erguer algúns "lugares de memoria" significativos, desde a heroización do mariscal Pardo de Cela ata a fixación da festa nacional de Galicia polo 25 de xullo.

Fixeron estes devanceiros o mesmo traballo que moitos dos seus colegas intelectuais de media Europa. Por non ir procurar referencias lonxanas (desde Portugal ata Alemaña), abonde lembrar a recuperación sistemática –en clave castelanista– que fixo da historia de España a xeración de 1914, con Ortega y Gasset ou Menéndez Pidal de grandes cabezaleiros e co *Centro de Estudios Históricos* (fundado en 1910), como axente institucional decisivo na pesquisa do pasado histórico español. Foi tamén a época na que os intelectuais cataláns, azunados por Prat de la Riba e agrupados en torno ao *Institut d'Estudis Catalans*, fundado en 1907, desenvolveron un programa de recuperación da cultura histórica e artística catalana, do que foron figuras senlleiras Pompeu Fabra, Pijoan, Bosch Gimpera ou Valls-Taberner. E algo semellante se podería decir dos intelectuais vascos vencellados ao proxecto nacionalista representado polo PNV, que tamén ergueron unha institución representativa como a *Sociedad de Estudios Vascos*, fundada en 1918.

A obra dos intelectuais galeguistas do primeiro tercio do século XX hai que enxergala precisamente nesta ampla onda europea que cargaba na alforxa dos seus guieiros intelectuais a tarefa de lograr unha nacionalización do pasado. No noso caso, grande parte da prosa de Risco ou de Castelao, por non mencionar a de Cuevillas ou os irmáns Vilar Ponte, está chea de referencias á historia de Galicia, cando non fica reflectida en pequenos manuais e obras de síntese. O propio Castelao verquerá logo, no seu *Sempre en Galiza* (1944), unha grande cantidade de información sobre a historia (e a tradición) de Galicia, tirada de todos estes traballos que arrancan do romantismo e chegan ata os tempos das Irmandades. Neste contexto, unha achega especial constituiuna

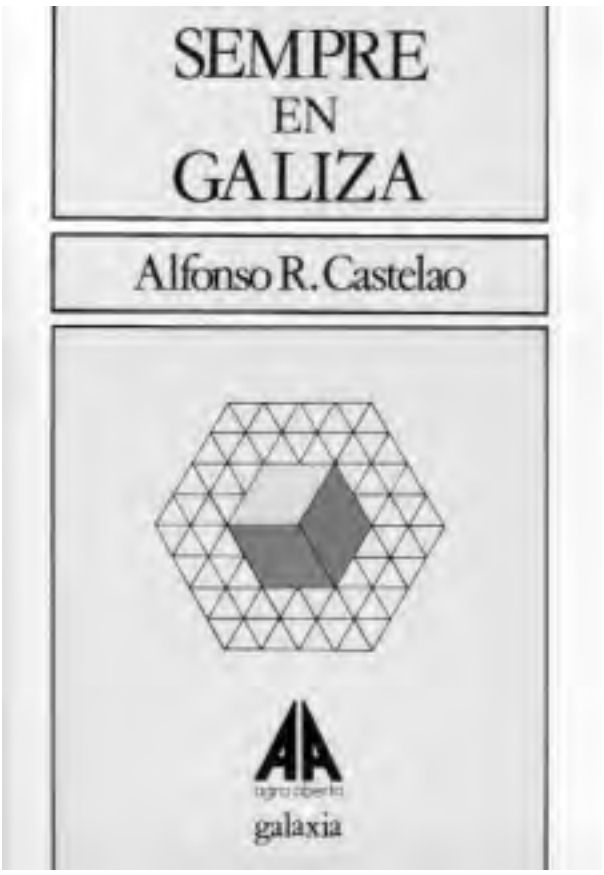

Ramón Otero Pedrayo, que fixo do vencello coa terra –panteísmo case cósmico– e da solidariedade "more Renan" cos seus devanceiros familiares e colectivos –a memoria persoal e colectiva– a fonte básica da súa cosmovisión. Nas liñas que seguen farei un breve percurso polo método, a obra e os "loci" históricos predilectos do señor de Trasalba.

Marcelo Macías.

Hai que comezar por recoñecer que resulta dificil catalogar a figura intelectual de Otero Pedrayo, dada a diversidade temática que caracteriza a súa obra. Se nos atemos á súa dedicación profesional, é a xeografía a disciplina que mellor lle acaería. Da análise xeográfica dunha aldea galega tratou un dos seus primeiros traballos publicados. De xeografía puxo escola na universidade compostelá, nos últimos anos da súa vida profesional en activo, aqueles anos que segundo confesión propia foron "os máis ledos da miña vida". Do seu ollo especializado na percepción da paisaxe abrollou unha das súas obras máis perennes, como foi a *Guia de Galicia*. E se da adscripción profesional pasamos á avaliación conxunta da obra oteriana, teriamos como ponla máis vizosa da súa árbore intelectual a formada por romances, contos ou mesmo unha grande parte da producción verquida en revistas e xornais, por non falar da súa faciana como político ou do seu labor como conferenciante. Un profesional da xeografía, un escritor literario como vocación intelectual, un político activo ata 1936 (e firme no silencio, despois desa data). ¿Hai lugar para o oficio do historiador?. Penso que sí, e aínda direi máis: a historia é o escenario predilecto de toda a obra de Otero Pedrayo, como corresponde a un pensador de fonda raigame romántica, que tende a procurar na Historia a lóxica dunha cosmovisión organicista. As súas lecturas de filósofos e escritores da *fin de siècle*, xeralmente vitalistas e irracionalistas (desde Bergson ou Keyserling ata Baudelaire ou Barrès) acabaron por lle conformar un estilo intelectual que encaixou ben coa súa propia experiencia de intelectual dunha nación en construcción.

Da xeografía á historia

A formación intelectual de Otero, como a de varios dos seus colegas da Xeración *Nós*, ten sido contada polos propios protagonistas en obras como o romance oteriano *Arredor de sí*, ou o ensaio risquián "Nos, os inadaptados". Estudantes universitarios de dereito ou letras, foron sobre todo autodidactas, aproximándose á cultura europea do momento a través do torno da lingua francesa. Alén das súas querencias literarias e artisticas, cheas de esteticismo e dun vitalismo de inspiración bergsoniana, que cadran ben coas tendencias intelectuais de principios do século XX, en Otero houbo desde a época estudiantil unha paixón polo estudio da historia, sobre todo a de carácter institucional. Era a historia que lle ensinara en Ourense Marcelo Macías e, en Madrid, Eduardo de Hinojosa, un dos seus profesores máis estimados nas aulas de San Bernardo.

As lecturas de obras de xeografía tampouco o alonxaban de vez do ámbito da historia. A ciencia xeográfica francesa, inspirada daquela pola magna figura de Vidal de la Blache, era unha disciplina que estaba debruzada no estudio da formación das paisaxes agrarias e na relación que o home establecía, ao longo do tempo, co medio físico. O lugar de encontro destas preocupacións era a rexión, porque era nela onde se podia medir con precisión a relación entre aspectos físicos e humáns. A xeografía, entendida como un saber que dá conta tanto do lugar como do home, foi unha ferramenta decisiva para o achegamento de Otero ao estu-

dio de Galicia como unha realidade histórica definida en termos espaciais como unha rexión e, en termos culturais, como unha nación-cultura.

A esta influencia da xeografía, hai que engadir que en Otero desempeñou un papel fundamental a memoria, tanto a propiamente persoal, como a familiar ou a colectiva representada pola comunidade campesiña da súa aldea de Trasalba ou a máis requintada da súa xínea familiar, entre fidalga e pequeño-burguesa de profesións liberais, como era o seu propio pai. Os contos da aboa constitúen, en Otero, un venero que hoxe se chama historia oral. Porque para o petrucio de Trasalba, de sentimentos neorrománticos e intuitivos, un dato singular adquire un valor de significación propia. Así puido decir, relembrando a súa experiencia de estudiante madrileño, que "se souperamos o decorrer das vidas que se sucederon nunha casa de hóspedes da rúa Jacometrezzo de 1860 a 1900, saberiamos máis do dezanove español que estudiando todas as leises, todos os libros, todas as coleccións lexislativas do tempo". Unha boa definición do que hoxe chamamos a microhistoria

Esta posición metodolóxica foi mantida por Otero durante toda a súa longa vida. Decote tentou de facer unha mestura entre o "método da intuición" –que foi práctica ben común nas ciencias sociais da época de entreguerras– cun empirismo fundado na consulta exhaustiva dos textos clásicos e da bibliografía coetánea. Toda a literatura culta galega, desde Orosio ou Martiño de Dumio, ata a *Historia Compostelana* dos tempos de Xelmírez, ou as diversas crónicas e historias de Galicia dos séculos XVII e XVIII (as de Castellá y Ferrer, Gándara, Huerta y Vega, Seguin, Sobreira) están sempre na punta da pluma oteriana. E xa non digamos as obras de historiadores románticos do XIX, desde Verea ata o grande Murguía, polo que sente unha grande atracción. Do *Discurso Preliminar* que precede á magna obra de Murguía, di Otero que se trata dun "outo e gasalleiro portal, como de fidalgo e campesío pazo das mellores lembranzas" para os membros da xeración oteriana. As obras de Otero de investigación histórica, como as dedicadas ao estudio dos tempos da exclaustración, os cambios da cidade de Ourense ou a doctrina foral, están adornadas dunha enorme precisión, que non ten nada que ver coa liberdade imaxinativa que se pode atopar (e non sempre) en contos e romances. Como confesa en 1973, "xa non podo facer esculcas nos arquivos polo frío", pero recoñece que dispón de "estaxes de papeletas, moitos libros e recordos de cousas sentidas aos vellos".

Papeletas e recordos. Mais unha vez, memoria ancorada e memoria sentida e percibida persoalmente. Esta conxunción de tan diferentes fontes de inspiración é a que concede a Otero un elevado degrau de modernidade nos seus resultados historiográficos. Porque lle permite superar o plano estrictamente empirista e tratar asuntos que estaban moi alonxados da historia *tout court* que daquela se practicaba. ¿Onde se atopa, nos textos de historiadores coetáneos, unha miga de atención

ás cousas miúdas dunha aldea ou dun pazo? A aproximación con método xeográfico –e mesmo antropolóxico– á vida dunha aldea como Trasalba, dividida entre as "campás de arriba" e as "campás de abaixo", sitúa ao autor no ámbito de estudio dunha comunidade campesina. Non hai relato de feitos sinalados, nen heroización de grandes figuras. É unha historia das xentes sen historia.

Unha obra clásica

As achegas de Otero ao coñecemento da historia de Galicia son abondosas e, en moitos casos, constitúen obras de referencia para a reflexión histórica actual, por se teren convertido en textos clásicos, que son aqueles que non se cansan de que camiñemos subidos ao seu carrancho. Clásico é aquelo que terma de nós. Non é do caso facer un elenco bibliográfico dunha producción tan enorme, que se escorou máis claramente cara a pescuda histórica despois de 1936, culminando coa empresa –inacabada– de compoñer unha magna *Historia de Galicia*, publicada como nos tempos de Murguía pola colectividade galega de América, baixo o mecenato neste caso de M.Puente. No "prólogo" que compón Otero para esta ocasión dá conta da súa convicción de estar a inserir esta obra no longo ronsel da historiografía galega, desde as obras de Orosio ata os románticos do século XIX. Obras sinaladas saídas da pluma de Otero son a súa extensa biografía sobre o sabio bieito de Casdemiro (*El Padre Feijoo. Su vida, doctrina e influencias*, 1972) ou a máis dunha ducia de pequenos artigos sobre temática ourensana, agabillados hai poco nun volume polo Marcos Valcárcel. Acertos singulares son a súa obra póstuma *Galicia, una cultura de Occidente* (1976) ou, desde logo, a magnifica *Sintese histórica sobre a Galicia do século XVIII* (1969), parte incompleta da que sería a súa contribución persoal á Historia de Galicia por el mesmo dirixida.

Pero se houbera que mencionar un texto que responda a esta consideración de se ter convertido nun clásico da historiografía galega do século XX, sen ningunha dúbida cómpre citar o seu *Ensaio histórico sobre a cultura galega*, publicado orixinalmente en castelán e moi axiña editado tamén

en galego (aínda que a redacción orixinal parece debeu ser feita en galego, como suxire a publicación parcial dun capitulo do libro na revista *Nós* en 1930, precisamente o dedicado á "Aguia romana e a Barca apostólica"). Redactado a finais dos anos vinte, nunha das fases máis vizosas da biografía oteriana, esta aproximación ensaística ao conxunto do percorrer histórico galego fixou algunhas das ideas-forza da Xeración Nós no que se refire á definición de Galicia. Despois do esforzo historiográfico de Murguía, asentado no tema forte do celtismo, atopamos en Otero unha visión de Galicia menos étnica e máis cultural, menos pagana e máis cristián, menos aillada e máis conectada coa cultura occidental. A súa concepción de Galicia como unha cultura, tan emparentada coa tradición tedesca procedente da obra de Herder, é a versión en historia do que Risco quixo facer a través da etnografía e Cuevillas coa arqueoloxía. Un verdadeiro

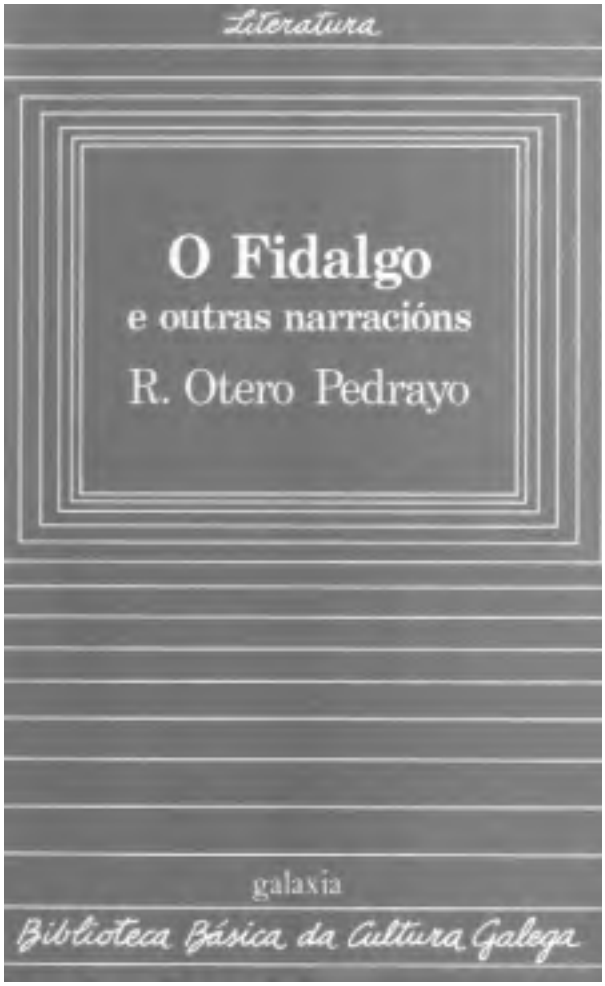

plan intelectual no que o pasado e o presente estaban intimamente entrambilicados, formando un tecido mesto e rochoso, insensible á erosión do tempo. A cultura galega existe porque viña de tempos recuados, o que lle garantía un porvir. O futuro chantado no pasado, como expresión máxima da historización do pensamento nacionalista.

Temas e espacios

A dimensión da obra oteriana descúbrese asemade na reiteración de temas e espacios concretos, que inzan tanto artigos cultos como obras literarias e visións xeográficas. ¿Qué mellor achega á historia do século XIX que o romance *Os camiños da vida* ou qué mellor fixación do percurso seguido pola fidalguía galega no século XIX que o seu conto breve *O fidalgo* ou o romance *O mesón dos ermos*?. Hai temas e espacios que, por tan recurrentes, acaban por se converter en fitos demarcadores da cultura galega ou, alomenos, da cosmovisión elaborada polos intelectuais do grupo *Nós*. En primeiro lugar, atópase ún co propio espacio de Trasalba, que é a fonte de inspiración para interpretar a civilización rural de Galicia, o sentir dos labregos e a posición de fidalgos e frades. Unha parroquia de transición, entre a montaña e a bocarribeira, por onde transitaban os frades de Oseira cando ían ao seu priorato de Arrabaldo e a onde chegaban os ecos lonxanos da estrada. Unha parroquia na que ritmos e sazóns eran marcados pola espadaña da igrexa e polo ciprés do pazo, pero que tamén estaba próxima á capital das Burgas e á grande rexión vitícola galega, que aínda era daquela o Ribeiro de Avia.

Un segundo espacio privilexiado na obra de Otero son dúas cidades que, en certo modo, actúan de tipos ideais contrapostos. Dunha banda, a cidade de Ourense, estudiada na súa transición desde urbe episcopal e recollida, cara a conversión en capital política dunha provincia, na que emerxen novas figuras sociais e novos valores, representados no funcionario administrativo ou no comerciante de orixe foránea, que non é outro que ese Don Celidonio da prosa risquián de *O porco de pé*. E a cidade que experimenta un alargamento ou ensanche despois da revolución liberal, que crea un novo tecido urbano ordenado pola rúa, que non podía ter outro nome co de Progreso. A quintaesencia da urbe liberal decimonónica, amada coa distancia do morador temporeiro, pero que naceu (e logo tamén morrería) no cerne do seu casco histórico, na vella rúa dos Zapateiros, logo alcumada rúa da Paz para honrar o "abrazo" de Bergara, co que dera cabo a primeira das guerras carlistas. Ourense é a capital política dunha terra que ten valor de seu.

Doutra banda, a cidade de Compostela, á que Otero dedicou algúns das súas obras máis emblemáticas, como *O espello no serán*. Pero tamén a cidade compostelán é a morada da Galicia ideal que soñan os seus protagonistas, desde o Paio Soutelo de *Os camiños da vida* ata o Adrián Solovio de *Arredor*

de sí. Compostela é a cidade dos escritores románticos como Faraldo ou Neira de Mosquera que, como os poloneses ou os bretóns, redimen a súa patria do silencio; é a cidade dos poetas, como Aguirre e Pondal, que ergueron o seu copo no xantar de Conxo canda máns artesáns con callos de gubia. Pero Compostela tamén é a cidade agrandada por un arcebispo visionario e arroutado como Xelmírez, a quen segue con atención e curiosidade na súa romería ata Roma, e a cidade dos Fonsecas, que ergueron a universidade e achegaron unhas pingas de humanismo. E, por riba de todo, é a cidade que reune os dous estilos artisticos máis queridos por Otero: a gravidade do románico e a voluptuosidade do barroco. A metáfora da Galicia toda.

E logo están os "loci" máis espallados, onde moran moitos dos protagonistas de romances e contos, pero tamén de figuras históricas que son apreixadas mediante un rexistro literario que non está lonxe da prosa histórica. Son exemplos destes "loci" predilectos de Otero os pazos, como o de Doncos de Don Caitano ou o da Cuqueira de Adrián Silva, farturentos e envexados, ou o que tivo o Xepe, que xa está escanastrado e ermo. Son os prioratos e mosteiros, con Oseira e Arrabaldo sempre na primeira fila, pero tamén os torreóns das encomendas militares, os lugares nos que se desenvolven conflictos e se tecen esperanzas. Pero o máis rechamante do mundo histórico de Otero é que non se atopan "Gattopardos" lampedusianos, nen tan xiquera Ulloas pardobazanescos nen Bradomíns valleinclanescos. Son xentes e lugares máis ben humildosos e, por veces, cheos de saudades, conscentes de se atoparen no seu solpor, no tránsito cara outra estaxe histórica. Son figuras que case están a pedir perdón polos seus erros históricos, o máis grave de todos, o de non ter anoada a súa xínea coa defensa da identidade do país, como saudosamente deixa caer Otero nunha pasaxe do seu Ensaio, a propósito da primeira guerra carlista.

Fidalgos e labregos

Os arquetipos sociolóxicos da maior parte da obra oteriana están vencellados á civilización rural e, máis concretamente, á aldea, que é o núcleo central da visión que Otero ten da historia de Galicia. Na súa *Sintese histórica do século XVIII*, di o noso autor que naquel periodo histórico "alenta inteira a aldea", esa árbore robusta e firme que non son quen de abanear os ventos de lonxe, e que, pola contra, pode dixerir as novidades, desde o millo de América ata o liño do Báltico. A aldea como cepeira estable dunha colectividade humana tamén permanente. A aldea como estilo de vida, algo máis profundo do que un lugar de morada.

Pero a aldea non é algo uniforme. Nela hai diferentes clases sociais. Hai labregos, pero tamén fidalgos ou "señores da terra", amalgamados pola forza doctrinal da Igrexa, representada por cregos e frades, algúns deles xa exclaustrados. Os labregos son os depositarios das esencias patrias, o cerne da cultura milenaria, que manteñen non só a lingua dos antergos, senón os costumes e a devoción relixiosa. Os labregos son ahistóricos ou, dito nas súas propias verbas, "inmorredoiros" e, polo tanto, forman unha especie de bloque de granito que é o "elemento esencial" da historia de Galicia. Os labregos son "románicos" e teñen unha concepción do mundo como un retábulo (barroco), onde cadaquén está na súa hornacina. Aceptan un mundo de ritmos ptolemaicos, no que as relacións sociais están fixadas previamente. Na aldea, observa Otero en 1930, "o ano decorre nun tecido de relacións agardadas". Nada se improvisa, porque terra e home camiñan acompasadamente.

Os fidalgos son os señores naturais da aldea, pero tamén os que tentan construir unha alta cultura. Os fidalgos len e viaxan, atopánse en París con irmáns na desgracia nacional como os poloneses ou os bretóns, e acaban, como Adrian Silva no século XVIII ou Adrián Solovio, nos primeiros anos do século XX, por volver ás súas raices, comprender a forza da cultura campesía que antes despreciaran e mesmo empregar a lingua galega. Foron poucos os fidalgos que colleron este camiño. Os máis, dados á esmorga, debullaron canto herdaran dos seus devanceiros e acabaron "amargurados" e de "de mal xenio", polo remate do século XIX. Apenas tiveron sucesión. Na aldea non hai proletarios e moi poucos comerciantes. Cando estes chegan, como é o caso do "*Castellano*", algo se esfarela na estructura social da comunidade campesina. Introducen a práctica de mercar cousas a

diario e mesmo adquiren "señoríos por xunto", esto é, facendas e rendas que malvenden os vellos señores da terra. Os fidalgos non logran comportarse como o principe Salina, nen os "castellanos" tenen a raposería de Don Calogero. Todo fica esborrallado, sen pacto social entre os falcóns abatidos e os pardáis que se volven farrucos. Outra metáfora máis da arquitectura histórica de Galicia.

Parece evidente que esta é unha visión idealizada do mundo rural, na que agroma unha posición claramente tradicionalista, que distera quen é e quen non é merecente de ser considerado propiamente membro desta comunidade rural, habitada basicamente por labregos e fidalgos. Pero non é unha pura invención oteriana. Na historia moderna de Galicia, o peso do mundo rural non admite ningunha dúbida. E o percurso seguido polas clases agrarias desde mediados do século XIX está basicamente reflectido nos relatos oterianos. E aínda habería que suliñar algo que comúnmente pasa desapercibido. Esta mitificación da Arcadia rural foi fenómeno dabondo común na cultura europea de entreguerras, sobre todo a de inspiración francesa, que tivo en Maurice Barrés –figura influinte en todos os intelectuais peninsulares de principios do século XX, desde Ortega y Gasset ou Eugeni D'Ors ata portugueses como Leonardo Coimbra ou Antonio Sergio – o seu Moisés particular, un dos grandes inspiradores de gostos estéticos e de estilos literarios. Nos estudios de xeografía rexional de Francia tampouco hai industria, nen hai proletarios. Todos son paisanos. Tal como na Galicia oteriana.

O devalar do tempo

Alén desta visión idealizada e armoniosa do mundo rural, hai en Otero unha obsesión que está presente de forma sistemática en toda a súa obra e que, por riba de calquera outra, amosa a súa condición de historiador. Trátase da preocupación polo paso do tempo, da percepción do ritmo ordenado de épocas e sazóns, pero tamén do devalo ou declinar de casas fidalgas e valores campesiños. As mencións aos distintos ciclos do tempo son constantes, desde o tempo litúrxico e circular das "relacións agardadas" ata o tempo case cósmico da unión panteísta do home coa natureza. Pero o ciclo temporal que máis preocupa a Otero é, precisamente, o tempo histórico, aquel que é movido pola acción humana.

O fondo desta preocupación acobilla unha vontade de explicación xenética da Galicia que Otero vivía e que, á súa maneira, tentaba transformar. A interpretación oteriana da historia moderna de Galicia resúmese na contraposición entre un tempo barroco de condición armoniosa e cuase perfecto ("dispacioso" como un "adagio" de Albinoni) e un tempo presente, no que aboian os conflictos provocados polo individualismo e pola mercantilización da relacións sociais. Hai en Otero unha tendencia a suliñar os aspectos negativos da modernidade, na medida na que aqueles desfiguraran a orde do mundo tradicional, de base rural no aspecto económico, e de condición paternalista e corporativo no aspecto social. A desamortización trouxo a enxurrada de exclaustrados e a desfeita de mosteiros e prioratos. As mudanzas do século XIX feriron de morte a fidalgos e labregos. Os primeiros foron abatidos pola tenda, pola estrada, polo ferrocarril e polo comerciante "castellano". Os segundos, que aínda resistían en tempos de Otero, seguirían o mesmo camiño que os fidalgos, segundo a propia intuición oteriana. Algo estaba a mudar na aldea: "namentras as colleitas foron o signo da riqueza, non era posible a formación da burguesía", aseveraba Otero en 1928. Anos andados, esta previsión fíxose realidade só a medias. Os petrucios campesiños non se volveron burgueses, malia a mercantilización de todo o seu proceso productivo. Pasaron de campesiños a agricultores. E os petrucios fidalgos xa se sabe como acabaron, cos eidos "ermos" ou en perigo de seren tripados polo landó dunha "sardiña en lata" (esto é, dun burgués filisteo) nunha rua de Compostela, como lle acontece ao protagonista do conto *O Fidalgo*

* * *

Pero esto xa nos desvía da obra oteriana. A súa grandeza estivo na capacidade de explicar boa parte da historia de Galicia dunha forma narrativa, aparentemente pouco rigorosa e académica, pero que no fondo resultou ser moito máis "inmorredoira", para empregar de novo palabra tan usada

pola Xeración *Nós*. E toda esta achega histórica foi posible gracias a esa feliz combinación de racionalidade e intuición que presidiu toda a executoria intelectual do patriarca de Trasalba, sempre fidel a unha tradición intelectual europea que ven desde o napolitano Vico ata os franceses Chateaubriand ou Barrés, pasando por tedescos coma Herder, Goethe ou Novalis. En realidade, todo o Parnaso intelectual máis crítico co racionalismo de inspiración ilustrada, que non era quen de ver na historia a peculiaridade dos pobos, nen a condición inefable dos individuos, é o que está na fonte de inspiración oteriana.

No remate dunha existencia longa, a experiencia do pasado pode ser definida na súa máxima sinxeleza, como un corpo despido de toda a follaxe que ano tras ano se vai pegando á pel da vida. Desde a lontananza dos seus ben cumpridos oitenta e seis anos, Otero confésalle ao mozo recén graduado que daquela era o Victor Freixanes (*Unha ducia de galegos*, 1976), que, certamente, el sempre tivera unha "certa vocación biográfica, certa vocación de testigo", que daba conta dun pasado que aspiraba a construir unha Galicia nova, unha "república campesina" que agromase cada primavera. En Otero intuición e memoria, compromiso coa Terra e metáfora literaria son armas constantes do seu traballo intelectual.

A obra do señor de Trasalba foi, en toda a fartura da súa linguaxe e en toda a diversidade dos seus rexistros literarios, o resultado de quen se sinte ser o dono da memoria dunha terra e dun país. Dono das lembranzas de tempos idos, de sentimentos transmitidos na intimidade da vida familiar, pero tamén de percepcións adquiridas na toma de conciencia da súa posición, como intelectual e como membro dunha clase social de fondas raigames. Porque para Otero Pedrayo o pasado non era un país lonxano e vezizo, habitado por seres mudos ou atacados do reuma. O pasado era o xuntoiro de experiencia persoal, de tradición de xínea familiar e de construcción do intelectual que procura nos tempos pretéritos a forza cernil dos tempos futuros. Unha mestura de contos da aboa, de relatos románticos do pai e de descobertas propias, ao estilo do Adrián Solovio. Memoria persoal, memoria familiar, memoria intelectual, todo se refai na polifacética obra de Otero Pedrayo, desde a análise xeográfica dunha parroquia ata os romances máis ilustrados, con protagonistas que norean por media Europa, desde o castelo de Combourg que fora a morada dos Chateaubriand ata o mosteiro de Cluny, onde o abade Hugo acolle ao bispo Xelmírez na súa viaxata a Roma na procura da grandeza para a sé de Compostela. Toda a historia de Galicia, aquela que Murguía reputaba ser, desde o século XII, unha historia de adversidades e de derrotas, está contada dunha ou doutra forma na prosa, en galego ou en castelán, dun autor que, en cada arruga da súa pel, descobría pasos dos devanceiros, ansias non satisfeitas e ledicias non sempre correspondidas. Historia contada desde o recuncho de Trasalba como un quiñón importante da cultura de Occidente. Unha versión precoz do local universal.

Caricatura de Carlos Quesada

JUSTO BERAMENDI

É catedrático de Historia Contemporánea da Universidade de Santiago de Compostela, presidente da Xunta Rectora do Museo do Pobo Galego e director da sección de pensamento político da Fundación Vicente Risco. Especialista en análise das ideoloxías e na historia dos nacionalismos, dirixe tamén un equipo de investigación adicado ó estudio da historia social da Galicia urbana. Entre as súas publicacións salientan *Miseria de la Economía* (Barcelona, 1974), *Vicente Risco no nacionalismo galego* (Santiago, 1981), *"Ethnos versus Polis? On method and nationalism"* (Santiago, 1994), *O nacionalismo galego* (Vigo, 1995), *"Identity, Ethnicity and State in Spain. 19th and 20th Centuries"* (Londres, 1999) e *La historia política: algunos conceptos básicos* (Santiago, 1999), así como a edición das actas dos congresos *Los nacionalismos en la España de la Restauración* (Madrid, 1984), Castelao (Santiago, 1989), *Los nacionalismos en la España de la Segunda República* (Madrid, 1991) e *Nationalism in Europe. Past and Present* (Santiago, 1994) e das obras de Antonio Losada Diéguez (Vigo, 1985), Ramón Villar Ponte (Sada, 1990) e Luis Peña Novo (Santiago, 1995).

A actividade política de Otero Pedrayo (1918-1936)

Justo Beramendi

Para todos nós Ramón Otero Pedrayo é hoxe un dos grandes nomes dese pequeno grupo de facedores do nacionalismo galego do primeiro tercio do século XX. Porén, a súa plena incorporación a ese labor común foi serodia e veu precedida de moitos anos de desleixo. Pertencente desde o principio ó requintado grupo de mozos ourensáns que logo será o cerne da chamada xeración Nós, Otero amósasenos moi pouco activo entre 1918 e 1925. A experiencia pregaleguista de La Centuria. Revista neosófica (1917-1918) é froito da iniciativa e da asociación de Vicente Risco e Arturo Noguerol, e a aportación de Otero redúcese a dous artigos ideolóxicamente insubstanciais nos que critica a esclerotizada cultura oficial desde o displicente outeiro dunha autoatribuida superioridade.[1]

Cando Antonio Losada proselitiza ó grupo para as Irmandades da Fala, Otero ingresa cos demáis no movemento, e por iso o 15 de decembro de 1917 atopámolo na estación de Monforte, xunto con Losada, Risco e Noguerol, saudando a chegada de Cambó a Galicia. En xaneiro e febreiro de 1918 participa na campaña electoral a prol da candidatura rexionalista de Luis Porteiro no distrito de Celanova e mesmo escribe algún artigo na prensa local con tal motivo.[2] *Pero o fracaso dese intento,*

1. "La confesión del hombre culto", nº 2, xullo 1917, pp. 6-8; e "Cartas espontáneas", nº 3, p. 6.
2. "Acción Regionalista", *La Región*, 13-I-1918.

Don Ramón, Losada Diéguez, Cuevillas e Risco.

unido ó seu destino de catedrático en Santander, arrecefe a súa inicial ferventía tardorrexionalista até o ponto de que o seu nome non figura nin entre os asistentese nin entre os adheridos á I Asemblea Nacionalista de Lugo en novembro dese ano, ficando asi fóra do acto no que foi nado o nacionalismo galego propiamente dito. E aínda que no ano seguinte adhírese desde Santander á II Asemblea, tida en Santiago, a súa militancia nacionalista é menos que tépeda nese período, malia o seu retorno definitivo a Ourense.

Caricatura de Losada Diéguez por Castelao.

Hai disto probas de abondo. Por exemplo, a súa sinatura non aparecerá en A Nosa Terra até 1924[3]*, e aínda que é membro do equipo de redacción de Nós desde o seu primeiro número en 1920 e se fará cargo da constitución da sociedade do mesmo nome en 1922, só publica alí catro artigos entre 1920 e 1923, en contraste coas súas frecuentes colaboracións a partir de 1925 e sobre todo nos anos trinta.*

E no estrictamente político é peor. Otero non está presente en ningunha das actividades da Irmandade ou da Mocedade Galeguista de Ourense, nin aparece nas actas das reunións até 1922, nin por suposto figura entre os que asumen responsabilidades no seu Consello Directivo. Isto provoca en Risco alporizados desafogos na súa correspondencia con Antonio Losada, a quen di na súa carta de 30 de xaneiro de 1921, co gallo da preparación da III Asemblea de Vigo: "O Otero virá á Asambreia, pero nin dá conferencia....nin cree en nada. Hoxe tivemos unha conversa esconsoladora". E meses despois, o 10 de novembro, escribe noutra carta ó mesmo destinatario: "Nin Peña Novo nin Ramón Otero son galeguistas, sobre todo iste derradeiro. Faguemos moi mal en andalo compricando en cousas que non lle van nin lle veñen, que lle teñen sen coidado e das que eu lle coñezo qu'está desexando qu'o deixemos ceibe. Il é da pandilla do canalla do Noriega e do asqueroso do Fiscal. O seu galeguismo redúxese a protexer a ise escravo

3. "O feitizo das roínas", *A Nosa Terra*, nº 196, 1-I-1924, p. 10.

noxento [Noriega] ó que nos tivemos a debilidade de editar un libro pra que ande falando mal de nós (...) O Noguerol non s'ocupa do asunto; o Fl. Cuevillas algunha vez condescendeu a rubir as escaleiras do sitio[4]*. O Ramón Otero endexamais puden conseguir qu'elí puxese os pés".*

E aínda que no outono de 1923 Risco xa fala del como dun militante activo da Delegación de Ourense da Irmandade Nazonalista Galega, nada da escisión habida na IV Asemblea de Monforte en marzo de 1922, este cambio de actitude non chega de momento para facer esquecer a súa preguiza anterior, polo que Risco, Conselleiro Supremo da ING, non lle confía ningún posto directivo na nova organización, ó contrario do que fai con Antonio Losada, Arturo Noguerol, Florentino Cuevillas, Roberto Blanco Torres e Alfonso Vázquez Monxardín, que son os integrantes do seu "goberno".

Antón Fraguas.

En realidade, o Otero que nos interesa, o Otero ideólogo e líder político do nacionalismo, agroma nos anos de represión da Dictadura de Primo de Rivera, cando o noso home tiña xa perto de coarenta anos e o nacionalismo galego andaba moi esfarelado.. Dado que noutro artigo desta revista se aborda a súa dimensión ideolóxica,[5] *nas liñas que seguen describirei só o seu papel como dirixente político.*

A partir de 1925, e á parte das súas obras como literato, crítico, xeógrafo e historiador, Otero publicará un número crecente de escritos político-ideolóxicos en Nós, A Nosa Terra, Galicia e El Pueblo Gallego, actividade que chegará a producir entre 1928 e 1936 unha auténtica fervenza de folletos, libros e sobre todo artigos nesas mesmas publicacións periódicas (agás o xornal Galicia, que finou víctima da dictadura en 1926) e máis noutras como Céltiga de Buenos Aires, Heraldo de Galicia de Ourense, Logos de Pontevedra, etc. Deste xeito, Otero, morto Losada en 1929, pasa a ser, xunto con Risco, o principal voceiro do nacionalismo galego ideolóxicamente tradicionalista. E como tal desenvolve desde 1928 unha intensa actividade política, que contrasta coa súa apatía de anos atrás, actividade que pon

Villar Ponte.

4. Risco refírese aquí ó novo local da Mocedade Galeguista de Ourense.
5. Aspecto este que xa tratei brevemente en Justo G. Beramendi, "O nacionalismo de Otero Pedrayo", *A Nosa Terra*, Extra nº 8, 1987, pp. 57-63.

Casares Quiroga caricaturizado por Castelao.

lealmente ó servicio dos dous obxectivos maiores que tiña daquela ***todo*** *o nacionalismo galego, fose democrático ou tradicionalista: a reunificación e reorganización do movemento como forza política independente, e a consecución do máximo nivel posible de autogoberno e de reconstrucción cultural e nacional para Galicia.*

Nesta liña, vémolo asumindo xa un papel protagonista no intento clandestino de reagrupamento que ten lugar en Santiago entre decembro de 1928 e xaneiro de 1929, e que coñecemos gracias a unha carta súa ó xa moi enfermo Antonio Losada. Á primera xuntanza, tida na casa de Camilo Díaz na rúa das Hortas, asisten representantes de Coruña, Ourense (Risco, Cuevillas e Otero) e Santiago (Pedret Casado, Camilo Díaz, Antonio Fraguas e Ramón Martínez López), que acordan fundar "unha organización nacionalista pura, sen parlamentarismo, nin regramentos, o máis segreda, rápida e eficaz posibre". Otero redacta un programa –que non chegou a nós– en vena risquiá a xulgarmos pola carta, e é elixido provisoriamente "cabezaleiro supremo". Pero este embrión organizativo non dá sinais de vida cara fóra en ningún momento, nin volve a ser mencionado na correspondencia posterior a marzo dese ano.

En setembro de 1929, cando boa parte dos irmandiños coruñeses, encabezados por Antón Villar Ponte, deciden embarcarse con Santiago Casares Quiroga e os seus na aventura republicano-autonomista da ORGA, Otero é un dos que máis se opón a esluir o nacionalismo dese xeito. Como manifesta a Ramón Villar Ponte na súa carta de 17 de xaneiro seguinte, "pol'o menos os máis dos nosos debemos ficar formando un núcleo nacionalista pra nós, rexionalista ou autonomista pra fóra (pol'o d'agora) con simpatía á Rp mais sin tomala desde logo por fito". E consecuente con este plantexamento céntrase con Risco no labor de neutralizar tal desviación e reorganizar independentemente o nacionalismo. Con tal fin ámbolos dous organizan a convocatoria da VI Asemblea das Irmandades, que tivo lugar na Coruña os días 26 e 27 de abril de 1930, e na que se acordou a reconstitución de tódolos grupos locais que fose posible e máis a creación dun partido autonomista galego. Isto último non se fixo finalmente porque o grupo da Coruña, o máis numeroso e mellor organizado daquela, seguía a ver máis posibilidades políticas na ORGA, coa que non rompe o seu compromiso.

Malia esta defección, os demáis nacionalistas de esquerda, centro e dereita non renuncian a dotar ó nacionalismo dunha organización propia nun momento histórico tan decisivo. O 11 de maio reconstitúese a Mocedade Galeguista de Ourense. Ese mesmo mes, Castelao propón que o vindeiro 25 de xullo se funde o que, en verbas de Salvador Cabeza de León, sería "un partido autonomista galego, sen calificativos doutro xeito e sen estrépitos: unha cousa seria, un núcleo onde xuntemos, non moita xente, pero sí escolleita".

Desde o verán de 1930 a descomposición da monarquía era evidente. A sinatura do Pacto de San Sebastián en agosto, no que o único representante de forzas galegas foi Casares Quiroga pola ORGA-FRG, acelerou aínda máis as tomas de posición de cara a unha posible saída republicana e puxo de manifesto a urxencia de cumprir o acordo da VI Asemblea. En vista das insuperables dificultades para reunificar efectivamente os grupos nacionalistas de toda Galicia, o de Ourense, dirixido por Otero –pois Risco estaba de viaxe de estudios en Alemania– decide coordinar alomenos ós da "Galicia sul" sen impor de momento unha disciplina propiamente partidaria á que, polo que di Otero na súa correspondencia, non estaban aínda moi dispostos moitos deles. Por iso, o 29 de agosto, no decurso dunha xuntanza en Mondariz á que acuden os dirixentes de Ourense, Pontevedra e Vigo, acórdase simplemente unha alianza para a acción común. Froito deste acordo é a fundación do Grupo Autonomista Galego de Vigo, liderado por Valentín Paz Andrade, e algo despois a creación do Partido Galeguista de Pontevedra (Castelao, Bóveda, Pedro Basanta) e de Labor Galeguista de Pontevedra (Filgueira Valverde). Estes grupos, xunto coa reconstituida Irmandade Galeguista de Ourense e as súas filiais na provincia (Allariz, Valdeorras e outras menores) forman unha sorte de eixo Ourense-Pontevedra-Vigo que barre as dúas provincias durante eses meses cunha intensa campaña de mítins a cargo dun equipo común de oradores no que salientan Otero Pedrayo, Castelao e Paz Andrade.

Filgueira Valverde.

A campaña é exclusivamente nacionalista e ten por obxecto pulsar a receptividade da opinión pública a esta opción. O mítin máis sonado foi o celebrado o Día de Galicia no Teatro García Barbón de Vigo. Os resultados da campaña foron mellores do esperado e asi o di Otero nas súas cartas, nas que se amosa entusiasmado pola acollida do público tanto en Vigo como en Caldas e outras vilas de Pontevedra e Ourense e prevé un porvir optimista para o nacionalismo se no outono volven á carga e aproveitan ese pulo para medrar organizadamente.

Logo destas calas alentadoras, e sen descuidar o traballo de propaganda e organización, os dirixentes nacionalistas –entre eles Otero– asinan o 25 de setembro de 1930 o Compromiso de Barrantes con republicanos e agrarios. Este pacto era de natureza moi diferente á fundación da ORGA ou ó anterior pacto de Lestrove, do que nacera a Federación Republicana Gallega, pois agora non implicaba fusión orgánica de ningún tipo e por ende tampouco cesións programáticas. Simplemente fixaba os obxectivos comúns polos que os asinantes se declaraban dispostos a loitar: a cooficialidade do galego, a "liberación de la tierra y la dignificación social del campesino", e a eliminación do caciquismo, do centralismo e de calquera "régimen político que no emane de la soberanía popular", en obvia alusión a la monarquía.

Nos meses que preceden ás eleccións municipais de 12 de abril de 1931, todo o nacionalismo galego, de dereitas ou de esquerdas, "puro" ou non, aposta abertamente pola República, por entender, como xa explicara Risco un ano antes en El problema político de Galicia, que esta forma de réxime era a máis axeitada para atender as reivindicacións autonomistas. En consecuencia, o grupo de Ourense publica o 1º de abril o manifesto fundacional do Partido Nazonalista Republicán d'Ourense, do que as sesións constitutivas teñen lugar os días 15 e 16 con participación dos delegados das numerosas agrupacións locais que se formaran na provincia nos meses anteriores. Otero Pedrayo é elixido presidente do novo partido, co que toma definitivamente o relevo de Risco como primeiro líder político do galeguismo ourensán.

Basilio Losada, debuxo de Castelao.

O PNRO consideraba "a República Federal como a forma de goberno máis axeitada pra lograren as arelas mínimas do nacionalismo galego". Pero, fóra do punto concreto da forma republicano-federal do réxime a implantar, afirma a súa total falta de identidade cos programas de calquera dos partidos republicanos existentes en España e en Galicia, polo que os seus militantes non poderán "ingresar en ningunha organización republicana, nen aceptar xefatura nen dirección allea ás organizacións nacionalistas das que son afiliados, salvo o cumprimento dos compromisos concretos". Xa que logo, desde a súa primeira presentación en sociedade, o PNRO deixa moi claros os límites da súa convivencia coas forzas non nacionalistas. E no día seguinte ó da proclamación da República, o novo partido fai público un programa de oito puntos, que é unha síntese do ideario nacionalista de sempre, adaptado ás novas circunstancias.

Perante a proximidade das eleccións para constituir un parlamento no que se decidiría nada menos que a natureza de novo Estado español, o eixo Ourense-Pontevedra-Vigo reanuda a súa actividade con anovados azos. O domingo 26 de abril celébrase na Alameda de Ourense o primeiro mítin do PNRO, no que fala Otero xunto a Risco, Leuter Gonzáles Salgado, Castelao e Paz Andrade. E no serán dese mesmo día, nun verdadeiro maratón político, Otero, Castelao e Paz Andrade volven a reclamar unha República Federal no Teatro García Barbón de Vigo. O 3 de maio repítese a experiencia en Pontevedra, A Estrada e Cambados.

Convocadas as eleccións, o PNRO considera que, malia a rede provincial que ten montada, o enfrontamento cunha Alianza Republicana encabezada nada menos que por Basilio Álvarez facía aconsellable acudir ós comicios en coalición coa Federación Republicana Gallega e co Partido Radical Socialista. Os termos da coalición son unha aplicación fiel do Compromiso de Barrantes, como demostra o contido da campaña conxunta, destinada a levar ó Parlamento de Madrid deputados galegos partidarios dunha solución federal. Otero chega a decir nun mítin: "Se a República vai cumprir cos

seus ideais, ten que ser federal. Pra que seña unha república centralista como a francesa, non necesitamos república".

Da candidatura da coalición formaban parte Otero e Risco. O primeiro foi elixido deputado con 35.443 votos, o mellor resultado da súa candidatura e o terceiro da provincia, detrás dos candidatos da Alianza Luis Fábrega (41.327 votos) e Basilio Álvarez (38.420 votos). Risco, no duodécimo lugar (19.615 votos) non logrou escano.

Deste xeito, Otero será até finais de 1933, xunto con Castelao que sae elixido por Pontevedra, un dos dous deputados que o nacionalismo galego coloca en Madrid, e o único de tendencia católico-conservadora. Na súa condición de deputado participará en decembro na fundación do Partido Galeguista e será membro do seu primeiro Consello Executivo.

Como representante de ***todo*** *o nacionalismo galego no Congreso, Otero presenta e defende en setembro de 1931 varias enmendas o texto da ponencia constitucional nun inútil intento de facer realidade o obxectivo da República Federal, agora abandonado pola maioría dos seus anteriores partidarios. E en maio de 1932, seguindo as instruccións do seu partido, intenta, tamén sen éxito, que o proxecto de lei de Reforma Agraria teña en conta as peculiaridades de Galicia e non só as das terras do latifundio. Por último, en maio de 1933, no marco da campaña do Partido Galeguista a prol da rápida convocatoria do referéndum do Estatuto de Autonomía, fai a coñecida interpelación reivindicadora dos dereitos nacionais de Galicia, xunto con Castelao e Suárez Picallo.*

Pero no seo do galeguismo, Otero é, nos anos trinta, un dos principais persoeiros do sector católico-tradicionalista. Ó servicio desta causa non dubida incluso en adiantar diñeiro propio para que El Heraldo de Galicia, o semanario ourensán voceiro desa tendencia, puidese sair puntualmente tódolos luns, como comprobamos nos seus papeis.

Desde abril de 1931, sectores minoritarios da Igrexa galega, perante a inminente definición da República como Estado laico, intenta, con Otero

Risco por Castelao.

como interlocutor principal, que o nacionalismo galego se convirta en forza auxiliar na súa loita por conservar o maior grao posible de confesionalidade nas institucións e de influencia na sociedade. Aí están para probalo as cartas de Ricardo Beade en outubro de 1931 felicitandóo pola súa "franca y entera confesión de fe católica en el Parlamento, por su ilustrada y viril defensa de los fueros de la atávica conciencia religiosa española, ultrajada hasta el escarnio por una Cámara incapacitada por su sectarismo para entender lo que es la Constitución política de una nación". Ou a do coengo de Santiago Valentín Villanueva no mesmo sentido, e sobre todo a de Manuel García García, crego compostelano que lle comunica o 25 de abril, a só once días da proclamación da República, a existencia dun grupo de sacerdotes mozos, dirixidos por Paulino Pedret Casado, "que temos ganas de seguir traballando en col da terra, reconoscendo

Alexandre Bóveda.

en vostede a persoa que ten que dirixir o movimento". E acto seguido plantexa a cuestión das relacións entre catolicismo e nacionalismo: "Eu creio que non deberan prescindil-o [catolicismo], inda mirando as cousas galegamente, pois é unha forza que lle podía axudar moito (...) ¡Cantos por non poñer bandeira da República a poñerán galega!" E logo de poñer ós vascos como exemplo a imitar, advertía:"Hoxe, a meu parecer, fan falta masas, non chegan os intelectuás como hasta eiquí".

Pero dotar de masas á dereita galeguista e católica pasaba necesariamente por unha ofensiva ideolóxica sen concesións contra o liberalismo e o marxismo, ós que había que presentar, non só como pecaminosos á vella usanza, senón tamén e máis aínda como antigalegos. Otero emprende ese labor nos anos trinta, se ben mentres é deputado, e como tal representante de todo o partido, modera moito a súa actividade neste sentido. Con todo, secunda a Risco e a outros na campaña para que o Partido Galeguista non acepte a constitución republicana por laica e esquerdista, e asina con eles o 25 de outubro de 1931 a primeira aldrabada pública desa campaña, a Afirmación católica dun grupo de nacionalistas, ampliamente difundida na prensa do país.

Pero a dinámica política deses anos fai que a maioría do nacionalismo galego non vaia por ese camiño, senón máis ben polo contrario. Por iso, xa en maio de 1933, Otero considera a posibilidade de formar unha organización separada do PG, como di na súa carta do día 5 a Ramón Villar Ponte:"Pol'o de hoxe non será conveniente, mais co tempo é cousa fondal a formazón dun partido galeguista católico, desde logo arredado de todo canto siñifique dereita no sentido hespañol".

Por iso opónse a calquera alianza do PG con forzas de esquerda ou simplemente cos republicanos laicos e democráticos, e na asemblea extraordinaria que ten lugar en Santiago o 21 de outubro de 1933 para decidir a política de alianzas nas eleccións de novembro, apoia a postura de Risco, partidario de que o nacionalismo concurra en solitario, único xeito de impediren ese achegamento ó centro-esquerda. Daquela as teses illacionistas da dereita triunfan por última vez no seo do nacionalismo.

Otero foi o único candidato que presentou o PG pola provincia de Ourense. E malia a campaña conservadora e confesional que fai, fracasa, pero non só porque non saise elixido (tampouco sairon os outros candidatos nacionalistas nas demáis provincias) senón porque, mentres o PG conseguiu un gran avance en votos na Coruña (61.772) e resistiu ben a embestida das dereitas en Pontevedra (32.325 votos) cunha mensaxe democrática e republicana que o situou por riba do PSOE nas dúas provincias, en cambio en Ourense perdeu case a metade dos votos obtidos en 1931, retrocedendo ate só 19.208.

E asi, Otero deixou de ser deputado en Madrid e recuperou a liberdade para defender as súas posturas dentro do nacionalismo. Por outra parte, os resultados de novembro afondaron as diferencias entre uns e outros. Os gobernos radical-cedistas paralizaron o proceso estatutario. Isto, unido á represión antigaleguista que desencadearon despois dos sucesos de outubro de 1934, levou á dirección do PG ó convencemento de que a autonomía de Galicia só sería posible mediante unha alianza coas esquerdas que fose quen de desprazar as dereitas españolas do poder. Os primeiros pasos nesa dirección foron as conversas coa Izquierda Republicana de Azaña.

Otero, como Risco e Filgueira, seguían a opoñerse a esa saída. O enfrontamento aberto chegou na IV Asemblea do PG (Santiago, 20-21 de abril de 1935). Alí, Otero presentou, en nome dunha minoría do Grupo Galeguista de Ourense, a proposta de que o PG se declarase incompatible con toda ideoloxía ou práctica marxista, non se adherise á doctrina da intanxibilidade da Constitución e se amosase partidario da exclusión do laicismo como condición da Galicia futura, "mantendo asi o espírito tradicional do galeguismo". A finalidade política desta proposta, que a Asemblea rexeitou, era obviamente bloquear a alianza coas esquerdas.

Durante a súa intervención, Otero manifestara que, en calquera caso, acataría a decisión da Asemblea, observaría a disciplina do partido e ficaría nel tentanto de convencer das súas ideas ós demáis. E, ó contrario que Filgueira (que se escindiu uns días despois ó frente dun reducido grupo de militantes para formar a Dereita Galeguista de Pontevedra) e que Risco (que faría o mesmo pouco antes das eleccións de febreiro de 1936 para non formar parte do Frente Popular), Otero ficou no partido, o que lle valeu o respecto de todos.

Pero era inevitable que perdese protagonismo, porque continuaba opoñéndose públicamente, mediante artigos en El Heraldo de Galicia e A Nosa Terra, á liña oficial do PG e á súa ulterior entrada no Frente Popular. Como era lóxico, non figurou nas súas candidaturas. Neses meses que precederon á Guerra Civil limitouse a seguir defendendo as súas ideas por entender que o "liberalismo uniformista, de lóxica afrancesada, racionalista e ao remate positivista" tiña unha concepción da cultura que non podía ser "sustantiva da galeguidade e do galeguismo", e estaba aproveitando o seu apoio político á autonomía de Galicia para favorecer a penetración da "política e a cultura oficial da República, laica e positivista (...) inspirada e arrempuxada pl'o sentido marxista".[6] *Verbo deste último, Otero, na súa polémica con Víctor Casas sobre o pleito dereitas-esquerdas no seo do galeguismo, recoñece que o nacionalismo ten a obriga de loitar polo melloramento económico do pobo galego, pero -engade- xamais ó precio de seguir un camiño que o leve "á praza roxa de Moscú" ou "á friaxe racionalista da loxia", pois o marxismo e as súas derivacións, en canto "doutriña filosófica, ética, económica e nacionalista (...) siñifica o contrario do ser inmorrente de Galicia. E si se quer asesinar a Galicia en galego, pior. Despoixa do crime, o aldraxe".*[7]

Estas diverxencias non lle impediron participar activa e lealmente na campaña do referéndum do Estatuto e compartir a ledicia do triunfo do 28 de xuño de 1936. Ledicia que durou moi pouco. Xusto até o 18 de xullo. Despois, nos tráxicos días da brutal represión dos militares e falanxistas alzados contra a República, o distanciamento que mantivera respecto do Frente Popular, o seu probado conservadurismo e as boas relacións coa xerarquía eclesiástica salváronlle a vida. Pero non se librou do expediente de responsabilidades políticas que se saldou separándoo da súa cátedra. Otero entrou asi no ostracismo, en compañía daqueles compañeiros que, coma el, sobreviviron baixo a dictadura sen necesidade de traicionarse a si mesmos.

6. "Formas de desgaleguización", *El Pueblo Gallego*, 25-VI-1936. Na mesma liña, "Desgaleguización", *A Nosa Terra*, nº 408, 3-IV-1936.
7. "Sobor de unha *Preocupación* e de moitas *despreocupacións*", *A Nosa Terra*, nº 410, 17-IV-1936.

AUGUSTO PÉREZ ALBERTI

Augusto Pérez Alberti é Catedrático de Xeografía Física da Universidade de Santiago. Con anterioridade fora Profesor Agregado de Bacherelato (1978-1983), Catedrático de Bacherelato (1983-1991), Profesor Asociado de Universidade (1991-1993), Profesor Titular de Universidade (1993-1999). Realizou a súa tese doutoral sobre "La Geomorfología de la Galicia Sudoriental" baixo a dirección do Prof. Jean Tricart da Université Louis Pasteur de Strasbourg (France).

Ten realizado estancias de investigación en Francia (Université Louis Pasteur, 1988), Italia (Universita degli Studi di Firenze, 1996), Canadá (Ontario Agricultural College, da University of Guelph, 1995, 2000; Université Laval, Quebec, 2000) e Islandia (Institute os Biology, da University of Iceland, 1997). Ten sido profesor invitado na Université du Maine (Le Mans. Francia, 1996, 1999). Na actualidade é Director do Departamento de Xeografía da Universidade de Santiago e dirixe o Grupo de Investigación en Xeomorfoloxía (G.I.X.) da Universidade de Santiago.

Participou como autor ou coautor na redacción de máis de cen libros e artigos sobre xeomorfoloxía glaciar, periglaciar, xeomorfoloxía costeira, climatoloxía, bioxeografía, manuais de ensinanza escolar e didáctica da xeografía. A súa última obra foi a coordinación, xunto con Antonio Martínez Cortizas, do Atlas Climático de Galicia.

A paisaxe xeográfica en Otero Pedrayo

Augusto Pérez Alberti

Cando lemos os textos de Otero Pedrayo decatámonos da importancia que para el tivo a aprendizaxe directa, daquela que xorde da propia contemplación do espacio xeográfico. Non hai na súa obra máis que breves referencias a científicos que traballen no eido da xeografía, enmarcados nunha corrente xeográfica decimonónica, tal é o caso de Humboldt, Ritter ou Richthofen. Foi, sen dúbida algunha, do contacto coa terra onde comezou a analiza-la súa dinámica, a interacción home/terra. É a partires de Trasalba onde comeza a admirar e ama-las paisaxes. É, a partires dos lugares más próximos onde esboza esa diferenciación -que define a perspectiva xeográfica de Otero- de *montaña*, *ribeira e bocarribeira*. En *Problemas de Xeografía Galega* fala de como a *altitude xoga a función especial nas diferencias locais: establece doadamente unha sucesión de carauteres, inda*

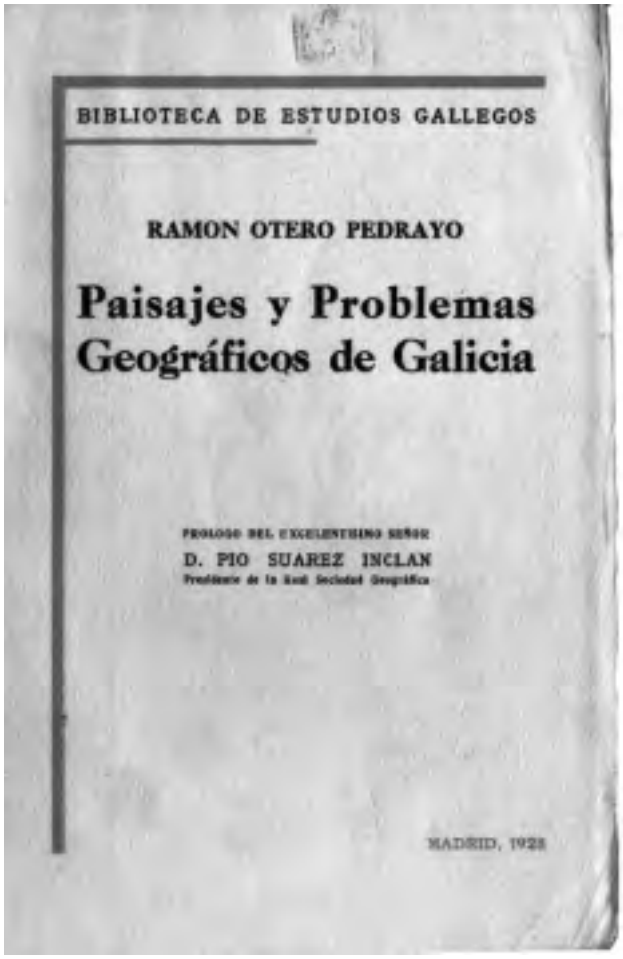

que poucos pol-a pequena diferencia das cotas dende o Río, Vilamarín e Madarnás, por eixempro a Cea e o Carballiño, pero millor precisados antr'as derradeiras localidás e Ourantes, Trasalba e Untes, parroquias postas en parte riba do beizo dreito do val miñoto. Pra un do val, de Arrabaldo, por eix. xa Trasalba é montana, con ser parroquia con terras e ribeira e soilo estar separada por unha costa súpeta... Mais tamén pr'os de Trasalba é montana Amoeiro que ten cuase idéntico horizonte e mais montana é Vilamarin... A parroquia de Trasalba pertenece á zona de transición antr'os chaos d'Amoeiro e a ribeira representada pol-os vals do Miño e Barbantiño... Poucas parroquias tan craramente de bocarribeira.

É tamén en Trasalba, onde descobre a importancia da interacción rocha/clima. Nos penedos de O Rodeiro, os cotos como el denomina, *observa como a chuvia levada polo vento forma sistemas d'ocos e coviñas nas que demoran as augas do ceo pucharquiñas e que xuntándose furan as laxes, ademáis da aición maina e xeral qu' arredondeia e amolece as aristas* (*Problemas de Xeografía Galega*, páx. 13).

Paulatinamente Otero Pedrayo vaise decatando da importancia da rocha, da altitude, do clima e das accións antrópicas na construcción/destrucción das paisaxes. É sen dúbida o coñecemento do paisano, do labrego, da parroquia de Trasalba. Del aprende a diferenciar os tipos de solos para o cultivo, a importancia da insolación, da pendente, da abundancia de auga... Despois, ó ir recorrendo, pateando, a terra, vai descubrindo novas paisaxes

Cando se len os traballos xeográficos de Otero Pedrayo chegase á conclusión de que a súa paixón era a descripción da paisaxe. Pensaba que *pra conseguire unha impresión o máis compreta e vivinte posibre d'unha terra, non hai millor sistema que escolmar unhas poucas paisaxes xeográficas carauterísticas*, como dí no seu traballo *Problemas de Xeografía Galega*, páx. 20. Neste mismo traballo, páx. 20 define, en certa medida, o que el entende por paisaxe:*... o xogo diario dos variados fautores da terra, da atmósfera, da vida e do home que n'un estado isolado figuran desartellados e privados da dinamicidade da sua realidade de loita e asociación*.

Esta relación dos homes e das mulleres coa terra dá como froito a paisaxe. En *Paisajes y Problemas...* páx. 187 di que: *En contacto directo y constante con el medio natural, el pueblo trabajador y sensitivo, alejado de la contemplación mística y de la doctrina teológica, anima la naturaleza, la personifica, la siente como un conjunto de presencias reales amigas y enemigas, y a veces transporta a sus creaciones artísticas una viva expresión de paisaje*. O traballo a cotío dos homes e das mulleres, sobor de todo do labregos e labregas, aparece condicionado polo medio, que se convirte en determinante: *El elemento esencial del paisaje gallego, la roca granítica esquistosa,*

*con su peculiar proceso de erosión, proporciona un determinante al tratamiento arquitectónico". (*páx. 190)

Sen embargo non só é a rocha a causa principal que determina a paisaxe; tamén os solos ou a abundancia de auga teñen un papel importante. No seu itinerario de Ourense a Santiago que aparece no traballo *Paisajes y Problemas*... atopamos en varias ocasións o que estamos a dicir*: Los chaos que cruzamos forman parte del conjunto de tierras que con diferente matiz por la altura y el relieve guardan el tipo de los clásicos chaos de Amoeiro. El suelo arenoso, solo en algunos trozos de arcilla, ostenta cosechas de maíz... Las tierras de regadío se llaman naveiras; las de secano, heredades... Algunos abedules aislados en terrenos húmedos parecen un anuncio de la montaña aún lejana*, estase a referir a terreos enclavados na parroquia de Castro de Beiro. Máis adiante di*: Subimos por cuestas yermas en las que la vegetación del maquis va creando una capa de tierra fría recortada por las aguas que en algunos lugares se depositan en ellos*. (páx. 165)

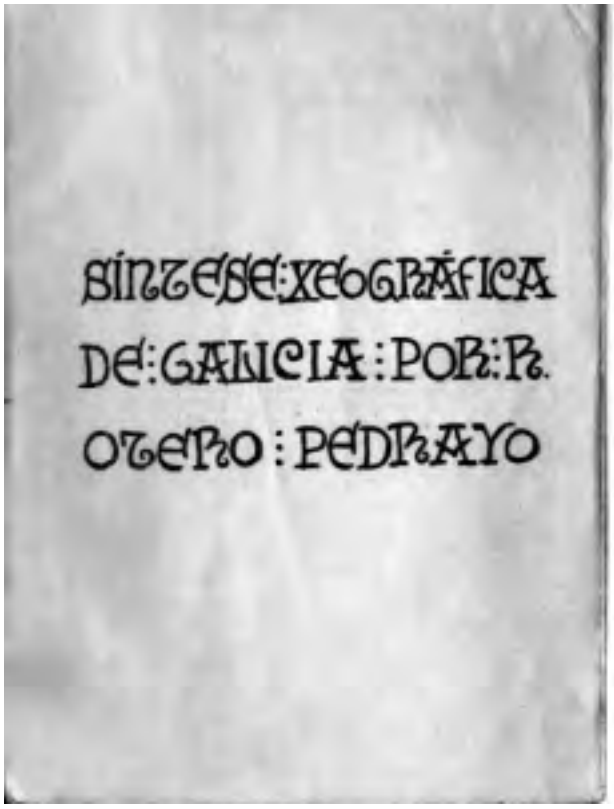

Otero Pedrayo decátase de que, por unha banda, o galego *intensamente labrador y pescador, se incorporó entrañablemente al paisaje, hasta el punto que solo alguna corta extensión de montaña no guarda la huella humana, y ni aun ofrece obstáculo definitivo, por lo menos al paso de los hombres* (*Paisajes y Problemas geográficos...* páx. 189, 190) que, indica claramente a forza da sociedade galega capaz de humaniza-lo. Esta dependencia do home respeto ao medio lévao a dicir na *Síntesis Xeográfica de Galicia*, páx. 55, que *o paisano traball'a terra intensamente y faxéndoa dar de toda crás de frutos, seu ideal sería non ter que mercar centeo, millo, feno nin toxo nin leña... o coltivo xeral impón variados xéneros de vida, e tradúcese na psicoloxía. Por exemplo o ribeirán é coltivador dos viñedos c'a súa labor intelixente, conscente da riqueza que produce é moy difrente do que traballa as searas de centeo n'as pranicies; o que cría potros e boys na montana do que traballa intensivamente as hortas preto dos centros poboados*.

Hai nos seus escritos influencias dispares: por unha banda daqueles que, como Ratzel, falan dun determinismo xeográfico e, por outro de autores como Vidal de la Blache, que, frente ao anterior, dan unha maior importancia á "posibilidade" (de aí o posibilismo) de que o home sexa capaz de domiñar a terra e de enxendrar "xéneros de vida". A importancia da raza, como outro elemento ratzeliano, é tido en conta por Otero Pedrayo. Así fala de que *las razas celtas siempre se han caracterizado por su apasionado sentimiento de la naturaleza* ou de que *en todos los países celtas occidentales la población dispersa se debe, de una parte, al ideal de la raza; de otra, a la exigencia del medio geográfico. El espíritu del cual persevera en la parroquia gallega a pesar de la profunda influencia centralizadora de los centros religiosos y administrativos; arraigada en su solar, presididas por su castro los pueblos celtas forman individualidades dispersas*, (*Paisajes y Problemas geográficos...* páx. 187-188).

Desde a perspectiva de hoxe en día a súa visión das paisaxes pode parecer simple. Hoxe admítese que na xénese dunha paisaxe entran en xogo dialéctico o substrato rochoso, os movimentos tectónicos da codia/ os cambios climáticos que se produciron ó longo da historia xeomorfolóxica/ a acción dos seres vivos animais/ a acción do home en sociedade en función da súa ideoloxía, cultura, nivel de desenvolvemento técnico...; admítese que as paisaxes non só varían de sector senón que tamén o fai a percepción que ten cada quen da paisaxe en función do seu nivel cultural, ideoloxía, etc. Porén, Otero Pedrayo sin ter unha formación eminentemente xeográfica, ía máis alá da simple enumeración de aspectos diferentes dentro do espacio; analizaba, por unha banda as paisaxes como entes que nacían da loita – non importa en que relación – do home coa terra e, por outra, decatábase de que as paisaxes non eran eternas nin inmutables. Percibía que cambian co paso dos anos, da historia e, incluso, co paso das estacións.

Ó camiñar cara Santiago desde Ourense ou ás Rías Baixas ou Altas desde Santiago, percibía cambios nidios. Nembargantes estes, ó producírense de xeito imperceptible, non teñen uns límites precisos. Á saída do val de Ourense, para inicia-lo camiño cara San Andrés de Teixido, viaxe que narra en *Pelegrinaxes*, observa como a paisaxe vaise transformando: *Por Gustey vaise enchendo o peito c'o aer da bocarribeira, inda non s'ollan sinon un segmento dos circos de serras. ¿Onde remata a ribeira? Cambeante matización da paisaxe. Dificultade de por os marcos: ribeira-bocarribeira-montaña*.

O Otero xeógrafo defendía que a paisaxe, ou as paisaxes galegas, hai que analizalas como algo inestable, cambeante, pois a paisaxe *sólo como ciclo y proceso, como tendencia e historia, debe comprenderse y estudiarse y no como fondo indiferente, lejano o, todo lo más anecdótico, en relación con los hombres*, e hai que achegarse a ela, hai que busca-la paisaxe non *como parque de recreo, o con sentimientos o afanes de turismo. Hace falta un espíritu peregrino para sentirlo y sorprender una belleza recóndita que pocas veces se acompasa con el concepto de lo bonito, de lo tranquilizador, que se busca en los bellos paisajes. Muchos de Galicia no lo son en la estimativa general. Los rudos, abruptos, en que la vida histórica parece anclada en el románico, son, quizá, lo más dignos de reflexión y amor. Y los consagrados por el turismo – las rías glaucas, los valles geórgicos de molinos y viñedos, el pinar sonoro de la costa y el pazo dieciochesco de largas resonancias – exigen ser visitadas cuando el invierno ahonda los ponientes y la lluvia disuelve las perspectivas, y no sólo en el brillante verano y en el cálido y epilogal otoño*. (*Guía de Galicia.* Páxina. 190. Ed. 1965).

Desde a perspectiva do novo milenio pódese afirmar que moitas das ideas sobre a paisaxe, dunha enorme intuición, non so están vivas senón que convén retomalas e reforzalas. A súa visión de cambio no tempo e no espacio, da paisaxe como ele-

mento en constante evolución por mor da vitalidade das xentes que habitan nun territorio que se foi construindo/destruindo ó longo do tempo por mor do traballo, non sempre doado dos seus habitantes; a súa visión da paisaxe como historia materializada en aldeas, lugares, campos de cultivo.... ideas non sempre explicitadas pero que se poden aprehender da lectura dos seus traballos xeográficos.

Para un xeógrafo do Ribeiro, da *ribeira*, de Santa Cruz de Arrabaldo, como o que esto escribe, que viviu anos na *montaña* de Tamallancos e que, con relativa frecuencia, ascende dende a súa aldea ribeiriana polas *bocarribeiras* de Soutomanco ou Fechos, camiño de Trasalba, as lecturas de Otero Pedrayo axudárono a entender moitos dos problemas da ocupación do espacio, a comprender o papel do solo nunha sociedad tradicional, na que cada parcela estaba perfectamente vencellada a súa potencialidade: os lameiros, nas valgadas, a beira dos regatos; os campos de centeo nas ladeiras ou terras de solos menos profundos; as hortas as beiras das casas, alí onde era doado atopar solos máis fértiles e transportar o estrume ou o esterco. Coñecementos adquiridos do contacto directo coa *terra*, co que iso siñifica: lugar no que se vive, traballa e coa que un se funde o final dos seus días.

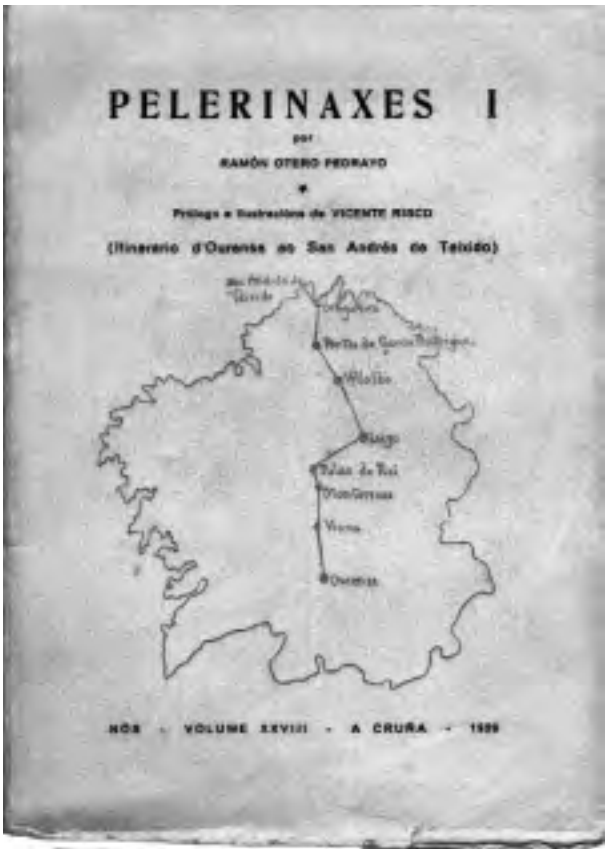
PELERINAXES I

por

RAMÓN OTERO PEDRAYO

Prólogo e ilustracións de VICENTE RISCO

(Itinerario d'Ourense ao San Andrés de Teixido)

NÓS - VOLUME XXVIII - A CRUÑA - 1939

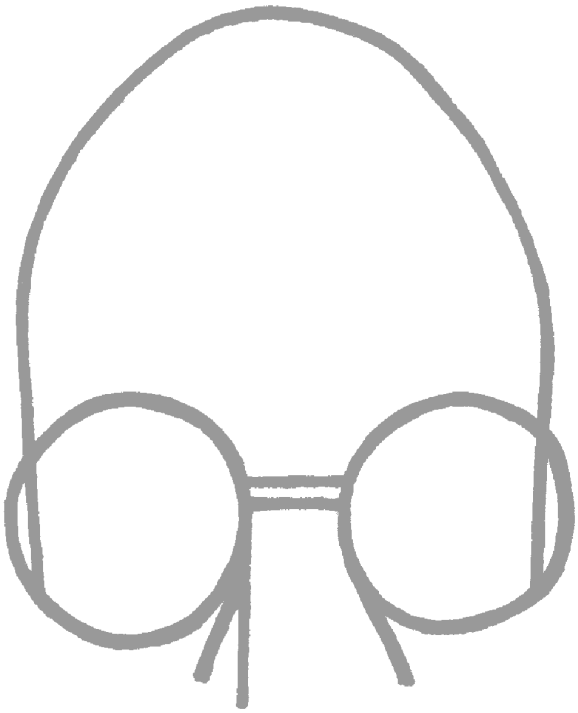

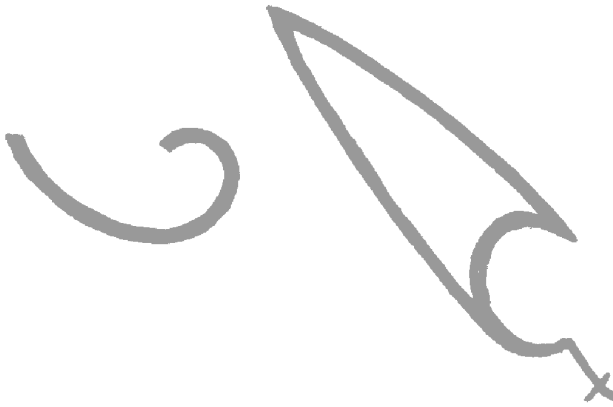

CARMEN BLANCO

Lugo, 1954

É profesora de Literatura Galega da Universidade de Santiago de Compostela e desde 1996 coordina, co poeta Claudio Rodríguez Fer, a revista anual de pensamento e creación *Unión libre. Cadernos de vida e culturas*, que publicou monográficos dedicados a *Mulleres escritoras*, *Labirintos celtas*, *Literaturas integrais*, *Erotismos* e *Cantares* (Ediciós do Castro, Sada-A Coruña, 1996-2000).

É autora de dous libros sobre Ricardo Carballo Calero, *Conversas con Carballo Calero* (Galaxia, Vigo, 1989) e *Carballo Calero: política e cultura* (Do Castro, Sada-A Coruña, 1991), así como de diversas edicións e publicacións sobre literatura galega contemporánea. Como especialista no estudio da literatura das mulleres e das imaxes das mulleres na literatura publicou *Literatura galega da muller* (Xerais, Vigo, 1991), *Escritoras galegas* (Compostela, Santiago de Compostela, 1992), *Libros de mulleres* (Do Cumio, Vigo, 1994) e *Nais, damas, prostitutas e feirantas* (Xerais, Vigo, 1995) e colaborou nos libros colectivos *Belleza escrita en femenino* (Universitat de Barcelona, Barcelona, 1998), *Mosaico ibérico. Ensayos sobre poesía y diversidad* (Jucar, Madrid, 1999) e *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua catalana, gallega y vasca)* (Anthropos, Barcelona, 2000).

Como pensadora ocupouse dos mundos das mulleres e das relacións entre poder, sociedade, arte e cultura nos libros de ensaio *Mulleres e independencia* (Do Castro, Vigo, 1995) e *O contradiscurso das mulleres. Historia do proceso feminista* (Nigra, Vigo, 1995), do que hai versión ampliada en castelán: *El contradiscurso de las mujeres. Historia del proceso feminista* (Nigra, Vigo, 1997).

O adeus a Calipso na Odisea Oteriana

arredor de si

Carmen Blanco

A ODISEA OTERIANA DE ARREDOR DE SI

Desde que Ramón Otero Pedrayo asumiu o nacionalismo non deixou de reescribir no fondo moitas veces a mesma historia, a da súa conversión salvadora novelada de maneira emblemática en *Arredor de si* (Nós, A Coruña, 1930). Mais esa historia non é outra que a de Ulises, o vello mito patriarcal básico sobre o que asenta a idea tradicional de patria, nación e estado en occidente. Pero Adrián Solovio, o seu Ulises galaico, como o seu Xoán Rodríguez do Padrón –e tantos outros Ulises seus, homes ou mulleres, Virginias (Woolf) ou Rosalías (de Castro)– é finalmente un servo libre de amor, do amor fracasado das mulleres e do amor renacido da relixión e / ou de Galicia –a súa terra– ou, mellor, da relixión de Galicia, onde para el todo conflúe, no devalar dun persoalísimo panteismo vitalista e dun peculiarísimo patriarcalismo populista e nacional-catolicista con heterodoxa apertura atlantista e federalista universal. E, en consecuencia, o seu Ulises non ten propiamente Penélope ou, se se quere, esta pérdese en Ítaca, a terra nai, á vez nai e nación, seguindo unha das liñas ideolóxicas dominantes no modelo antropolóxico maternocéntrico do celtismo e do nacionalismo galego, marcadamente etnocéntrico por imperativo histórico.

Rosalía de Castro.

En efecto, como dixera Ricardo Carballo Calero, *Arredor de si* é unha odisea, e así, Adrián deixa Itaca e a Penélope cando se alonxa de Galicia e da nai; pasa pola mala experiencia de Circe, a tentación sexual pecadenta da muller madrileña; é recollido hospitalariamente no idealismo espiritualista e platónico de Nausica, a moza de Fresdelval que encarna a Castela autóctona; e entretense na pracenteira illa de Calipso da muller estranxeira e cosmopolita; para acabar finalmente regresando, coa sabedoría e experiencia tradicionais da viaxe iniciática tamén tradicional, ao amor telúrico-materno da súa Penélope: Galicia.

A FASCINACIÓN E O REXEITAMENTO DA AMANTE ESTRANXEIRA

Sen dúbida Otero puxo no personaxe da amante americana de Adrián Solovio moito do seu amor e da súa fascinación pola muller libre, independente e sabia, pero tamén moito do seu medo a ela, mesturando así a atracción e a repulsión que tal realidade exerce sobre o prototipo humano androcéntrico nacionalista galaico, liberal e cristián. A mesma atracción e repulsión que o levou a edulcorar cun toque idealista católico o personaxe de Virginia Woolf en *Devalar* (1935) ou a arredar nas marxes bárbaras redimidas polo cristianismo o difícil combate co poder patriarcal dos señores da terra de Rosalía de Castro, na súa redonda recreación de Galicia como o mundo, desde Rosalía, Arousa e Compostela, na peza dramática *Rosalía* (1985). Sabemos da misoxinia de Otero, mais tamén recoñecemos a súa contradictoria sabedoría filóxina, moito máis profunda que a prexuízosa ignorancia sexista dalgunha crítica.

Dona Florinda, a marquesa de Portocelos, é unha figura de inspiración romántico-modernista, semellante á señorita de Vilarpunteiro de *O mesón dos ermos* (1936). Por outra parte, na súa calidade de estranxeira e de muller moderna comparte algúns rasgos comúns coas figuras deste tipo que aparecen noutras obras de Otero como *Devalar* ou *O señorito da Reboraina* (1960). Fronte ás figuras galegas, de base marcadamente realista pois representan prototipos moi coñecidos e abundantes, estas outras, aínda que tamén tomadas da realidade, están fortemente literaturizadas, entre outras razóns por ser máis escasas no contexto que rodea ao protagonista. No caso da Marquesa a literaturización é de xinea romántica con certos toques modernistas. En efecto, na imaxinación de Adrián a parella xoga ao idilio goetheano de Hermann e Dorotea. Ademais, dona Florinda ten algo das súas admiradas George Sand e Madame de Stäel, especialmente o feito de ser unha dona "elegante" (132), "mundana" (132) e "ceibe" (115), o modelo feminino romántico e progresista (116). A influencia modernista e mesmo vangardista déixase ver en imaxes como a da "Venus cosmopolita" (117) ou a de amazona do século XX, que insisten no prototipo de muller "moderna" (115).

Arredor de si é unha novela de aprendizaxe e pode interpretarse, como unha viaxe iniciática. Adrián realiza boa parte desta viaxe, a traxectoria europea, da man da Marquesa, que entra así a formar parte da súa complexa experiencia vital. No itinerario formativo do protagonista, pois, a rela-

George Sand.
Debuxo de A. Lorentz.

ción coa Marquesa é unha experiencia importante e necesaria. E como tal a percibe o personaxe central cando esa relación está a punto de rematar (132). A muller cumpre unha función fundamental na evolución psicolóxica e ideolóxica de Adrián, semellante á desempeñada por unha serie de personaxes femininas no *Wilhelm Meister* de Goethe ou en *L'éducation sentimentale* de Flaubert, xa que en realidade *Arredor de si* é tamén unha educación sentimental.

Dentro da estructura da obra, nun primeiro momento, a Marquesa representa a Europa e vén simbolizar a apertura universalista e a modernidade que Adrián procura. Nestes aspectos e neste primeiro estadio pode interpretarse, sen prexuízos, como unha personaxe positiva no complexo proceso formativo do protagonista. Adrián personifica repetidamente a Europa. A fin do capítulo X sente a súa entrada en Francia como un casorio: "Adrián ô pasar a fronteira latexaba d'emoción: ía desposarse c'unha nova, quizais a sua, realidade" (101). No capítulo seguinte volve aparecer esta visión femia de Europa: "deixábase moldear pol'as maus de muller da Europa da grande rúa" (109). Logo terá lugar o encontro con dona Florinda en quen Adrián encarnará definitivamente ao continente, como metáfora: " (...) a Marquesa. Pra il o xenio da Europa" (119) e como metonimia: "Polo pronto afundirse no amor da Europa e da Marquesa" (120).

Por outra parte, a Marquesa responde ao prototipo da "nova muller" representada, nas coordenadas cronolóxicas nas que transcorre a obra, pola muller norteamericana e moi especialmente pola europea, coa que se identifica dona Florinda pois, como americana á moda, estaba obnubilada pola cultura do vello continente (116).

Virginia Woolf.

Esta dona "elegante e mundana", repetidas veces cualificada de "ceibe", simboliza a liberdade feminina reivindicada desde os albores do prefeminismo por figuras como George Sand ou Madame de Stäel, por cinguírmonos só ás citadas na novela. Ela é unha muller culta libre de prexuízos sexuais, que conduce o seu automóbil polas estradas da montaña e que se move sen complexos polo espacio público urbano dos restaurantes, rúas, exposicións, cafés literarios e cabarets, xa sexa soa ou acompañada: "percorría os magazines e pisaba os asfaltos da Europa con froles os mangados nos brazos nús" (116).

Na estructura profunda da obra, esta personaxe representará a modernidade e o progresismo, tanto na relación co marqués de Portocelos coma na relación con Adrián. Polo que respecta ao matrimonio dos marqueses, nel faise contrastar o progresismo que simboliza a xove dona Florinda co tradicionalismo representado polo pazo e a familia carlista do vello aristócrata (115-116).

En relación con Adrián, a Marquesa vai encarnar unha variante do prototipo feminino desa "muller nova", o da "muller superior", a femia con autonomía e independencia que non se sente só como un apéndice do home. E así preséntasenos como un preciado obxecto de desexo para o intelectual e home tradicional que é Adrián na súa relación coas mulleres. De feito, a superioridade social da dona, co seu saber amoroso e os seus coñecementos culturais danlle un valor engadido de cousa exquisita: "bela muller sensitiva envolta en peles de prezo" (122). E xorde o orgullo posesivo e comparativo de saberse gozador dun froito valioso e escaso (122-123). Neste mesmo sentido, hai no capítulo XII un parágrafo dun grande interese sociolóxico que fai referencia tamén aos usos amorosos dominantes. Nel apréciase a inseguridade masculina ante esta muller con abundante experiencia amorosa, que encarna o prototipo da "viúva alegre", figura envolta nun perigoso atractivo de dona superior en sabedoría erótica. A través das sensacións, os pensamentos e os sentimentos de Adrián ante ela, recréase toda a complexidade de valores na que a súa relación se vai ver envolta, facendo especial fincapé no pracer da conquista amorosa, as alusións ao cotilleo machista, os celos, o desprezo do corpo e á prevención ante o sexo que convive contradictoriamente coa aceptación vital do amor e da carne (117-118).

Mais, no estadio final da estructura da novela, a Marquesa simboliza o cosmopolitismo e a modernidade superficial que Otero rexeita e, neste sentido, funciona como unha personaxe negativa que encarna un cúmulo de contravalores e que se opón aos principios positivos representados pola figura da nai. E, precisamente por eses contravalores, será o detonante definitivo na evolución vital de Adrián, tanto no aspecto ideolóxico coma no sentimental. No plano ideolóxico, dona Florinda é, finalmente, a cara negativa da novela pois representa todo o que nela se rexeita: o cosmopolitismo, o diletantismo, o snobismo, o descompromiso, a superficialidade, o antinacionalismo e o antigaleguismo.

Nos últimos momentos en Francia abrolla o conflicto entre esta superficialidade cosmopolita da Marquesa e a profundidade problemática de Adrián: "Ela muller d'arte e cultura a tona de pel, surprendíase da traxedia interior, da estrana dinámica do seu amante" (119). Nun primeiro momento, o protagonista soña con salvala apelando ao romanticismo e reconducindo as súas potencialidades naturais de bondade e intelixencia (119-120). Mais na fin da súa estancia en Alemaña o conflicto agudízase coa postura definitivamente anticosmopolita de Adrián (124). E, finalmente, estoupa nunha loita verbal entre o prexuízo antigaleguista da Marquesa e o novo sentimento galeguista de Adrián que, agromándolle de dentro, se lle ía debuxando como o mapa de Fontán (132-133).

No plano sentimental, tamén resulta ser, finalmente, dona Florinda, unha figura negativa que encarna o pracer efémero, é dicir, a experiencia necesaria na vida do home, pero non a definitiva. O sexo e o namoramento pero non o amor (132). Neste sentido, Florinda preséntasenos como a muller sabia e con experiencia amatoria que acolle a Adrián, igual que Calipso a Ulises. E, como Ulises, tamén el a deixará para volver á súa Itaca, onde, así mesmo, o agarda unha dupla feminidade positiva: Galicia e a nai, as penélopes de Adrián.

Por outra parte, a Marquesa é a amante, ese prototipo feminino ambivalente da cultura patriarcal. Otero plasma moi ben ao longo da obra dita dualidade de valores, xa que nun primeiro momento a visión de Adrián tingue a Florinda con todo o atractivo do pracer imaxinado e do pracer gozado, para ir logo evolucionando cara a unha visión despectiva, cargada de prexuízos misóxinos que insisten sobre todo na vellez e na impureza da dama. E así, curiosamente, o mesmo que nun primeiro momento provocou a atracción é logo o que causa o fastío, como ocorre coa experiencia vital da dona e a inxenuidade de Adrián, que se nos mostraran nun principio como un intercambio enriquecedor (119). Na súa crise amorosa, o protagonista percibe cada vez máis como unha carga o amor da Marquesa e sente nostalxia da súa anterior liberdade, ao tempo que lle pesan os anos da súa amante e anceia unha moza virxe que non o lixe, da mesma maneira que ela desexa tamén, a estas alturas, un amante máis superficial que o problemático Adrián (133).

No xogo de funcións da novela opóñense as figuras de Adrián e do marqués de Portocelos precisamente pola súa relación con dona Florinda. O Marqués casa con ela, mentres Adrián será o seu amante pero logo a abandonará. Así, o Marqués será víctima do cosmopolitismo, representando na obra o absentismo e o colonialismo mental do groso da aristocracia galega, que trouxo a ruína de Galicia. E, moi significativamente, no capítulo final, insístese nesta simboloxía da Galicia abandonada e imitativa (147). Pola contra, Adrián non sucumbe ante o cosmopolitismo, senón que reacciona fronte a el, abrazando o compromiso nacionalista, único proxecto vital que o liberará xunto coa súa terra (152-153).

O IMÁN DAS NAIS

En *Arredor de si*, pois, está latente toda a ambivalencia da concepción tradicional da muller e Adrián podería dicir, como Rubén Darío, pero sen a asunción da erótica transgresora do nicaraguense: "mi esposa es de mi tierra; mi querida, de París". Adrián renega da súa amante para volver á chamada telúrica da nai, sagrada como a da esposa. Un retorno definitivo ao centro materno, atraído pola forza irresistible da memoria das nais e da memoria da orixe.

Penélope tecendo en Ítaca. J.W. Waterhouse,
Penelope and the Suitors *(fragmento), 1912.*

Caricatura de Omar Pérez

MANUEL REGO NIETO

Moreiras, 1931

Perito Mercantil. Foi técnico de Administración da Deputación de Ourense, xubilado. Colaborador da impresa galega e en publicacións de inspiración carlista. Ten publicado o seguinte:"Escritos", 1973;"Ourense...", 1984; "El carlismo orensano, 1936-1980", 1985; "Pies de Foto", 1986; "Los hombres de circo (aquellos orensanos)", 1992; "El Festival del Miño.", 1992; "Feitos e ditos", 1993; "Del cambio al cambiazo", 1994;"Crónicas amigas", 1994; "O Don Ramón que coñecín....", 1994; "Los Borbón-Parma", 1995; "Percorrendo os camiños de Toén", 1996; "Imaxes dunha vida...", 1996; "Gustavo Rego, benemérito de la fidelidad", 1997. "Historia dun circo", 1997; "Canastros en San Pedro de Moreiras", 1997; "Valle-Inclán, carlista", 1998; "Cruceiros en Toén", 1998; "Mi amigo David Ferrer", 1999; "Recuerdos carlinos", 1999; "Un San Benito en Solveira", 2000; "Bos e xenerosos (galeguistas do interior)", 2000; "Cen xornalistas en Ourense (1959-2000)", 2000; "Moreiras en postais", 2000;"Solveira da Rabeda", 2001; e presentou a primeira moción en galego no Concello de Ourense, para nomear a Otero Pedrayo Cronista Oficial da Cidade de Ourense.

O Don Ramón orador

Manuel Rego Nieto

Fai ben a revista RAIGAME en lembrar a Don Ramón Otero Pedrayo no vintecinco aniversario do seu pasamento. E fai ben, porque iste Ourense padece de amnesia..., pra cos seus fillos. E esí nos vai...

Os que fumos amigos de Don Ramón. Os que compartimos ó seu carón xornadas, ben na rúa da Paz, ou na Casa Grande de Trasalba. Os que o admiramos como escritor, como político íntegro, como mestre sabio, como home bó e xeneroso, e como orador, estamos a sentir un baleiro moi difícil de cubrir... Pois ao fin e ó cabo, o quíl escribiu, e nos deixou pra nos enriquecer intelectualmente, non nos chega (fártalles ós que non o coñeceron, ou si, máis non o trataron), pois a súa conversa, o seu consello, a súa amistade sinxela e inquebrantable –por riba de diferencias ideolóxicas ou doutra orde– estanos a perseguir coma un pantasma –"eu son un pantasma", dicía nos derradeiros anos da súa vida...), niste Ourense, e nesta Galicia de non tantos bós e xenerosos, pro eso sí de moitos aproveitados...

E si a oratoria –deso pídenme que escreba sobor de Don Ramón– é ó "arte de falar con elocuencia, empregando o pensamento e a palabra...", en Don Ramón xuntabanse de maneira maxistral, inda que o pensamento funcionara máis a presa, posiblemente, que as súas verbas....

Don Ramón nunha homaxe tributada ó autor diste artigo, na fotografía xunto co alcalde de Ourense David Ferrer Garrido, no ano 1963.

Eu escoitei a Don Ramón –asemade de en interminables conversas, e onde lóxicamente falaba soio íl –en moitísimas conferencias. Xa no "Orfeón Unión Orensana", onde impartía cada ano nas Semanas Culturais, as súas leccións de galeguidade, fundamentalmente. Logo en Xogos florais, en conferencias sobor de diviño e humán. Don Ramón movía os seus brazos de home outo acompañando ás suas verbas, como os muiños manchegos contra os que don Quijote embestía coa súa lanza, na crenza de que eran xigantes.

Intervención de Don Ramón nuns Xogos florais na década dos 60. Foto Reza

Don Ramón (coido que como Castelar e Vázquez de Mella) dominaba a oratoria de maneira brilante. Non daba tempo a se parar na última frase, pois a seguinte xa "borrara" o dito, e así sucesivamente. Na oratoria de Don Ramón xuntábanse a elocuencia, a sabiduría –que era moitísima–; o saberlle transmitir ós ointes a emoción ó referirse a nosa Terra.

As palabras saínlle como as augas límpas dunha fervenza. Non había tempo prás saborear, ás veces, pois os minutos ou as horas –eu escoiteino tres horas seguidas no Orfeón, describíndonos ó Pai Miño ("e iso, amigo Rego, que esquencín un mapa que teño en Trasalba...")–.

Ou falando da Virxe María no Santuario Votivo do Couto, onde endexamais se fixo un canto á Nosa Señora, tan fermoso e cheo de fe... Ou ós postres dalgún homaxe, gabándose do amigo ó que apreciaba... Claro que un dos "discursos" máis fermosos –xa o teño contado–, foi cando coincidimos no coche de liña que facía o traxecto Vigo-Ourense. Foron aquelas dúas horas, ollando lameiros logo de Porriño, ou as cepas cara a Ponteareas, as xestas amarelas rubindo Fontefría, os piñeiros cara á Cañiza, a baixada dende Melón a capital do Ribeiro, o encoro de Ventosela ó pé da súa Trasalba..., foron, xa digo, dúas horas de falar e falar, e eu de escoitar...

Pois como puxen no programa que lle adicamos o ano do seu pasamento na Semán Cultural do Orfeón, "cando Don Ramón falaba, Galicia toda púñase a escoitar....". Inda o sego escoitando nas cintas grabadas no Orfeón, ó que Don Ramón salvou de desaparecer...

Debuxo de Maside.

JORGE MARTÍNEZ JIMÉNEZ

Vigo, 1953

Licenciado en Filoloxía Hispánica en Barcelona, exerce actualmente como profesor de Lingua e Literatura Galegas nun Instituto de Santiago de Compostela. Compre destacar a súa edición e estudio introductorio de *Beira o Barbaña. Paisaxes,* obra de Francisco Álvarez de Nóvoa, editada por Ediciós do Castro, Sada, 1993.

A solaina orcelada

Jorge Martínez Jiménez

"Non me cansaréi de predicar aos mozos que fuxan dos prólogos, das críticas e dos manuales, de encirralos para que afonden destemidamente no misterio das almas dos poetas e dos filósofos =(...)= Mais sempre que se cumpla coa limpa arela de lér e de pensar"[1]. Son palabras de Otero que hai tempo limos e nas que puidemos ver ben expresado, con sinxeleza, o que nós non ousabamos, nin sabiamos, formular. Entraramos, con curiosidade, e á busca de non sabiamos ben qué, na obra oteriana, por causa de sintonizarmos nós con esa e outras ideas del, polo impeitizo que elas tiñan para nós. Sobra dicir que as tales liñas arriba transcritas, aproveitámolas agora para, entre outras cousas, advertir ó lector que o que aquí imos trazar por conta nosa non pretende encarreirar a ninguén á hora de se adentrar nas súas páxinas. Cremos que entrañarse nelas esixe, por parte dos que o pretendan, un esforzo conxunto de *franqueza de intelixencia, sensibilidade e intuición*; esixe a *novidade de espírito*, fuxir de esquemas ríxidos, xeométricos. Na conferencia que en 1932 pronunciou para os xoves da Asociación de Alumnos do Instituto de Ourense, co gallo do centenario de Goethe, referíndose a esta grande figura do Romanticismo europeo, volvía el insistir no asunto da conveniencia de se enfrontar, sen intermediarios, coa obra dos poetas, dos filósofos...:

* Sempre que indiquemos *Obras Selectas*, facemos referencia ó tomo II, Ed. Galaxia, 1983
Os títulos aquí consignados, sen referencia de autor, remiten a Ramón Otero Pedrayo

1. Art. "Notas encol da paisaxe romántica", Rev. *Nós*, núm. 38, 1927
Citamos por *Obras Selectas*, p. 247

Otero na solaina da Casa Grande de Cima de Vila. Trasalba: verde lús nas pupilas de pedra *(Bocarribeira).*

"Enemigo dos estudios críticos por temperamento e por falla de preparación, dígovos (...) que (...) non hai outro camiño, para vós, mociños novos, que o de enfrentarse, sin intérpretes nin prologuistas, coa enorme obra do Patriarca. Tampouco vos fallarán estudios críticos. Fuxide de eles. E pensai sinceiramente, pola vosa conta, sobor de Werther,(...)"[2]

Tales manifestacións do intelectual ourensán, aquí por nós recortadas, esixiríannos certas precisións se non fose porque nestas letras nosas o que perseguimos, principalmente, é insinuar, só insinuar, a necesidade de recorrer á *ceibeza de espírito*, fuxindo de toda xeométrica preconcepción, para tentar enxergar a proposta que Otero nos presenta na súa obra, na que, como é ben sabido, as suxerencias connotativas e elípticas, un celme lírico, choutan como faíscas. Reparemos nestes fragmentos, entresacados de *Morte e resurrección*:

"Chámanse homes da cultura moitos que perderon pra sempre a primeira condición da cultura: a novedade do esprito, a mocedade da sensación, a franqueza da intelixencia, a leda forza da vontade."[3]

"(...) e non decimos culto por pechar ista palabra non sabemos qué de rematado e marmóreo como un sepulcro anguloso e académico."[4]

"Teñen e son donos dunha Razón, da pretendida Razón universal. E sendo tan intelixentes, camiñan sempre pola mesma estrada que dá voltas ao mundo facéndoo máis pequeno, descoñecendo a íntima e variada vitalidade das terras en honra dunha xeométrica unidade."[5]

2 *Lembranza de Goethe*, Ed. *Nós*, Pubricacións Galegas e Imprenta, 1932
Citamos por *Obras Selectas*, p. 265
3. *Morte e resurrección*, Ourense, 1932
Citamos por *Obras Selectas*, p. 30
4. *Ibídem*, p. 31
5. *Ibídem*, p. 33

Trasalba, –tristeira e lucidía frolda ialba *(Bocarribeira).*

Por tanto, aínda sendo útiles os estudios críticos, as catalogacións, os sistemas da historia literaria..., non é abonda esa bagaxe, por máis que neses textos leamos, para dar entrado na obra do noso escritor; precisamos poñer algo da nosa parte; precisamos arrombar todo aquilo que anime a preguiza espiritual. E permítasenos que escribamos sobre a obra oteriana sen especificación de xéneros, clasificación que si sería necesaria nun estudio sometido ós requirimentos académicos, entendendo nós que nela, en toda a obra oteriana, alenta a mesma materia espiritual; alenta unha arela de coñecemento, de sabiduría, non suxeita a especialismo, a xénero ningún. As que seguen son palabras súas: "A materia espiritual, ao igual da materia cósmica, non sempre cristaíza en locentes e ordenados sistemas de soles e planetas."[6]

Nos tempos nos que nós decidiramos entrar na obra oteriana, fixerámolo atraídos non só pola capacidade meditativa en liberdade, en constante fluír, que aí se amosa; turrou de nós, igualmente, ese escintilar de fantasía presente en bastantes páxinas; fantasía que hoxe entendemos como creadora, vivificante, nin caprichosa nin gratuíta; fantasía que se concibe como parte constitutiva do que temos de humanos e que franquea o camiño ó *misterio*, ó enigma cósmico, ó alén-aparencial. No ano 1928, nun artigo aparecido na revista *Nós,* daba conta Otero da xentiña que tiña estragado o sentido do *misterio*: "O burgués impón o seu tipo na carballeira humán das vilas (...). Traballan con fins utilitarios os médicos, os inxenieiros, os negociantes, os escritores. Todos levan fartura material que asulaga os ollos en lixos noxentos. Enchen as eirexas e os locales das conferencias con un ser confiado que dá medo. As inquietúdes paran na primeira cortiza sensitiva da alma."[7]

A nós parécenos que o escritor ourensán acae con aqueles que defenden que o comunmente coñecido como *realidade* debe ir referido tanto ó que se adoita entender por *obxectivo* como, tamén, ó que entendemos por *subxectivo*; non hai dous mundos, o da *realidade*, e o da *imaxinación*. As construccións da imaxinación, oníricas, fantásticas, son parte da realidade; esta, a realidade, non pode ser reducida ó empiricamente dado. Daquela, a nosa comprensión do mundo debe integrar o *poético* (imaxinario) como parte constitutiva do *real*. A propósito do panteísmo no pobo celta, anota: "Fálase moito do sentimento da natureza nos Celtas e do seu panteísmo =(...)=. Toda a sua loita é amor co mundo moi distante do Spínozismo científico ou vulgar. Pola Saudade liberan ao mundo das suas cadeas lóxicas e realizan o

6. *Romantismo, saudade, sentimento da terra e da raza en Pastor Díaz, Rosalía de Castro e Pondal,* Ed. Nós, Santiago, 1931
Citamos por *Obras Selectas*, p. 181
7. Art. "Un ensaio encol do tempo de hoxe", rev. *Nós*, núm. 57, 1928
Citamos por *Obras Selectas*, p. 25

Renxe a saa co meu andar *(Bocarribeira).*

miragre de vivir no fío esencial do decorrer do espri-to, en chea soberanía pola Liberdade."[8]

O empiricamente dado non é a totalidade do real. *O mito* é tan real como a *historia;* e, quizais, sexa nesta liña de pensamento como debera ser entendida esta declaración que el fai en relación ó cine galego: "Una vez hice un guión de película y extrañó que llevara una nave, no sé si la de Amadís, por la Rúa del Villar. Todo aquello está olvidado. Pero conste que si no se aceptan la nave y otras muchas naves, ni hay Rúa de Villar ni Santiago. Y sí sólo unas filas de tiendas y una grande ruina clasificada."[9]

Que, agora, cada un dos habituais lectores de Otero permita que do *vivente fondo da memoria* afloren improvisadas asociacións. Da memoria nosa vemos xurdir a Shelley; aboia el nas augas do Ligúrico, no peto un volume de Keats, o irlandés, o mar bota fóra o corpo, Ariel, a chalupa, foi a pique, houbo tempo-ral. Airiños do mar, lume salgado e area; incineran os restos de Shelley.

Invernía; galopada de facos bravos, penedos e cheiro de musgos; follas murchas, auga encorada. Ermo, mis-terio da luz, ouvear do lobo, ermo.

Luz; salón etiqueteiro á maneira do XIX, o quinqué de petrolio, un nómada a camiñar: romántico na aldea; a misia: unha rosiña murcha; gatos enforcados no salón maorazgo; fóra, *os zocos dos mortos trepan na Ponte dos Frades*, un Formigueiro no muíño, vento, vento, e *batéu na porta(...)salfríu a cinza do lar*, vento. O salón maorazgo, un frac azul, o pistoletazo de Werther, a lus facía carantoñadas na parede, témeros vultos galgantes, áas de noitébrega, gargalladas eco-antes nos mouros pasadizos; un ecoar de pasos de fidalgo. Hoffmann e Zacharias Werner, e Poe. Goethe, nos Alpes, co seu martelo de xeólogo interroga á sim-bólica das rochas. Chateaubriand leva un dolmen na alma. Penedos ovoideos, cupulares, penedos, vento do Atlántico, galga o mar cara ós cons; solpor. Un escolio latino na *Ode to the West Wind*.

En fin, non esquezamos estas liñas entresacadas de *Notas encol da paisaxe romántica*: "Pra facer as notas seguintes teiméi un procedimento sinxelo: imaxinarme que teño dezasete ou dezaoito anos, e esquecendo toda a estratificación de comentarios e relacións que se teñen doctamente acugulado sobre dos grandes románticos, entrar nas súas páxinas co aquil novo corazón para facer nun cuaderno de clase unhas notas espalladas para o meu uso particular."[10]

Tamén fomos entrando nós na obra de Otero por simpatizarmos co seu gosto pola escrita biográfica e autobiográfica; por descubrirmos nel unha espontá-nea sensibilidade para sentir o decorrer das vidas no río da Vida: "Vidas...Doña Antolina, a do Ribeiro, (...) sempre decindo ¡ *Xesús, Xesús!* =(...)=. O señor Lindras, o *dacolá*, (...)"[11].

As follas de *Memorias de Alén-Cova*, de Chateaubriand, deberon quedar, unha a unha, apegadas ó seu corazón: "De aquela eu collía calquera dos volumes das *Memorias de Ultratumba* (...). Aínda gardo os tomos usados e quixera porlle unha encuadernación de

8. Art. "Occitania e Atlántida", rev. *Nós*, núm. 128-129, 1934
Citamos por *Obras Selectas*, p. 288
9. Art. "Respondiendo a unas preguntas sobre el Cine y sobre un posible Cine gallego", rev. *Vida Gallega*, xaneiro de 1958
Citamos por Claudio Rodríguez Fer, *Acometida Atlántica*, Ediciós do Castro, 1996, p. 267
10. Art. "Notas encol da paisaxe romántica", xa cit. en nota 1
Citamos por *Obras Selectas*, p. 247
11. Art. "Vidas", xornal La Noche, 7-VIII - 1946
Citamos por Carlos Casares, *Otero Pedrayo. Vida e obra. Escolma de textos*, Publicacións da RAG, A Coruña, 1988, p. 34

madeira, frescas táboas de carballo nas que co tempo puxera o verme o seu comentario. O primeiro tomo era meu compañeiro. Sabía capítulos enteiros de memoria (...)"[12]. Outro dos libros queridos debeu ser *Memorias de nenez e mocidade*, de Tolstoi. Biografismo e autobiografismo tinxen a obra toda de Otero. Sabe o escritor que *cada home leva ó seu redor unha atmósfera*[13], e dá coa de Marcelo Macías, Juan Manuel Bedoya, Varela de Montes, Feijoo, Florentino Cuevillas; ten el a sensibilidade do catador de almas. Desentupe os ollos do corgo das lembranzas e, sen retórica, das augas do seu corazón sae *O libro dos amigos*. Nós temos preferencia pola novela *Adolescencia* e por *Historia dun neno*; acáenos máis o que estea impregnado de intimismo autobiográfico: "(...)o neno era levado a visitar a casa de señoras vellas, moi alfaiatadas e abrigadas (...). Unha levaba un broche (...) en feitura de lagarto verde que era o medo e o entusiasmo do neno"[14]. "Viñan á casa señores de levita e grandes barbas (...). Algúns daban medo. Como un vello coronel tolo (...)"[15].

Logo, o libro *Pelerinaxes* fora tamén para nós toda unha descuberta: A vida tomada nun intre dun *proceso*, tomada como esquema dunha *forma* que, a través da memoria, da lembranza, amosa o *proceso* ata ese intre levado. A vida captada en sucesivas impresións que non somos quen de ir organizando porque no camiñar todas se suceden ininterrumpidamente — "os camiñantes non teñen vagar pra estilar e ordear as impresós"[16].

A conciencia de que a verdadeira realidade só se nos abre cando nos introducimos no decurso dos acontecementos: "Nos libros o sistema que mais ou menos aparente leva o autor na cabeza, xía o desenrolo múltiple das cousas que teñen vida."[17].

Escribía Otero, no apartado "Filosofía do camiño" de tal libro:

"Camiñando gosta lembrar e trazar esquemas. Pénsase d´un xeito particolar. Un dinamismo que non ven somentes –isto sería demasiado apegado â realidade– do feito de andar sinón da sucesiva renacencia dos hourizontes (...). Figura natural que camiñando as ideas adequiran unha tendenza heraclitana ou bergsoniana. Unha tendenza non unha forma porque camiñando non se chega endexamais â forma sinon a un esquema istantáneo de forma. Sempre se pensa *in potentia.* E cando se pensa a forma é xa o viaxe rematado, morto: exempro istas páxinas onde se quer gardar un pouco do movimento que era a razón do noso vivir ô largo dos días do camiño. Sentir o decorrer, o devenir, o *elan*, os grados da perfeizón, etc., é propio das filosofías ceibes, maxinativas, sentimentás. N´elas a fixeza somentes representa un caso fuxitivo n´un istante de tempo. Camiñando rexurden todol-os momentos hourizontes novos (...). N´hai un paisaxe feito definitivo e formado.

Recanto da saa de lectura.

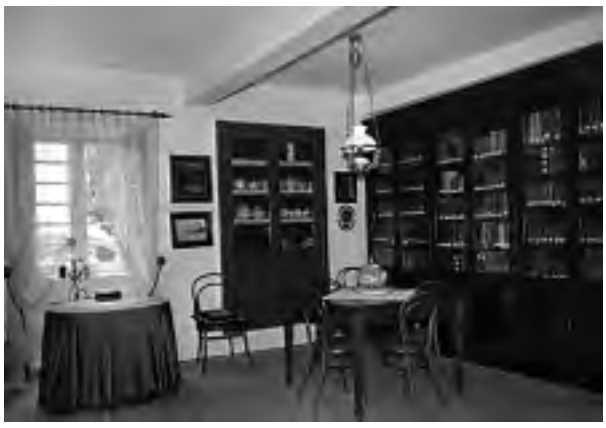

12. Art. "Esparta en Chateaubriand e M. Barrés", Boletín da Universidade de Santiago de Compostela, núm. 17, 1933
Citamos por *Obras Selectas*, p. 271
13. Art. "A paixón da individualidade", rev. *Céltiga*, núm. 124, 1930
Citamos por Aurora Marco, *Ramón Otero Pedrayo, prosa miúda*, Ediciós do Castro, 1988, p. 210
14. *A historia de un neno*, Edita: Patronato Ramón Otero Pedrayo, Trasalba (Orense), 1979, p. 14
15. *Ibídem*, p. 1
16. *Pelerinaxes*, Ed. Nós / Pubricacións Galegas e Imprenta, A Cruña, 1929
Citamos por *Pelerinaxes I*, Ediciós do Castro, 1993, p. 107
17. *Ibídem*, p. 135

Cada ún compónse d´elementos dos anteriores e dos que veñen despoixa combinados un istante apenas n´unha forma deseguida desfeita, gardada na lembranza como un esquema de seísmo iniciado."[18]

Pelerinaxes levounos do individual ó gregario, da historia persoal, biografía e autobiografía, á historia colectiva; botounos ó camiño que da alma celta vai dar á romántica e segue a discorrer despois, agochado, por baixo da *historia aparencial nos pobos da grande familia atlántica*[19].

Houbo un pobo que soñou a auga ceibe; deu en camiñar. Foi anguriosa pelerinaxe, durante séculos, á busca do ideal: "ben sabían para onde camiñaban os celtas"[20]; "procuraban as beiras, nas que se fan patentes os desposorios da rocha antiga, primixenia, carregada do primeiro e elemental ensoño coa outra orixinalidade do mar. E foron poboadas a Bretaña e a Irlanda, a Escocia e a Galicia"[21]. Pelerinaxe á busca da rocha e da auga: da inmortalidade e da idea, do tempo orixinario. En *Morte e resurrección* anota Otero: "As razas celtas aman a morte como outra vida, quizáis como a exaltación suprema da vida. Non son capaces de establecer marcos entre a vida e a morte. Os difuntos séntanse no fogar, acuden ás chamadas, aconsellan,(...). O cemiterio ou a lembranza dos mortos non é, nelas, obxeto ou tema de repulsión. A vida, sin quebrar o seu fío esencial, mergúllase no mar da morte e nel, como corrente espiritual, conserva a súa individualidade, (...). Fan a súa cultura baixo o signo da lembranza e traballan a terra para a inmortalidade. Fuxen do terrón mol das veigas para esculcaren a esgrevia resistencia das rochas duras. E diste xeito proiectan un sentimento de inmortalidade na paisaxe (...)"[22].

Movemento incesante, sen lindeiros entre vida e morte, e á busca da inmortalidade, do alén-aparencial, na pedra. No discurso oteriano, a pedra, tomada como materia simbólica, achéganos ó *misterio*, á *transcendencia*, á *orixe*, ó enigma cósmico, á vivencia dun *tempo planetario*, ós horizontes do alén-mundo:

"A pedra (...) ten (...) a gracia e sutil presencia dun decorrer máis sosegado e extraño que o decorrer da vida, pro ao mesmo tempo mellor achegado ao fío enigmático do cósmico devir na man de Deus."[23]

"Pedra enxamáis ben despertada do sono abisal, fora do tempo, raíña do senso de non ter que mostrar os seus arquivos. Na forra dunha muradella, no seixo lucente (...), nos balumes de Pena Corneira, (...), é sempre a mesma feitura. Semella pechar no seu xiado corazón un orgullo de fogo orixinario."[24]

"Chegará un tempo no que a rocha seña para nós moito máis significativa do que o verdecer das aveas nas viñas, ou aquil maino esfollarse dos soutos (...). Somos aínda pouco metafísicos dentro da física (...)"[25]

Non esquezamos que Otero entende que a paisaxe é a *faciana da natureza aparencial*[26], e, tampouco esquezamos que emprega el o termo *metafísica* co significado de dinamismo oculto; daquela, todo intento de transcendencia leva a desprazar o que el chama " a sistemática vulgar dos horizontes elementales da tona da natureza e

18. *Ibídem*, pp. 163-164
19. *Romantismo, saudade*, (...), xa cit. en nota 6
Citamos por *Obras Selectas*, p. 189
20. *Morte e resurrección*, xa cit. en nota 3
Citamos por *Obras Selectas*, p. 35
21. *Ibídem*, p. 36
22. *Ibídem*, p. 31
23. *Ibídem*, pp. 36-37
24. "Ensaio sobor da paisaxe galega", en *Cultura e paisaxe*, Ed. Galaxia, 1955
Citamos por *Obras Selectas*, p. 67
25. *Morte e resurrección*, xa cit. en nota 3
Citamos por *Obras Selectas*, p. 27
26. Art." Esparta en Chateaubriand e Barrés", xa cit. en nota 12
Citamos por *Obras Selectas*, p. 269

da tona do esprito"[27]; e engade: "os homes da cultura serán aqueles capaces de se ceibar da vulgaridade da superficie na interpretación do seu esprito e polo tanto na interpretación da natureza"[28]. E aínda precisa máis: "Pra moitos, inverno significa, en efecto, morte. Son os afeitos a non estimar máis vida que a vexetal, e a non disfrutar senón da tona da conciencia. Ista somentes pode refrexar a tona superficial do vivir misterioso da natureza, formando as dúas tonas unha esfera elemental, asento da psicoloxía do home medio(...). Mais por baixo da tona psicolóxica devandita afóndase deica profundidades infindas o esprito que poidéramos chamar metafísico. Paralelamente no home e na natureza."[29]

No centro do devir espiritual dos pobos de raigame celta aquece esa ansia de profundar nos mundos do alén-aparencia simbolizado pola pedra:

"Os pobos e as lendas celtas sentiron mellor
a beleza dos roquedos. A relixión das pedras
está niles ben inzada."[30]

"A sublimidade da terra occidental –sublimidade
quer decir nistas latitudes somentes ceibeza do
esprito– dimana da pedra."[31]

"Un feito de sentimento e de comprensión
indudable ponlle á raza galega
un berce de penedo."[32]

O cerne da nosa cultura tira, pois, o seu vigor da indeleble arela de fusión da terra coa vida do home, da proxección do humano na paisaxe, da imposibilidade de diferenciación entre cultura da terra e cultura do espírito; da persistente sensibilidade cósmica:

O corredor da Casa Grande de Cima de Vila; alá, ó fondo, o portón: laio do portón, / salouco da cancela... / quen saíu cecais non volte / a entrar por ela *(Bocarribeira)*.

"A causa remanece no feito central da íntima (en fin de contas a soia verdadeira) historia de Galiza: a máis completa fusión posible da raza co chan (...). Estamos os galegos na Galiza tan fortemente dibuxados no planeta da humanidade como unha insua no mapa físico, unha insua emerxida e criada desde os primeiros tempos xeolóxicos."[33]

"Vaga e sempre presente sensibilidade cósmica (...) vive ás veces por debaixo da história aparencial nos pobos da grande familia atlántica, particularmente nos pobos de raza céltiga."[34]

27. *Morte e resurrección*, xa cit. en nota 3
Citamos por *Obras Selectas*, p. 29
28. *Ibídem*
29. *Ibidem*
30. Art. "Notas encol da paisaxe romántica", xa cit. en nota 1. Citamos por *Obras Selectas*, p. 248
31. *Morte e resurección*, xa cit. en nota 3
Citamos por *Obras Selectas*, p. 36
32. *Ibídem*, p. 37
33. Art. "A terra prometida", rev. *A Nosa Terra*, núm. 25 9, 1-VI-1929
Citamos por Carlos Casares, *Ramón Otero Pedrayo. Vida e obra. Escolma de textos,* xa cit. en nota 11, p. 31
34. *Romantismo, saudade*, (...), xa cit. en nota 6
Citamos por *Obras Selectas*, p. 189

"a arelanza de voltar ás orixes (...), no esprito dos labregos e mariñeiros durme un amor ao *cósmico e sinxelo* da montaña e do mar."[35]

Dá a sensación de que Otero quere apuntar que a nosa tradición cultural lévanos a unha maneira de entender o home, a vida do home, non só como historia sociolóxica –"por moito que nos pechemos na historia non debemos esquecer que nela xogan os homes á eternidade"[36]– senón como aventura cósmica, como unha experiencia vital inmersa no *todo*: O noso románico e barroco son unha maneira de acomodamento ás *formas* e *procesos* naturais –"un sentir as artes (...) como a acomodación por medio da intelixencia do *tempo planetario* e *vital* cos seus *procesos* aos *ritmos* do *tempo histórico*"[37]–. O Romanticismo, como o Celtismo, é un triunfo *dos valores do movimento sobre os valores da estabilidade*[38]; Goethe vía na Natureza un conxunto de símbolos,"estudiaba e sentía as formas como símbolos decorrentes sentindo tras delas latexar unha especie de alma do Mundo, un Eros cosmogónico"[39]; o *faustismo* é unha *tensión cara ao infindo*[40], unha *arelanza do infindo*[41]. Pondal, Cabanillas, Noriega, son poetas cósmicos. Pondal, *poeta de lonxanías*[42], *branca ave mariña nas néboas*[43] non pode ser entendido sen apelarmos a este sentido cósmico de que vimos escribindo –"Quizais quen mellor sentíu a poesía cósmica do ermo outonizo e a forza étnica da raza atlántica da veiramar, foi o noso Pondal"[44]–. Entrar na obra de Rosalía é como entrar, ao empardecer, no xardín abandonado dun pazo; xardín entendido como ámbito de intimidade, de recollemento, mais non como xardín prisioneiro, fechado; entendido á maneira que dicta a nosa tradición cultural; espacio aberto á paisaxe onde é posible o despreguizarse da sensibilidade cósmica –"Noso xardín precisa, fai intelixibre o argumento *in potentia* da paisaxe. Como ela ten sucalcos e corredoiras,(...)"[45]–; non é o xardín urbano, artificioso, narcisista que como *topos* literario é por outros recreado. O xardín rosaliano *vive e sufre na campía*[46]; nel, a auga discorre en liberdade e vai dar ós lameiros e milleirais pois que o xardín galego non pode facer da auga " un.persoaxe central mimado como o xardín hespañol mudéxar do sul, xardín de oasis no que todo é ornamento pra os xogos dunha iauga femenina i escrava."[47]; quere estenderse cara ós horizontes, fraternizar con carballeiras e soutos e sentir a presencia dos finados –"As raíces do xardín afondan con lediza no chan mesmo e nil mixtúranse coas raíces da carballeira e do souto.A ilusión baixo o penitente alcipreste tomóu terra no mesmo leito no que dormen os petrucios e os nenos da aldea."[48]–; e, nel, as pedras labradas da solaina proclaman o *tempo planetario*:"Os granitos barrocos da soláina (...) cobertos de orcelos soñan, quizáis, na sua nudeza, co tempo xeolóxico en que eran pensatiles e ergueitos penedos na liberdade do coto."[49]–.

35. "Ensaio sobor da paisaxe galega", xa cit. en nota 24
Citamos por *Obras Selectas*, p. 107
36. *Morte e resurrección*, xa cit. en nota 3
Citamos por *Obras Selectas*, p. 40
37. *Ibídem*, p. 77
38. *Romantismo, saudade*, (...), xa cit. en nota 6
Citamos por *Obras Selectas*, p. 183
39. *Lembranza de Goethe*, xa cit. en nota 2
Citamos por *Obras Selectas*, p. 260
40. *Ibídem*, p. 266
41. *Ibídem*, p. 267
42. Art. "Marxinalia aos Queixumes", rev. *Nós*, núm. 134, 1935
Citamos por *Obras Selectas*, p. 235
43. Art. "O celtismo de Chateaubriand", rev. *Grial*, núm. 4, 1952
Citamos por *Obras Selectas*, p. 318
44. Art. "Notas encol da paisaxe romántica", xa cit. en nota 1
Citamos por *Obras Selectas*, p. 250
45. Art. "O xardín galego", xornal *El Pueblo Gallego*, 3-VI-1930
Citamos por Aurora Marco, *Ramón Otero Pedrayo, prosa miúda*, xa cit. en nota 13, p. 51
46. *Romantismo, saudade*, (...), xa cit. en nota 6
Citamos por *Obras Selectas*, p. 215
47. Art. "O xardín galego", xornal *El Pueblo Gallego*, xa cit. en nota 45
Citamos por Aurora Marco, *Ramón Otero Pedrayo, prosa miúda*, p. 51
48. *Romantismo, saudade*, (...), xa cit. en nota 6
Citamos por *Obras Selectas*, p. 215
49. *Ibídem*, p. 214

Agora, o afán de infinitude que discorre polos regos da nosa cultura non afoga a capacidade para sentir o *devalar* das cousas sinxelas, humildes; ó contrario, ela agudiza a sensibilidade para percibir a transcendencia de todo o miudiño. Aínda máis,recorre Otero a Duns Scoto e a William Occam para nos recordar a particularidade irrepetible de todo o creado –"Cada acto divino de creación crea algo particular, único, incomparable."[50]–; cita ós nominalistas para remarcar a necesidade do non uniforme –"Para os nominalistas a fermosa armonía do mundo remanece da sua intensa e necesaria variedade."[51]–; e, recórdanos que o Romanticismo nace *baixo o signo da individualidade*[52]. Para Otero, proclive ó pensamento metafórico, as nosas vidas, as nosas intransferibles peripecias vitais, plenas de transcendencia, son coma fugaces escumiñas formadas na fluente auga do grande regueiro por onde todo vai –"Vidas. Espumas boligadoras do regueiro. Vidas..."[53]–. Están elas, as nosas vidas, conformadas por feitos miudiños, e a Historia, a historia colectiva, tamén se compón de feitos miudiños:"A historia componse de feitos miudiños. ¿Qué importan os chamados grandes feitos? Son apenas caprichos de escritores ou políticos. =(...)= Na tea infinda e diaria do vivir técense todos os temas humáns."[54]–. Mais, por forza, na obra do intelectual ourensán hai tamén un reparar nas cousas pequenas da Natureza; escribe na novela *Adolescencia*:"La sugestión de las palabras de D. Eduardo Moreno y de los libros no despertaba, sin embargo en José Ramón el deseo y ambición del viaje propio de la mayoría de los adolescentes. Era otra cosa. Un amor casi romántico a las formas humildes en que la naturaleza se muestra como lenta prisionera del tiempo"[55]. E lemos en *Ensaio sobor da paisaxe galega*:"(...) pódese disfrutar de paisaxes á luz polarizada do microscopio petrográfico, (...)unha lastriña, unha folla de rocha ofrece fermosas composicións cromáticas de solpor, de fondas mariñas, de maxinadas paisaxes de outros mundos."[56]

O vento (...) salfríu a cinza do lar *(Bocarribeira).*

Quizais haxa quen dubide da pertinencia do título que puxemos a este escrito noso; nós defendémola, e confesamos que verbo de tal epígrafe quixeramos que este fose abondo suxestivo como *pra ficar na lembranza e na atención das rúas do esprito*[57]. Sabido é, por outra parte, que a pluma do noso escritor deita *solainas orceladas* aquí e acolá; xa, máis arriba, temos citado un fragmento de *Romantismo, saudade* (...), no que lemos: "Os granitos barrocos da soláina (...) cobertos de orcelos soñan, quizáis, na sua nudeza, co tempo xeolóxico en que eran pensatiles e ergueitos penedos na liberdade do coto."[58] Os asiduos da obra oteriana saberán ónde escolmar máis textos para engadir; botamos nós man agora dos seguintes:

"Polo outono do ano 1902, moi semellante a iste en
que escribo, descía eu neno un pouco grave de
máis para os meus anos
polo carreiriño da fonte (...). Reinaba no ar isa
trasparenza soave que segue ás primeiras cántigas

50. *Ibídem*, p. 184
51. *Ibídem*
52. *Ibídem*, p. 185
53. Art. "Vidas", xa cit. en nota 11
Citamos por Carlos Casares, *Ramón Otero Pedrayo. Vida e obra. Escolma de textos*, p. 35
54. *Morte e resurrección*, xa cit. en nota 3
Citamos por *Obras Selectas*, p. 43
55. *Adolescencia*, edición da Fundación Barrié de La Maza, A Coruña, 1988, p. 31
56. "Ensaio sobor da paisaxe galega" xa cit. en nota 24
Citamos por *Obras Selectas*, p. 61
57. *Morte e resurrección*, xa cit. en nota 3
Citamos por *Obras Selectas*, p. 27
58. Vid. nota 49

do chover sobre da terra (...). Rematábanse as vacacións. (...). Dentro de poucos días a casa había de resoar cos preparos da viaxe a Ourense. (...). Miña avoa diría adeus dende a solaina orcelada (...)"[59].

"El joven (...) explicó que las cátedras se habían suspendido a las diez y media. *Sólo tuvimos Historia Natural. El Profesor explicó las criptógamas. (...). Me acordé de los líquenes del balcón de nuestra casa de Vilaverde. (...). ¿ Te acuerdas que cuando era niño me prohibías estropearlos ?... Una vez me dijiste que eran bellos y antiguos como un blasón.* / Al padre le hizo gracia y le causó infinito contentamiento la gravedad con que José Ramón había dicho: cuando era niño.(...)"[60]

"O pazo de dona Xohana non era rico (...) mais en agarimo e feitura leda non lle gañaba ningún. (...). Solaina orcelada, salas de teito baixo, (...)"[61]

"(...) e o acariñar dos lumes estelares na solaina, que os ouricelos voltaban un texto ignoto de memorias de amores e orgulezas."[62]

"Nós amamos a Chateaubriand. Foi o primeiro autor lido por nós, de nenos e mozos, na solaina de pedras orceladas de Trasalba."[63]

Amais, os orcelos ou ouricelos, os liques, que aparecen en ben número de páxinas oterianas, sempre nelas se asocian coa idea de transcorrer do tempo, de vellice, melancolía, lembranza, ruínas:

"Parecía seguir el padre hablando en estilo de consejo (...) y cambiando de tono dijo: *He traído un regalo para ti. No son castañas del día de S. Martín, ni libros. Es un presente sencillo de los campos y del otoño.* Era una bolsa llena de musgos y líquenes arrancados a las viejas paredes ruinosas a los bordes de los caminos hundidos."[64]

"Logo baixamos â eirexa da Robra, (...) n´ista adequire o cemiterio unha gran importanza. As pedras velliñas das facianas e muros non teñen outro ornamento qu´a fina pel d´orcelos que lle vestiron os invernos."[65]

"Decorreron moitas sazóns. Pódense contar nos circos da entraña do grande piñeiro que o vento derrubou este inverno. Pódense contar nas tampas novas do adral, e nos ouricelos que van cobrindo o argumento da pedra de armas. Mais a velliña non os conta."[66]

"Era o mesmo rapaz. Os moitos anos interpostos ficaban apegados como ouricelos na pedra da cidade."[67]

"No carballal da Santa Susana rolda (...) a outiva melanconía dos troncos orcelados."[68]

Á luz da teoría dos *tempos da paisaxe*, que Otero desenvolve en relación ás nocións de *proceso*, *forma* e *ritmo*, podemos tentar ponderar a especial carga significativa do sintagma *A solaina orcelada* que nós escollemos como título. Vexamos estes fragmentos de *Ensaio sobor da paisaxe galega* e *Encol da aldeia*:

59. "Eduardo Moreno López", en *O libro dos amigos*, Ed. Galaxia, 1997, p. 55
60. *Adolescencia*, xa cit. en nota 54, p. 8
61. "Dona Xohana e don Guindo", en *Contos do camiño e da rúa*, Ed. Galaxia, 1995, p. 220
62. "Castañeira", en *O espello na serán*, Ed. Galaxia, 1966, p. 191
63. Art. "O celtismo de Chateaubriand", rev. *Grial*, núm. 4, 1952
Citamos por *Obras Selectas*, p. 325
64. *Adolescencia*, xa cit. en nota 54, p. 17
65. *Pelerinaxes*, xa cit. en nota 16, p. 126
66. *Devalar*, Ed. Galaxia, 1992, p. 85
67. "O viño fidalgo", en *O espello na serán*, xa cit. en nota 62, p. 15
68. "Verbus, tropus, ratio", en *O espello na serán*, xa cit. en nota 62, p. 33

"Na paisaxe consideramos sempre, en calquer lugar, na campía ou na rúa (...), o decorrer (...) de tres tempos, apreixados en procesos e formas, según os seus ritmos.Os tres, teóricamente contidos no tempo cósmico do proceso abstracto e matemático, (...).A tales canles do devir e os seus procesos chamarémoslles *tempo planetario, tempo vital* e *tempo histórico*. (...). Considerando o val ullán no contacto do Sar (...) o tempo das formas dos montes, do medrar e trocárense dos areales e ribeiras combínase co da tona dos ouricelos dos penedos, do latexar da vida nos piñeirales (...), e co tempo das sementeiras, dos traballos dos agros (...), tempo histórico no mesmo senso e con diferente acento do coallado nas formas dos pobos, das eirexas, das torres... =(...)= En calquera rúa de Compostela (...) sentimos decorrer a historia (...) Dos outros tempos, o planetario manifféstase nas lousas, nas paredes, nas pedras traballadas con arte mais non ceibadas do seu tempo planetario; o vital, no refrexo do monte, na vexetación dos tellados, (...)"[69]

"Santiago nasce naturalmente no cerco montanoso
no qu´adormece: vese o granito arrincado das
canteiras colocado en severas ordenaciós (...).
Santiago rise do sol, da lúa e da auga. Non-a teme: ó
contrario, ela continúa a obra dos arquiteitos e dos
escultores, decorándoa co-as preciosas coloraciós
dos musgos e liquens, dos orcelos e das parietarias.
Eiquí podémonos maxinar un comenzo d´estética
do paisaxe e do arte e vida galegos,
a terra e a vida naturalmente fundidos."[70]

Francisco Fernández del Riego ten apuntado que a primeira lección de Otero na Universidade versara *sobre as ruínas como paisaxe xeográfica*[71]; e, en relación a ruínas e a Santiago non hai maneira de pasar por alto ó romántico compostelán Antonio Neira de Mosquera. ¿Que nos recordan as palabras que a seguir transcribimos das *Monografías de Santiago* do citado escritor santiagués ?:"¿Quién no contempla una vez al año las musgosas paredes de un palacio o de un templo que son las ruinas monumentales de una época ? Existe una armonía grande, elevada, majestuosa, sublime, entre la naturaleza y el arte."[72]

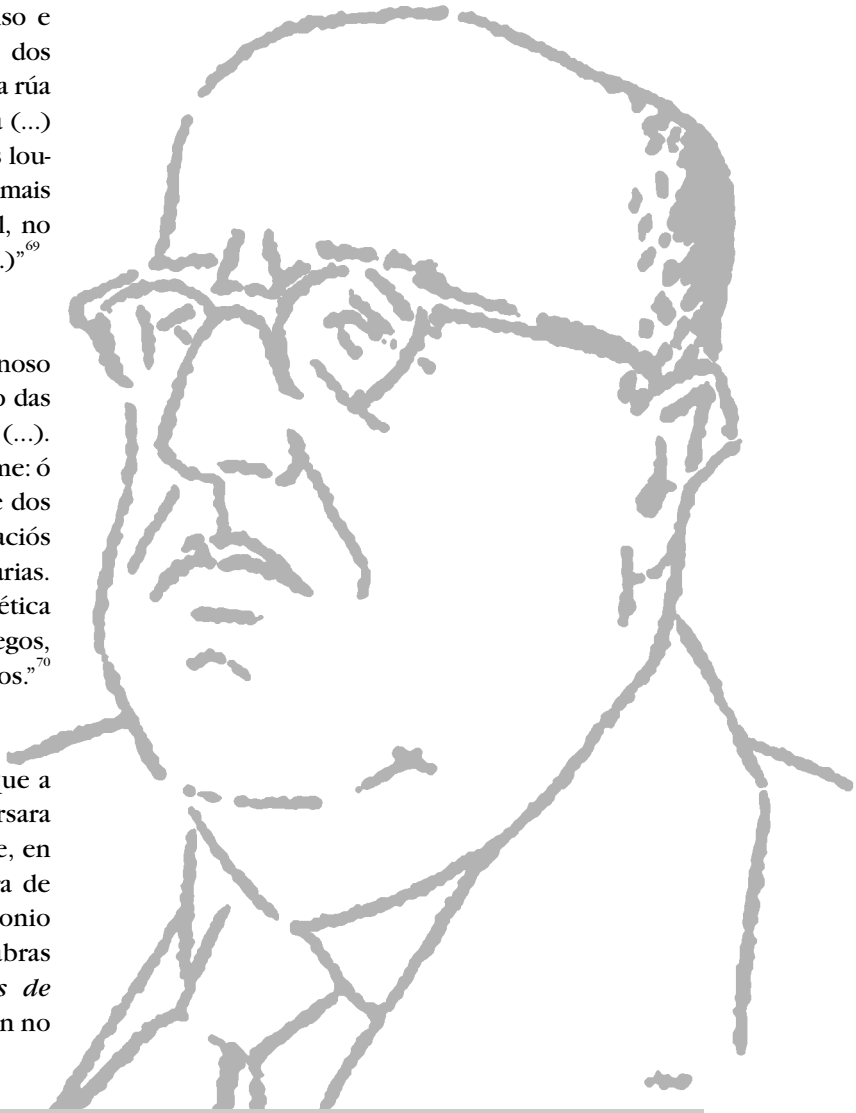

69. "Ensaio sobor da paisaxe galega", xa cit. en nota 24,
Citamos por *Obras Selectas*, pp. *75-76-77*
70. Art. "Encol da aldeia", rev. *Nós*, núm. 14, 1922, p. 1
71. Francisco Fernández del Riego, *O señor da casa grande de Cima de Vila*, Publicacións da Fundación Otero Pedrayo, 1988, p.55
72. Antonio Neira de Mosquera, *Monografías de Santiago*, Imprenta da viúva de Compañel, 1850
Citamos pola edición de ARA SOLIS/ CONSORCIO DE SANTIAGO, 2000, p.69

Debuxo de
Conde Corbal

MARCELINO AGÍS

Raxó, Pontevedra - 1963

Licenciado en Filosofía e Ciencias da Educación pola Universidade de Santiago de Compostela (USC), 1996. Doctor en Filosofía pola USC en 1992. Profesor visitante da Universidade de Perugia (Italia) e Profesor invitado nas Universidades de Berlín, Coimbra, Oporto e Lisboa, actualmente é Prof. Titular de Filosofía na Faculdade de Filosofía da USC. É autor de diversos libros: *Mircea Eliade. Una filosofía de lo sagrado,* 1991; *Del símbolo a la metáfora. Introducción a la filosofía hermenéutica de Paul Ricoeur,* 1995; *Historias da Filosofía* (Xerais, Vigo), 1997; *Crónica viva do pensamento galego* (Galaxia, Vigo) (en prensa), 2001; Así mesmo é coautor doutros títulos, ao tempo que editor e colaborador. Tamén ten publicado artigos científicos en revistas españolas e extranxeiras. Colabora na prensa diaria (O Correo Galego), coas series "Filosofías" e "Pensamento galego".

Otero Pedrayo, Pensador

Marcelino Agís Villaverde

I. Retrato de esguello

Ramón Otero Pedrayo era, para todos, don Ramón. O tratamento chegoulle non só por ser un dos máis vellos da súa xeración e ter unha vida longa senón pola lendaria néboa que converteu a súa figura nun mito. Un mito que naceu xa en vida del, alimentado polo seu estilo grave e retórico, polo aire señorial que o facía ser "o señor de Trasalba", o derradeiro "señorito de aldea", "unha pantasma do século XIX", aquel de quen todo o mundo coñecía unha anécdota e, en fin, o patriarca da cultura galega. Foi, ademais, unha referencia do galeguismo, tanto da Galicia interior como da exterior, sobre todo trala morte de Castelao no 1950.

Mais, como adoita acontecer, detrás do mito sempre se agacha un home que cómpre sacar á luz para coñecer as coordenadas dun pensamento que é herdeiro da época e das circunstancias que lle cadraron en sorte á persoa. Como todos os homes que deixan a súa pegada no tempo, dinos Carlos Baliñas, Otero naceu dúas veces: o 5 de marzo do ano 1988 para o Rexistro Civil e na década dos 20 para a historia[1]. E quixo o destino que no número 25 da ourensá rúa da Paz, onde pasou a súa nenez, tivese como veciño a Vicente Risco, con quen compartiría xogos infantís e anos despois ideais, proxectos culturais e andainas políticas, alomenos ata o ano 1936, cando a Guerra Civil fixo de Risco outro home ben distinto ó galeguista que botara a andar a Revista Nós.

1. BALIÑAS FERNÁNDEZ, C.: *Descubrindo a Otero Pedrayo*; Coordenadas, Santiago de Compostela, 1991, p. 29.

A Xeración Nós por Conde Corbal.

Coñece o mundo fidalgo e a Galicia do século XIX a través das historias que lle contan na casa seu pai e súa avoa, temática que levará ás páxinas da novela *Os camiños da vida*. Nela apreciamos unha radiografía da súa propia estirpe cando presenta a unha fidalguía rural que soubo adaptarse ós novos tempos, desempeñando profesións liberais na cidade, fronte a outra que esmorece ó permanecer ancorada no pasado.

Ingresa no Centro Provincial de Instrucción de Posío para cursar o bacharelato no ano 1898, cando España perde as súas derradeiras colonias e nace a conciencia dun "desastre" que marcaría o pensamento dunha xeración de intelectuais españois. Neste centro coñece a Florentino López Cuevillas, compañeiro infatigable de viaxe na andaina galeguista e o elemento que vai completar o dúo Otero-Risco para tornalo un terceto. É nos anos do instituto cando nacen en don Ramón as súas afeccións humanísticas, sobre todo pola influencia de dous profesores: don Marcelo Macías, catedrático de retórica e poética, tantas veces evocado por el; e don Eduardo Moreno López, catedrático de Xeografía e Historia, que organizaba excursións cos alumnos para transmitirlles unha xeografía humanista que recollería en herdanza Otero Pedrayo.

Na Universidade de Santiago, onde estudia Filosofía e Letras, todo era "vellote e poeirento", agás as clases de Literatura de Armando Cotarelo Valledor, quen logo sería primeiro director do Seminario de Estudos Galegos. Coa mesma falta de vida e dinamismo intelectual atopa a Universidade de Madrid, onde estudia por libre Filosofía e Letras e máis Dereito.

Soamente cando volve a Ourense, reencontrándose con Risco, Cuevillas e Primitivo R. Sanjurjo se produce o milagre que vai orientar toda a súa actividade intelectual e humanística: a descuberta da realidade galega. Está a nacer o mito don Ramón.

II. Un home de Nós

Tomando como referencia a teoría das xeracións de Ortega y Gasset poderiamos dicir que existe unha xeración cando se cumpren alomenos tres condicións: ser coetáneos; recibir da xeración precedente, así como do horizonte histórico, un feixe de influencias comúns; e, compartir un sistema de ideas, valores, sentimentos[2]. ¿Cúmprense estas tres condicións no caso da chamada Xeración Nós á que pertence Ramón Otero Pedrayo?

Para empezar todos eles son coetáneos por naceren arredor da década dos 80 do século XIX. En segundo lugar, reciben da xeración precedente a fervenza do nacionalismo que se xesta no ideal-romanticismo alemán e que estoupa logo da Primeira Guerra Mundial; e, en terceiro lugar, comparten un mesmo amor a Galicia, a súa cultura e a súa lingua, que agardan converter nunha lingua de cultura. Alén disto, como ten sinalado Carlos Baliñas, eles mesmos sentíanse un grupo xeracional[3]. De feito, o nome da revista Nós, aínda que dirixido a concienciar a todos os galegos de sermos "nós mesmos", quere ser tamén unha reivindicación do grupo que a facía. As "Primeiras verbas" que presentan a revista corroboran esta hipótese.

Non era un grupo de procedencia compacta: uns chegaban das Irmandades da Fala da Coruña e estaban vencellados con persoas de Compostela. O outro, ó que pertencía Otero, medrou ó arrimo da revista Nós que se facía dacabalo entre Ourense e Pontevedra. Pero todos acabaron colaborando na revista e, co tempo, xuntaríanse para botar a andar o Partido Galeguista no ano 1931.

Son homes desta xeración como Vicente Risco, Castelao ou Ramón Otero Pedrayo, os que elevan o pensamento galego, a través do ensaio intelectual ou da literatura, a niveis universais, rescatando a cultura autóctona de Galicia dun ruralismo e folclorismo que a convertía nunha cultura menor e pintoresca, un ideal que por fortuna callou e segue vivo.

O discurso nacionalista asumido polos membros desta xeración foi primeiro un estado afectivo, inscrito no sentimento ou na alma de xentes sensibilizadas pola súa terra, que de vagar foi traducíndose a conceptos de Dereito Político e exergándose con ideas máis universais que construíron os seus alicerces filosóficos. A este discurso Otero quixo darlle ademais un senso histórico-filosófico. Con este espírito escribe o *Ensaio histórico sobre a cultura galega*, unha pescuda que ben poderiamos encadrar no ámbito dunha filosofía da historia de Galicia, alomenos atendendo á declaración de intencións que presenta na Introducción da devandita obra:

Vicente Risco visto por Conde Corbal.

"Procurámo-la vital realidade de Galicia. Cremos que, pensando honestamente, ninguén poderá dubidar da súa existencia. Non se trata nin da paisaxe nin da lingua, se ben elas significan moito. O xénero de existencia, a interpretación filosófica, o proceso creador dos poemas, a posición inicial en relación á vida, o matiz de relixiosidade, cousas elevadas, fundamentais, superiores, rasgos simples, insignificantes, de escaso simbolismo na apariencia, demostran a calquera espírito sensitivo e observador a orixinalidade galega"[4].

No plano filosófico foron os románticos e idealistas alemáns os que sentaron as bases dun pensamento nacio-

2. "Unha xeración non é unha manda de homes egrexios, nin simplemente unha masa: é coma un novo corpo social íntegro, coa súa minoría selecta e o seu xentío, que foi lanzada sobre o ámbito da existencia cunha traxectoria determinada" ORTEGA Y GASSET, J.: *El tema de nuestro tiempo*; en Obras Completas, Vol. III, Alianza Ed., Madrid 1987 (reimpr.), p. 147. En *¿Qué es filosofía?* vai engadir que en todo presente conviven tres xeracións: os mozos, os homes maduros e os vellos. Todos son contemporáneos pero só se coincide cos coetáneos: aqueles que son da mesma quenda e cos que se comparten opinións, sentimentos, e demais. Cf. ORTEGA Y GASSET, J.: *El tema de nuestro tiempo*; en Obras Completas, vol. VII, Alianza Ed., Madrid 1997 (2 reimpr.), p. 290.

3. Cf. BALIÑAS FERNÁNDEZ, C.: "A ideoloxía da Xeración Nós"; en Cuaderno de Estudios Gallegos, T. XLVII, Santiago de Compostela 2000, pp . 303-324.

4. OTERO PEDRAYO, R.: *Ensaio histórico sobre a cultura galega*; Ed. Galaxia, Vigo 1982, p. 16.

Florentino Cuevillas.

nalista, coa lingua de cada pobo como bandeira do seu espírito diferenciado, no plano histórico cómpre falar das reviravoltas que experimentou o mapa europeo logo da Paz de Versalles: xurdiron novas nacións e recoñeceuse institucionalmente o principio de autodeterminación das nacionalidades. Unha corrente de pensamento que chegou a España e suscitou sentimentos diferencialistas en Cataluña, no País Vasco e Galicia.

Otero Pedrayo, talmente como os seus compañeiros de xeración, tiña conciencia de que os seus ideais non se realizarían a curto prazo: eran poucos e as circunstancias adversas. Malia a todo sementaron, traballando arreo pola cultura galega sen agardar ningún pago ou vantaxe material. O seu altruísmo só lles reportaba o título honorífico, persoal e íntimo, de estaren entre os "bos e xenerosos". Os seus valores eran fundamentalmente morais: desinterese, xustiza, amizade, solidariedade. Eran raros pero tiñan conciencia do que representaban. Así o escribe Risco: "imos triunfar por sermos nós, por sermos galegos, e por ser o tempo e o mundo os que o piden".

Tamén lle debemos ós homes da xeración Nós, e moi especialmente a Ramón Otero Pedrayo, a consolidación da historia de Galicia e a reflexión sobre o seu sentido. O proceso de facer do noso pasado unha Historia comezou antes, na etapa provincialista e rexionalista con Vicetto, Murguía e compañía, pero foron os do grupo Nós os que estimaron a Historia como un saber fundamental, teorizando sobre o tema en ensaios nos que construíron unha Filosofía da Historia de Galicia, caso do citado *Ensaio histórico sobre a cultura galega* de Otero no que enxergaba a noso pasado co sentido universal da historia da cultura occidental. Quedaba desterrada a idea folclórica, populacheira e pintoresca de Galicia por outra moito máis elevada: a dun pobo cunha tradición nun sentido máis transcendente e prestixiado.

III. Os alicerces do galeguismo: Otero e Risco

As figuras de Ramón Otero Pedrayo e Vicente Martínez Risco están xunguidas case dende o seu nacemento por un feito casual ben coñecido: ámbolos dous naceron na mesma casa da rúa da Paz, no corazón do Ourense vello, con cinco anos de diferencia[5]. Esta circunstancia fixo que compartisen unha amizade trabada dende que era tan só dous gromos novos. Amizade que se mantivo na súa primeira mocidade cando ámbolos dous eran aínda refractarios á ideoloxía galeguista ¿Por que se produce a conversión dos dous nun determinado momento?

Tense defendido que o seu ingreso no galeguismo no ano 1917 hai que entendelo en función da amizade que traba con Antón Losada Diéguez, catedrático de Filosofía en Ourense e membro cualificado das Irmandades da Fala. No *Libro dos amigos* hai un frag-

5. Nun discurso de don Ramón, pronunciado ós postres dunha das multitudinarias homenaxes que a colectividade galega lle rendeu con motivo da súa viaxe a Bos Aires no ano 1959, refire o feito engadíndolle unhas pingas de humor: "Eu, queridos amigos, quixera contestar punto por punto a tantas manifestacións de agasallo e simpatía como fun obxecto aquí polo único mérito de ter nacido fai 71 anos e medio na rúa da Paz, chamada rúa dos Zapateiros noutra época. E como sempre fun tan fino, ata non quixen molestar e nacín nun sofá, que aínda se conserva. Nacín na mesma casa onde naceu Vicente Risco, meu mestre na galeguidade". OTERO PEDRAYO, R.: "Ramón Otero Pedrayo en América I"; Arquivo Sonoro de Galicia, Consello da Cultura Galega, Santiago 1993.

mento sobre Lousada Diéguez, datado no ano 1945, que confirmaría esta hipótese:"Con Lousada –escribe don Ramón– fixen a miña primeira campaña política i electoral, no ano 1913. Lousada cos mestres, xóvenes mestres do Galeguismo, figurou na Asambleia de Lugo e dispóis na de Monforte. (...) Foron días e tempos de severo gozo nas mentes xóvenes. Os seus guieiros: Lousada, Porteiro, Peña Novo, Risco"[6].

Apuntouse, outras veces, que foi por mor da conxuntura política creada coa campaña para as eleccións de 1918, que trae a Galicia a Cambó, o líder da Lliga catalana. Otero tiña daquela 29 anos e unha cabeza ateigada de ciencia e confusión: aínda non decidira se o futuro eran as ciencias neosóficas e o orientalismo das que lle falaba o seu amigo e veciño Vicente Risco. O certo é que Otero, na compaña de Losada Diéguez, Risco e Arturo Noguerol desprázase á estación de Monforte de Lemos para recibir a Francesc Cambó e tres días despois, cando este chega a Ourense, xa pronuncian aqueles mozos discursos en galego.

Calquera destes argumentos, ou se se quere a suma de todos eles, cadran moi ben para explicar a mutación exterior da conducta dun home pero, ó meu ver, as razóns interiores non as desvelan, quizais porque estas razóns pertencen ó misterio que sempre vai coa persoa e son imposibles de sacar á luz. Sen embargo, teño para min que o xerme do pensamento tanto de Risco como de Otero está intimamente vencellado ó espírito do romanticismo. Fronte a fría razón dos ilustrados ou dos idealistas, nel atopamos a reivindicación do sentimento e mesmo a paixón. ¿Non nace de aí o ideario galeguista? A conexión entre lingua e carácter nacional, a defensa de que as estructuras distintivas de cada lingua condicionan a elaboración dun pensamento de seu realizada por Herder ou Humboldt ¿non é a base da súa teoría nacionalista? A crenza de que os insondables misterios que arrodean ó home dependen da xenialidade do seu espírito e poden ser desvelados dende unha comunicación conxenial co outro é tamén romántica.

Ámbolos dous definen ó nacionalismo coma a reacción vital dun pobo que loita para non ser destruído, que non quere morrer. Un movemento que nace nas elites intelectuais pero que debe espallarse a todos os

Risco e Castelao por Conde Corbal.

galegos, ás masas populares. Esto xustifica a misión da educación moral do pobo na cren, onde Deus e a fe relixiosa forman parte esencial da tradición cultural galega. Unha tradición que debe ser rehabilitada e continuada, crebando as forzas opresoras que limitan o seu desenvolvemento. Soamente os pobos que posúen o senso da súa tradición poden ser grandes. Un pobo que renuncia á tradición non ten dereito a existencia porque demostra a súa vontade de ser escravo doutro.

A carón da tradición está a cultura: creación e expresión xenuína da alma popular (o *Volkgeist* romántico). É función do nacionalismo espertar esta alma, decote adurmiñada, aínda que sexa en contra da masa. Un nacionalismo que no caso de Galicia ten que ser un galeguismo. Alén dos vínculos sociais, a fala é o trazo identificador da cultura e do espírito do pobo, responsable da creación dun pensamento propio e da idiosincrasia das xentes, talmente como defenderan os románticos.

Así naceu a militancia galeguista de Otero Pedrayo, que ía translucirse en todas as súas actividades: como catedrático de Xeografía e Historia; como escritor de centos de artigos, novelas e ensaios; como político fiel as directrices do Partido Galeguista, que el mesmo axuda a crear; como investigador primeiro e como Director durante os días

6. OTERO PEDRAYO, R.: *"Lousada Diéguez"*; en *Obras Selectas I. Parladoiro. Artículos*; Ed. Galaxia, Vigo 1973, p. 284.

revoltos do ano 1936 do Seminario de Estudos Galegos. En fin, como figura emblemática do galeguismo de posguerra, dende o retiro forzado no pazo de Trasalba, que abandona cando nos anos cincuenta, se incorpora á Universidade de Santiago de Compostela.

Don Ramón foi, ademais, colaborador dun novo proxecto que data destes anos e que vai garantir o relevo xeracional, un traballo que hoxe poderíamos chamar de resistencia cultural, protagonizado polo grupo de homes que bota andar os Cadernos Grial, primeiros froitos do que logo sería a editorial Galaxia, plataforma dende á que se canalizaron as angueiras galeguistas durante o franquismo. Otero Pedrayo foi o primeiro Presidente do Consello de Administración da nova editora, como xa o fora do Seminario de Estudos Galegos. O que buscaban os artífices do proxecto, Xaime Isla Couto, Ramón Piñeiro ou Fernández del Riego, entre outros, era contar co arroupo xeracional e coa autoridade moral de personalidades da xeración Nós, unha xeración anterior á guerra civil que tiña a moitos dos seus representantes exiliados e a outros condenados ó silencio, que é tamén unha forma de exilio interior. Estes dous feitos, a incorporación a Universidade compostelá como catedrático e a participación como referente da Xeración Nós no proxecto "Galaxia", van devolver a Ramón Otero Pedrayo ás actividades galeguistas e ó centro da vida cultural daqueles anos, converténdose nun símbolo vivo da cultura galega. Deste parecer é Fernández del Riego, quen opina sobre o asunto nun fragmento do seu libro consagrado a xeración Galaxia que paga a pena recoller na súa integridade.

"A incorporación de Otero Pedrayo a aventura cultural de Galaxia coincidiu coa súa incorporación como catedrático á Universidade de Santiago. Despois de catorce anos de isolamento na súa casa de Trasalba, a cátedra universitaria devolvíalle o contacto coa mocidade universitaria. Tamén, de xeito crecente, con tódalas tribunas de Galicia. Despois do tremendo xabreiro, ermo cultural daquel período, Otero Pedrayo converteuse rapidamente na máxima figura viva da cultura galega. Coa súa presencia, serena, harmoniosa, e coa súa palabra, oral e escrita, a idea e o sentimento de Galicia revivían no ambiente. Medraban con entusiasmo nos corazóns mozos, e con esperanza nos de tantos magoados pola adversidade dos tempos. Pasou a ser axiña, sen se decatar, un símbolo da Galicia verdadeira"[7].

Otero vai asumir a partir destes anos un labor de enlace entre ámbalas dúas xeracións, desenvolvendo unha importante actividade cultural na que hai que incluír varios viaxes á América. Como di Fernández del Riego era o símbolo vivo da cultura galega e non escatimou esforzos para facela presente nos máis diversos ámbitos.

IV. Filosofía da Historia: Otero e Cuevillas

Non foron os homes da Xeración Nós os primeiros en reparar na necesidade de afondar na historia de Galicia, dende as súas orixes máis remotas. Había precedentes. Pero foron eles os responsables de que esa nosa historia se tornase unha filosofía da cultura na que presentiron a feitura íntima da alma e o espírito de Galicia, os sinais de identidade dun pobo con personalidade de seu, debuxada xa nos vestixios pétreos da nosa prehistoria. Entre eles destacan unha triloxía de nomes vencellados a Ourense e a Nós: Florentino López Cuevillas (1886-1958), Vicente Risco e Ramón Otero Pedrayo.

Outro azar, semellante ó acontecido con Vicente Risco, fará que Otero teña por compañeiro de estudios no Centro Provincial de Instrucción do Posío a Cuevillas.Tanto Risco como Otero coinciden en sinalar que os estudios de Farmacia que realiza Cuevillas na universidade compostelá non atinaron coa súa auténtica vocación. O mesmo que lle acontecera, por certo, a Antón Villar Ponte. Pero Cuevillas nin sequera chegou a exercer de boticario. Quizais a influencia máis notoria dos seus estudios universitarios foi metodolóxica: conservou no seu labor como prehistoriador o espírito científico, rigoroso no tratamento dos datos e nos diagnósticos históricos. Na lembranza que Risco fai del, conta que mesmo fachendeaba da súa pouca fe nas menciñas aínda que moitos sabían que se Cuevillas puxera unha farmacia el só acabaría con elas en oito días.

7. FERNÁNDEZ DEL RIEGO, F.: *A Xeración Galaxia*; Ed. Galaxia, Vigo 1996, pp. 34-35.

Desbotado o oficio de boticario, Florentino descubriu na investigación histórica unha canle para desenvolver a súa verdadeira paixón: Galicia. En efecto, segundo Otero Pedrayo, o galeguismo non só serviu para descubrir vocacións desinteresadas e ergueitas, senón que salvou da rutina e da vulgaridade unha manchea de intelectuais que doutro xeito desaproveitarían o seu talento. Así se explica que para Cuevillas a historia de Galicia nunca fora un pretérito perfecto senón un presente continuo no que había que pescudar, facendo dos hachados máis antigos parte da nosa existencia presente e, xa que logo, parte de nós[8].

Alén das súas relacións científicas con prehistoriadores españois e europeos, está o enraizamento coa realidade concreta de Galicia, de onde nace a presentida filosofía da historia ou da cultura a través dos vestixios históricos. "É Galicia –escribe Cuevillas– un país que ten de seu fartura de caracteres distintivos que a individualizan e que son visibles dende moi antigo, probablemente dende que os primeiros seres humáns chegaron ós seus vales." Ós seus ollos, galeguistas e unha chisca románticos, Galicia xurde no amencer dos tempos e non morrera nunca porque non é unha creación dos homes senón dos tempos aurorais, callada no transcurso de milleiros de anos. O grande drama do noso país é que as súas xentes vivan de costas á historia, á tradición e mesmo a nosa xeografía; indiferentes a alma de Galicia, a lingua e ó conxunto da súa cultura.

Don Ramón coincide con Cuevillas na consideración de que a historia de Galicia vai indisolublemente enxergada á conciencia da nosa terra e da nosa cultura, de xeito que o pasado, mesmo o pasado máis remoto, non está morto porque contribúe á creación da conciencia de Galicia, unha conciencia que se fragua coas herdanzas recibidas da tradición dende as épocas históricas máis pretéritas. Así, cando lle toca escribir o Prólogo para o gran proxecto da *Historia de Galiza* dirixida por el e publicada en Bos Aires, afirma:

"Boa auguranza pra unha obra como ista, obra do amor e do saber, da amizade e da lembranza. Non moimento funerario, piadosamente ergueito e con arte e amor labourado pra pechar as cinzas benqueridas de séculos mortos. Sí fachón aceso nos antigos lumes. Aquil fogo primeiro da ara e do fogar contra as teebras e a morte mantido polos primeiros homes na i-alba da conciencia da Galiza non foi por ningunha friaxe morto nin por ningunha ingratitude esquencido"[9].

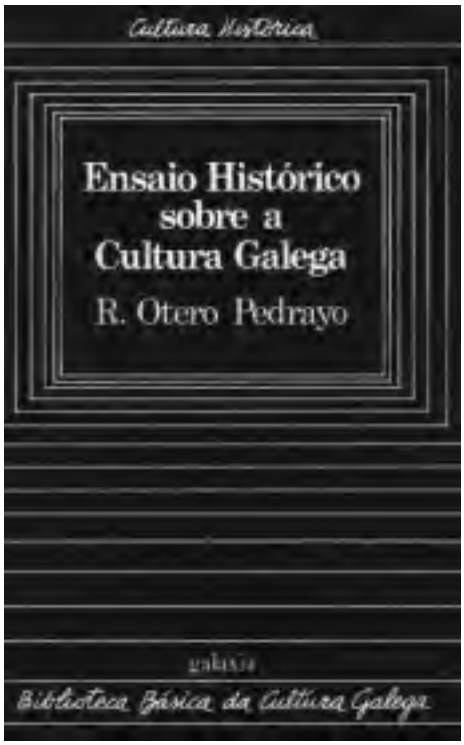

Otero Pedrayo comparte o entusiasmo historicista que nace no século XIX. A historia, segundo as concepcións decimonónicas que herda don Ramón, é importante porque coñecéndoa podemos ter por adiantado as claves do porvir[10]. Esto explicaría o interese pola historia non só no plano meramente historiográfico, de coñecer e poñer por escrito o acaecido, senón tamén filosófico, na medida en que todo o realizado polo homes no pasado, toda a tradición, é a principal achega para comprender o presente e desvelar as claves do futuro. "A historia –escribe don Ramón– sentida como presente e vital, non somente

8. Cf. OTERO PEDRAYO, R.: *Florentino L. Cuevillas*; Ed. Galaxia, Vigo 1980, p. 50.
9. OTERO PEDRAYO, R.: *"Prólogo"*; en *Historia de Galiza*; Ed. Nós, Buenos Aires, 1962, p. V.
10. Segundo escribe A. Comte no seu *Discours sur l'esprit positif*, fragmento de carácter historicista que inclúe Ortega na súa *Historia como sistema*: "On peut assurer aujourd'hui que la doctrine qui aura suffisamment expliqué l'ensemble du passé obtiendra inévitablement, par suite de cette seule épreuve, la présidence mentale de l'avenir". Cf. ORTEGA Y GASSET, J.: *Historia como sistema*; en Obras Completas, vol. VI, Alianza Ed., Madrid 1997 (2 reimpr.), p. 50.

axuda senón que é precisa para entrar na realidade do momento, deste momento de hoxe, do que adiviñamos para mañá (...). Nela latexa, como un pulso baixo a man do médico, a alma dos pobos. Hai que guiar esta alma obedecéndoa. Do contrario traballaríase en valeiro. Pois o pecado contra o espírito do pobo é un pecado mortal"[11]. Un historicismo, xa que logo, que hai que salferir no caso de Otero coas concepcións románticas que fan viaxar o espírito do pobo, a alma do pobo, da cabalo dunha historia concretada na tradición que vive na lingua e no pensamento dos homes.

V. Os Ensaios

Escribiu dous tipos de ensaio: de síntese e de ideas, nunca monografías eruditas ateigadas de notas a pé de páxina[12]. Dentro do primeiro grupo estaban as presentacións panorámicas que non buscaban aportar probas definitivas sobre os temas senón conxuntar unha chea de notas a medio camiño entre o coñecemento e o sentimento. Así na *Síntese xeográfica de Galicia* (1926), no *Ensaio histórico sobre a cultura galega* (1933) ou no ensaio póstumo *Galicia, unha cultura de occidente*, non tiñamos diante de nós a visión do mundo dun xeógrafo ou dun historiador profesional, senón a comuñón do home coa súa terra e co pasado que herdaba en forma de tradición. Humanizaba cada un destes temas científicos converténdoos en visións filosóficas que tiñan como escusa a xeografía, a historia, a cultura. Por eso, ninguén arrenegaba destes escritos cando atopaba algunha concesión apaixonada ó patriotismo: era galeguista ata ás entrañas.

Os ensaios de ideas eran froito das súas convicción. Libros nos que fuxía das argumentacións construídas dende a lóxica sobre temas abstractos e das regras oficiais. De novo o sentimento, o ambiente emocional, as vivencias estéticas, a fruición e unha vocación de estilo irrenunciable, mesturábanse nestes ensaios ata dar lugar a un xénero literario único. Así cómpre ler os seus ensaios sobre a paisaxe, sobre a aldea, sobre a identidade de Galicia.

Otero Pedrayo era un pensador máis de intuición que de concepto. A fría univocidade buscada polo racionalismo filosófico afastábao da súa ambición por captar a vida fóra dos libros, coa percepción cósmica do home galego que vive na aldea en comuñón coa terra. Tense sinalado que esta particular *Weltanschauung* débelle moito ó sistema filosófico de H. Bergson, na medida en que este pensador francés concedeu á intuición o lugar central no ámbito da teoría do coñecemento. O intuicionismo bergsoniano busca, talmente como quere Otero, aprehender o tempo realmente vivido, non o tempo homoxéneo que marcan o reloxos, senón a duración (*durée*) que é ese outro tempo íntimo e subxectivo do que dispoñen os homes para sentir máis ca medir a vida[13]. "¿Por qué non botar por diante esta afirmación do *bergsonismo* da alma e da paisaxe galega?", pregúntase o señor de Trasalba rendido diante do acerto da filosofía de Bergson para penetrar na psicoloxía galega. Para seguir dicindo que "igual que no arco sosegado do pensamento de Bergson luce o quieto e seguro esplendor da intelixencia sistemática e austera, científicamente, acarón da vaporosa luz da intuición, a psicoloxía galega, amosa, nos mestres e no pobo, a rexa metódica de pensar e a fuxida da saudade criadora"[14].

É mesmo polo seu rexeitamento do concepto fronte á intuición que cómpre relacionar o pensamento oterián ó sentimento. Un pensamento que permanece extramuros da filosofía académica e que reivindica o carácter aporético da realidade, a preeminencia das preguntas fronte ás respostas. Esta é outras das razón que levan a Otero a aludir o pensamento de Bergson como unha "filosofía ceibe": "sentir o decorrer, o devenir, o *'elan'*, os grados de perfección, etc., é propio das filosofías ceibes, imaxinativas, sentimentales. Nelas, a fixeza somentes representa un caso fuxidío nun istante do tempo"[15]. Para despois reivindicar o carácter inesgotable do pasado galego que, como as

11. OTERO PEDRAYO, R.: *"O sentido da historia"*; en *La República*, 28-VI-1930. Cit. por QUINTANA, X. R. e VALCÁRCEL, M.: *Ramón Otero Pedrayo. Vida, obra e pensamento*; Ir Indo Ed., Vigo 1988, p. 88.
12. Recollemos aquí a división establecida por BALIÑAS FERNÁNDEZ, C.: Voz "Otero Pedrayo, Ramón", Gran Enciclopedia Gallega, 1984, t. 23, pp. 152-161.
13. Cf. TARRIO VARELA, A.: *"Otero Pedrayo e a renovación da novela no século XX"*; en *Otero Pedrayo na Revista Nós 1920-1936* (Escolma); Servicio de Publicacións da Universidade de Santiago de Compostela, 1988, pp. 27-28.
14. OTERO PEDRAYO, R.: *"Morte e resurección"*; en *Obras Selectas II. Ensaios*; Ed. Galaxia, Vigo 1983, p. 30.
15. OTERO PEDRAYO, R.: *"Filosofía do camiño"*; en *Obras Selectas I*, p. 149.

filosofía máis auténticas, afánanse en buscar preguntas alí onde outras claudican con solucións acomodaticias e tranquilizadoras para a conciencia.

"A nosa filosofía –se tivéramos vagar pra cavilar un pouco sistemáticamente– non sería peripatética. Hai moita diferencia de pasear nun xardín e voltar ao lugar de partida pechando unha elipse (...). Nosoutros, camiñantes, se leváramos unha intención filosófica chegaríamos ao final coa primeira interrogación multiplicada por outras moitas. Coido que é unha das razóns da vitalidade dunha filosofía gardar o frescor da alba das primeiras preguntas"[16].

VI. A relixión

O galeguismo que naceu a principios de século identifica o ser íntimo de Galicia coas formas relixiosas que levaba inscritas no seu ser. Alomenos o galeguismo tradicionalista de homes coma Losada Diéguez, Vicente Risco ou Otero Pedrayo. Pero tamén o de Alexandre Bóveda ou Castelao.

No que toca á figura de Otero non hai ningunha dúbida: o catolicismo era o elemento central do seu pensamento, por ser un dos factores esenciais da identidade de Galicia. Non se trata, xa que logo, dunha crenza pertencente ó recanto íntimo da persoa, irrelevante na configuración intelectual do Otero Pedrayo pensador. Tal como atinadamente sinalan Quintana e Valcárcel, "O catolicismo, en Otero Pedrayo, sitúase como elemento caracterizador básico da identidade do ser de Galicia e da tradición galega e europea; como factor clave na definición do galeguismo e, en xeral, como un dos riscos centrais do despertar das nacionalidades"[17].

Segundo deixou escrito don Ramón, "o home búscase no que ten de eterno". Esto é algo que se vai esquecendo a medida que a vida se torna máis urbana e perde os sinais de identidade da nosa cultura pois "o ser de Galicia, dende a lingua ata a arte e as formas máis sinxelas do vivir enxebre, nacen e desenvólvense enloitadas polo sentimento da inmortalidade". Un sentimento que recolle a relixión cristiá, simbolizada no Apóstolo Santiago que, sendo galileo, se fixo galego na Compostela universal que logo atraeu a toda a cristiandade. Nesta cidade fundiuse, coma en ningunha outra, galeguismo e cristianismo, converténdose na máis enxebre e na máis universal das vilas galegas.

Este elemento relixioso, característico do pensamento de Otero Pedrayo, vai ser tamén a clave da súa visión providencialista da historia, como teñen sinalado certeiramente Marcos Valcárcel e X. R. Quintana. A historia é a longa marcha cara a Deus, na agarda de chegar un día a Terra Prometida. Así, a experiencia histórica é un xeito de peregrinación colectiva, cos seus avances e coas súas recuadas[18].

Máis que as ideas da modernidade que arrepiaban a don Ramón, como o espírito abstracto da razón ilustrada, o mecanicismo positivista, o materialismo marxista ou a psicanálise de Freud, a el gustáballe albiscar no pensamento europeo a pegada dunha relixión que na nosa Terra se fixera galega, fundíndose coa alma do noso pobo, conformando a nosa visión do mundo e o noso ser.

Conclusión

Ramón Otero Pedrayo pertence a ese grupo de pensadores que sen ser filósofos de profesión enriqueceron o panorama do pensamento galego ó longo do século XX. Un século no que entrou en crise o xeito de filosofar que practicaron os seus pensadores. Os vellos e canónicos xéneros redaccionais que serviron durante miles de anos para expresar o pensamento máis elaborado dos homes e a linguaxe abstracta e conceptual preferida polos filósofos xerou na contemporaneidade unha certa canseira que levou ós pensadores a inventar novos xeitos de filosofar. Nuns casos apostando pola creación dunha nova linguaxe ateigada de elementos figurativos; noutros deixando que a arte, a literatura, o cine, fosen tamén canles para a expresión do pensamento humano. Se esto é así, pagaría a pena revisar a obra dunha chea de intelectuais que foron catalogados como literatos, historiadores ou escritores, sen máis. Entre eles a do noso Otero Pedrayo, considerado tradicionalmente un historiador, un escritor, un ensaísta, pero moi raramente un pensador.

16. Op. Cit. pp. 149-151.
17. QUINTANA, X. R. e VALCÁRCEL, M.: Op. Cit. p. 48.
18. Op. Cit. p. 52.

Apunte de Maside.

RAÚL SOUTELO VÁZQUEZ

Amoeiro, 1968

É licenciado en Xeografía e Historia coa especialidade de Historia Contemporánea pola Universidade de Santiago de Compostela. Traballou como documentalista histórico no Museo Etnolóxico de Ribadavia e exerce actualmente como profesor de Ensino Secundario no CPI de San Sadurniño (A Coruña). Ten organizado varias reunións científicas de ámbito internacional. Publicou os libros *Os intelectuais do agrarismo. Protesta agraria e reformismo social na Galicia rural* (Servicio de Publicacións da Univ. de Vigo, 1999) e *De América para a casa. Correspondencia familiar de emigrantes galegos en Brasil, Venezuela e Uruguai, 1916-1969* (Consello da Cultura Galega, 2000), e está a rematar a súa tese doutoral sobre "Movementos sociais, política local e emigración de retorno na Galicia rural: Ourense, 1880-1936".

A Fidalguía na Novela de Otero Pedrayo

Raúl Soutelo Vázquez

I.- A figura de Otero Pedrayo na Cultura Galega: vida, obra e pensamento

Don Ramón de Trasalba viviu durante a súa mocidade e madurez, a xeira de modernización das estructuras económicas e dos comportamentos sociais na Galicia anterior a incivil guerra que se encetou no verán de 1936. Moitas desas transformacións estiveron incentivadas pola actuación dos emigrantes retornados, das sociedades agrarias que protestaban contra dos foros e dos caciques, que empregaban os impostos de consumos e os pucheirazos electorais para manterse no poder municipal (Villares, 1982; Cabo Villaverde, 1998). Ante este mundo rural, que estaba a mudar rapidamente para adaptarse ás novas realidades dos mercados urbanos e do Estado liberal nos que a burguesía ocupaba os espacios de poder, o Grupo Nós ó que pertencía Otero, manifestou constantes saudades do solpor barroco dos morgados e prioiros, no que cada home sabía cal era o seu lugar debaixo do sol e lle gardaban o debido respecto ó señorito do pazo ou ó cura da parroquia. Pero Otero soubo ser un home comprometido co seu tempo, que participou activamente no movemento galeguista das Irmandades da Fala dende 1917, seguindo a Vicente Risco e a Antón Losada Dieguez[1], logo do impacto psicolóxico que lles causou a Revolución Soviética. Coa chegada da Segunda República, participou na formación do Partido Galeguista e foi elixido deputado por Ourense ás Cortes Constituíntes. Por este motivo as autoridades

1. Este foi o auténtico guía intelectual deste fato de 'fidalguiños' cunha cultura elitista, fondamente católica e tradicionalista, que lles fai ver que o mais avanzado e auténtico era buscar o autóctono e enxebre según o profesor Beramendi (1987: 57). Otero chegou a confesar que Losada Diéguez fora a quen primeiro lle escoitara "*que Galicia era unha idea, algo que estaba agardando tamén á voz que a guiara polo seu camiño*" (Freixanes, 1976: 23-24). É tamén coñecida aqueloutra ocasión na que os fidalgos de Boborás e Trasalba coincidiron no omnibus e Antón Losada o despediu en Santa Cruz de Arrabaldo decíndolle: "*¡Otero, tes trinta anos: ponte a facer algo!*".

Maqueta para busto de Otero Pedrayo. Xosé Cid.

franquistas suspendérono de emprego e soldo dende 1936 ate 1949[2]. Acadou a cátedra de Xeografía na Universidade de Santiago en 1950 e xubilouse oito anos despois, cando xa era o referente do Galeguismo, como patriarca arredor do cal facían as súas tertulias os homes de Galaxia durante a longa noite de pedra do franquismo. O seu pasamento produciuse o 10 de abril de 1976.

As características mais sobranceiras da monumental obra oteriana son o poligrafismo e o didactismo. Abrangue, ademais de incontables artigos na prensa, coetánea, a poesía (*Bocarribeira*), o teatro (*A lagarada, O desengano do prioiro* e *Rosalía* que é a súa obra póstuma), o ensaio (*Ensaio Histórico sobre a Cultura Galega*) e a narrativa, que é o xénero literario no que deita a súa cosmovisión do pasado histórico e do futuro de Galicia. Pedrayo está considerado como o novelista máis fértil da literatura galega. A súa prosa literaria só adoita compararse coa de Blanco Amor. Aborda diferentes temáticas nas súas narracións, reflictindo o seu posicionamento de clase e a interpretación intelectual que facía D. Ramón da Historia de Galicia, e das fondas transformacións que estaban a mudar radicalmente aquel país de labregos que señorearan os seus antergos[3]. Neste intre histórico de grandes cambios, que mudaron a faciana daquela arcadia rural que os galeguistas do Grupo Nós idealizaron nas súas obras, D. Ramón de Trasalba procurou a fórmula coa que perpetuar a hexemonía social das dinastías fidalgas nas parroquias galegas. Pode ser que a súa confesa saudade dos tempos idos o levase a confundir os seus desexos cunha realidade que él, intimamente rexeitaba, pero resulta indubidable, que coas súas obras representou magníficamente ás xentes desta terra nunha época de frades, foros e fidalgos que xa fuxiu.

II.- O papel da fidalguía na Historia de Galicia: ss. XV-XX

A chamada 'doma e castración' da levantisca aristocracia galega polos Reis Católicos, forzou o absentismo da alta nobleza e fixo mais doada a consolidación dun sector de labradores abastados, pequenos nobles enriquecidos e cregos que fundaran morgados e viviron das rentas forais no cumio da pirámide social da Galicia Moderna. O foro era un contrato enfitéutico de longa duración que consistía na cesión do uso da terra á terceiros percibindo anualmente unha renta en especie (Fernández Casanova, 1991: 787). Aqueles recibiran esas terras en *foro* dos grandes mosteiros e señoríos nos ss. XIV e XV, pagándolles cativos foros e cedéndollas a súa vez, en *subforo* ós labregos que as traballaran, cobrando abultadas rentas coas que a fidalguía se enriqueceu ó longo

2. Desenvolvendo unha longa polémica na que triunfou a razón e a conciencia ética de D. Ramón que se negaba a ser reposto noutra cátedra que non fose a súa da cidade das Burgas.

3. Otero mergullouse neste xénero co relato curto titulado *Pantelas home libre* que se publicou en 1925 na colección Lar; logo apareceu *Escrito na néboa* (1927) como un borrador de *Arredor de si* (1930), novela de tese que presenta o proceso de aprendizaxe dun personaxe como trasunto da evolución ideolóxica do Grupo Ourensán. En 1934 publica *Fra Vernero* –a súa única novela ambientada fora de Galicia– e *A Romaría de Xelmírez* centrada nun dos seus personaxes predilectos. En *O Mesón dos Ermos* –aparecida en 1936 e que constitúe un tesouro lexical porque emprega a lingua rural para construír unha lingua literaria–, *Entre a vendima e a castañeira* e *O señorito da Reboraina* aparece sempre a figura do fidalgo inadaptado ós novos tempos, pero será en *Os Camiños da Vida* onde Otero elabora un tríptico sobre as formas de vida da fidalguía rural na Galicia decimonónica, unha época moi querida para él que gostaba de definirse a si mesmo como "*unha pantasma do século XIX*".

da Modernidade, converténdose nos señores da terra e das aldeas galegas ata comezos do século XX[4]. As súas relacións coa terra e cos outros grupos sociais fóronse complexizando durante eses catro séculos, pero poderíamos esquematizalas no seguinte cadro:

EVOLUCIÓN HISTÓRICA DA FIDALGUÍA E DA PROPIEDADE DA TERRA EN GALICIA: O FORO

Período histórico	**Grupo social e relación coa terra a través do foro**		
	Dominio eminente: forista ou foratario	Dominio útil ou foreiro	Subforeiros: familias campesiñas que traballan directamente a terra e pagan rentas altas ós foreiros polo subforo
Baixa Idade Media: ss. XIV-XV	Mosteiros e alta nobleza	Campesiños enriquecidos na estabilidade da terra, subafo-ran e viven da renta en especie	
Modernidade: ss- XVI-XIX	Mosteiros e nobleza absentista	a fidalguía intermediaria acada en 1763 a perpetuación do foro pola Resolución de Carlos III.	Familias labregas
Crise do Antigo Réxime: formación do Estado liberal e privatización da propiedade no XIX	*Desamortizacións* dos bens en mans mortas: exclaustración do clero secular dos mosteiros e venta pública dos seus bens. Supresión do desmo e dos *morgados*.	A fidalguía convértese en *pro-pietaria* ó mercar as rentas forais que lle pagaba ós mosteiros, participa nas parti-das carlistas, adáptase ó sistema político liberal e á sociedade urbana de clases	Os campesiños seguen pagando as rentas forais e os novos trabucos do Estado liberal. Consolídase unha capa social de ricos labradores que practican a aparcería de gando e o préstamo con usura, competindo coa fidalguía pola hexemonía social nas parroquias rurais.
Crise agraria finisecular e *derrota do rentista*: 1880-1936:	As rentas forais en especie perden valor; os labregos boicoteanas e a fidalguía desaparece como grupo social.	As sociedades agrarias loitan a prol da redención e da abolición dos foros, contra o caciquismo local e para modernizar as pequenas explotacións familiares (introducción de máquinas e adubos, selección de razas). Os campesiños que emigran a América envían diñeiro, constrúen escolas e aportan novas ideas políticas para as sociedades agrarias.	

FONTE: elaboración propia a partir de Barreiro Fernández (1984) e Villares Paz (1982; 1985 e 1997).

O rei Carlos III resolvera transitoriamente a renovación dos foros en 1763, favorecendo os intereses dos intermediarios fidalgos e [teóricamente] dos campesiños, fronte ós mosteiros e nobles que arelaban, despoxalos das terras que viñan traballando secularmente para arrendarllas a precios mais altos. Xosé Ramón Barreiro (1984) interpreta esto como unha evidencia do papel hexemónico que representaba xa a fidalguía na Galicia do século XVIII. Controlaba a extracción da renta foral pero sobre todo, ás mentalidades campesiñas, ó tempo que monopolizaba moitas funcións públicas na burocracia laica e no clero secular. Explícase deste xeito, a adaptación dos patrimonios rendistas á nova estructura da propiedade privada

4. Este papel de *señores medianeiros* semella ser a causa principal que move ós historiadores a condenar á fidalguía e ó clero regular como os responsables históricos do atraso económico de Galicia. O argumento mais empregado é que este grupo social actuou durante trescentos anos como intermediario na extracción do excedente [teórico] das explotacións campesiñas a través do desmo e da renda foral, pero inmobilizou eses capitais na construcción de suntuosos pazos e mosteiros contribuíndo á descapitalización do agro que era o alicerce da economía galega sin emprender iniciativas comerciais ou industriais que permitisen o tránsito da economía rural campesiña ó capitalismo agrario a según fixeron os *hereu* cataláns ou os *midlemen* ingleses (Saavedra, 1992).

Apunte de Illa Couto.

imposta pola lexislación liberal, porque nas facendas dos señoríos da época predominaban os ingresos de orixe territorial polas terras que os labregos seguiron a traballar en réxime foral durante a crise do Antigo Réxime en Galicia. A desamortización de Mendizábal ,ó por en pública subasta os bens dos grandes mosteiros galegos, provocou unha doble transferencia da titularidade das rentas forais e de redencións que facilitou a consolidación dos patrimonios fidalgos e dos labradores mais abastados na primeira metade do s. XIX[5]. Os foros mantivéronse ata a promulgación da Lei de Redención (26-VI-1926) durante a dictadura de Primo de Rivera, para coutar a causa principal da conflictividade social provocada pola mobilización das sociedades agrarias que atacaban ó caciquismo local e se negaban a pagar as rentas, boicoteando ós perceptores das mesmas.[6]

Lois Domínguez estudiou as estratexias familiares dunhas familias fidalgas do Ribeiro dende mediados do XIX, comparándoas as veces, cos *camiños da vida*, que van percorrendo os Doncos e os Puga da novela río de Otero. Adáptanse con desigual fortuna estas familias, ás novas circunstancias políticas e sociais do mundo contemporáneo. Os vinculeiros fórmanse en Dereito, para defender as propiedades herdadas dos seus antergos, e ameazadas ahora pola lexislación liberal que xa desamortizara os mosteiros e suprimira os desmos e morgados. E os segundóns acceden ó alto funcionariado estatal como enxeñeiros, militares, procuradores, catedráticos, ou cirurxáns, de xeito que se aseguran a percepción dunha nova forma de renta fixa e distinción social (Domínguez Castro, 1995 e 1997). A consecuencia desto deuse a primeira fenda histórica no complexo bloque rendista. Os vinculeiros e o clero regular apoiaron masivamente ó bando carlista, empeñando a facenda e as vidas na organización das partidas realistas como os Doncos da novela. Os seus segundóns e as familias cunha formación intelectual máis ilustrada, optaron polo bando liberal, inseríndose paseniñamente na sociedade urbana de clases sen perder a identidade coa terra e coas xentes do país[7]. Este grupo constituía para os homes do Grupo Nós ourensán, a esperanza principal para o futuro do país, porque nel personificábanse as esencias galeguistas e o programa de actuación política que artellaran para o grupo social co que eles se identificaban.

5. Otero entende no *Ensaio Histórico sobre a Cultura Galega* (Ed. Galaxia, Vigo, 1982: 228) que coa desamortización o papel rector que desempeñaran os mosteiros na sociedade rural foi suplantado polos burgueses que mercaron terras e comezaron a vender ó fiado, perdendo de paso a fidalguía unha saída honrosa para os seus segundóns da fidalguía, porque "*ademais do clero, os fidalgos campesiños significaban entón a gran reserva tradicional de fartura e enerxía*" (Otero, 1992: 81). O clero seguiu tendo unha presencia importante na Galicia rural do XIX, só que ahora mudou a súa orixe social converténdose nun sumiso transmisor dos valores liberal burgueses, tal como rebela o contrate entre a figura do belixerante e rancio D. Xacobe de Castro que emprega as súas relacións coa fidalguía para mobilizalos en favor dos carlistas, co humilde e dócil abade novo que chega a Trasouto, como desertor do arado e fillo dun labrego.

6. Según Barreiro Fernández (1982) e Cabo Villaverde (1998), os campesiños estaban aliados nestas protestas agrarias, coas organizacións obreiras e guiabanos os emigrantes que retornaran de América e sobre todo, un fato de líderes populistas que procedían das clases medias urbanas e vilegas, que poderíamos identificar, mais ou menos coa figura oteriana do *castellano*, ou co *Porco de pé* de Risco.

7. É o caso de D. Xosé María de Puga que organiza a milicia local para salvagardar o orde na parroquia (Otero, 1992: 133-139) e de D. Antonio Soutelo, segundón da casa da Pedreira e liberal convencido que acada o grao de capitán loitando con Espartero na primeira guerra carlista e que rexeita a vida de boi pousón dos fidalgos rurais para facer carreira na nacente sociedade urbana e liberal da primeira metade do séc. XIX (Otero, 1992: 186).

III.- A fidalguía na novela de Otero Pedrayo

Os Camiños da Vida, *O Fidalgo* e *Arredor de Si* son as tres novelas nas que se reflicte a cosmovisión do pasado e do futuro de Galicia que tiña Don Ramón. A terceira é unha auténtica autobiografía da andaina intelectual do Grupo Nós ata que atoparon a súa misión na terra que os rodeaba, cando a fidalguía esmorecía xa como clase identificada coa posesión dos pazos e co cobro das rentas forais[8]. Nós centrarémonos en *Os Camiños da Vida*, novela que está situada nas décadas centrais do século XIX, unha etapa clave para entender as grandes transformacións coas que a fidalguía se esvaneceu como grupo diferenciado na Galicia rural[9]. É un auténtico tríptico no que Otero deita as claves do seu proxecto de futuro e de actuación política, para que os herdeiros galeguistas dos *señores da terra* e dos pazos recuperasen a función histórica de guías naturais da sociedade campesiña galega que tiveran os seus devanceiros. Como intelectual políticamente compromiso coa súa terra, Otero artella un programa de redención material e moral de Galicia, no que esas elites nacionalistas de estirpe fidalga debían asumir o liderazgo como minoría consciente que tiña a obriga histórica de abandeirar o movemento de recuperación da personalidade diferenciada de Galicia, porque a fidalguía constituía –xunto co campesiñado– a única clase autenticamente galega.[10]

Maqueta de Buciños

A imaxe oteriana dos hábitos da fidalguía chairega remítenos a individuos rudos, caracterizados pola escasa formación académica e polo comportamento despótico[11], conxugados coa valentía temeraria dun D. Xosé María de Puga, que loita a prol das libertades liberais pero logo estraga a súa facenda nos brazos mercenarios da Bibiana da Burata (Otero, 1994: 171-178). Lembremos neste senso as protestas do crego ante o morgado de Trasouto pola educación antinatural que lle está dando súa dona Misia Xacinta ó herdeiro do vínculo[12]. Ela era compostelá, e tan consciente da necesidade de adaptarse á nova sociedade liberal coma o propio D. Xosé María cando defende a conveniencia de darlle unha educación urbana ós fillos[13]. O romanticismo dunha fidalguía que camiña fachendosa cara a súa traxedia refórzase coa

8. O profesor Villares (1995: 85-86) entende que nas relacións entre fidalguía e Galeguismo (exemplificadas no achegamento de Antón Losada Dieguez, Vicente Risco e Otero Pedrayo ó proxecto nacionalista das Irmandades da Fala e na militancia no Partido Galeguista durante o quinquenio republicano), o elemento mais determinante foi precisamente a perda da súa condición de fidalgos que lles fornecía a saudade dos tempos idos.

9. A narración comeza coa loita dinástica que provocou a primeira guerra carlista e a Desamortización de Mendizábal (1837), primeira grande ofensiva liberal contra a sociedade estamental do Antigo Réxime e remata na Gloriosa Revolución de 1868 que derrubou ó réxime isabelino dándolle paso ó Sexenio revolucionario no que o ministro ourensán Paz Novoa promulgou a efímera Lei de redención de censos e foros coa que se encetaba un vieiro para a campesiñización da propiedade da terra en Galicia (Quintana e Valcárcel, 1988: 170).

10. Esto explica a visión negativa da modernidade e do proceso de industrialización que está percorre a narrativa oteriana e que agacha o medo de clase que sentían estes homes ante os ventos de revolución social que chegaban dende Rusia. O propio Vicente Risco advertía contra a ameaza que supuñan as novas ideas políticas traídas polos *americanos* retornados e sobre todo, a penetración do socialismo no movemento agrarista (Cabo Villaverde, 1988). Otero estaba persuadido, sen embargo, de que as alternativas de signo comunista ou colectivista serían rexeitadas pola súa incompatibilidade *"co carácter do noso chan e do conxunto do organismo vital de Galicia"* ("Economía e cultura", *El Pueblo Gallego,* 26-6-1936).

11. Raiano na irracionalidade no caso dun Don Xohan que ordena a desfeita das cubas cheas de viño nas adegas para que o seu fillo estea ledo (Otero, 1982: 10) e goza coa criada que acaba de amortallar ó seu pai finado (Otero, 1982: 13).

12. *"Coitado rapaz, nado herdeiro para escachar a testa estudando. ¿Vostede que estudou D. Caetano?. Cobrar as rentas e mandar na xente... para iso naceron"* (Otero, 1992: 88).

13. *"¿Por que non pasan os invernos en Sant-Iago?. Non lle falo de Ourense pois alí non poderían darlle educación ós fillos... O morgado ten a maior porción de capital e non se porán marcos nas terras; con todo, non lle estaría de mais un pouco de letras. Coidolle que xa non sabemos ser señores. Frente a xente da vila non sabemos falar. Os outros poderían ser crego un, e o outro avogado"* (Otero, 1992: 121).

exaltación da súa dignidade superior presentado como un poder simbólico que recoñecen os labregos e ata os animais que se someten ós *señores da terra* (Otero, 1982: 20-21)[14]. E ten o contrapunto na xenerosidade do fidalgo á que está obrigado para honrar a memoria da súa estirpe, tendo sempre "*mesa farta, bodega franca, bolsa aberta*" (Otero, 1982: 15). Ou na dignidade exemplar que demostra ante a adversidade e na vida de disipación que levan os fidalgos montesíos, entregados ós engados do viño e da alcoba.[15]

Otero fai unha descripción case apocalíptica da transición ó réxime liberal, como unha xeira na que "*o furacán da revolución deitaba as ordenadas avenidas da disciplina social imposta polas monarquías vellas. Os claustros desertos, os libros de fóra libremente espallados, a monarquía de Isabel recoñecendo os gobernos fillos da Revolución*", e que rematou coa supresión legal dos morgados, que sentenciou a desfeita dos patrimonios fidalgos, repartidos ahora entre os varios herdeiros que se instalan nas cidades, como profesionais liberais ou altos funcionarios ó servicio do Estado liberal, e rematan desvencellándose do lugar de orixe para non verse obrigados a traballar directamente as súas terras como facían os labregos.[16]

Maqueta de Buciños

"*O señorío viña a menos. Algunhas castes de fidalgos antigos íanse reducindo á condición dos paisanos desque se partían os patrimonios e, separados, non daban de abondo para mantelos como cabaleiros. Camiñaban uns para procurar a vida. Os mais ficaban traballando os eidos... Pouquiño a pouco esquecían os hábitos do señorío; sentábanse nas feiras nas mesas dos paisanos... casábanse coas fillas dos caseiros antigos e nunha xeración tornábanse en labregos que turraban da aixada, metíanse na roza e decotaban os carballos coma se tal cousa. Algunhas casas fidalgas quedaban aquí e alí; os seus donos levaban un vivir cada día mais arredado, procurando gardar os costumes antigos. Visitábanse uns a outros e tiñan moita relación cos cregos...*" (Otero, 1992: 298-299).

14. Este liderato natural da fidalguía asumido e anceiado polos labregos está claro no caso de Dna. Ramona da Pedreira que "*para os paisanos era a verdadeira sra. Ademais de imporse polo seu superior talento, era de nacencia a morgada, a dona. Tiña a franqueza do pai e por riba, un fino senso das cousas... Sabía ler na frente dos labregos*" (Otero, 1992: 224). E mesmo o envilecido señorito de Casar das Tres que actúa como gancho para reclutar emigrantes con destino ás minas de Sudáfrica porque estaba "*arruinado pola vida de xogueta, só tiña un pazo onde entraban tódolos aires, e gabábase moito de que os ricos señores de Doncos foran da súa xente... era preguiceiro, bocarrota, manga ancha no moral, mais gardaba do antigo ser fidalgo unha virtude instintiva de non cativa valía social: a simpatía polo paisano. Sabíalle buscar as cóxegas do espírito e con el rían e por el eran homes para chegar ó cabo do mundo*" (Otero, 1992: 195-201).

15. O don Xohán de *O Fidalgo* que perde moedas de ouro coas que se poden ilustrar dous séculos da historia española (Otero, 1982: 13-14), a propia Misia Xacinta que adiviña nos seus fillos "*un montón de señorotes borrachos, comestos por mozas lagarteiras, brutas, incapaces de se presentar nunha xuntanza de homes de carreira*" (Otero, 1992: 122); D. Caetano que enceta a desfeita do patrimonio dos Doncos coa filla do Tutano e seu herdeiro que fai o propio coa Corda e pretende a Bertha para roubar as xoias da tenda do seu pai (Otero, 1992: 250 e 258-259); ou o Manueliño que chega ó cumio dese proceso de envilecimento da fidalguía, converténdose nun salteador de camiños que remata fuxindo para Portugal coa consecuinte deshonra para os seus maiores: "*Precisaba cartos. Teimaba meter o ferrado na tulla dos pais. ¿Non era o morgado?. Precisaba onzas para xogar nas feiras... desexaba farrear nas vilas e a forza de cartos levar a Xenara...*" (Otero, 1992: 149 e 153-154); e mesmo D. Xosé María de Puga que lle perdona o foro a Bibiana, dándolle outras leiras en parcería mentres a casa da Pedreira, esmorece ate o ponto de que súa filla Ramonciña se presenta na casa da amante e confesa o que xa todos saben: "*Meu pai, veño a que me dea algo de xantar. Na casa morro coa fame e co frío*" (Otero, 1992: 171-173 e 178).

16. O Estado liberal precisaba servidores para activar os seus resorte de poder e recaudación fiscal e para iso, ninguén mellor que os fillos dos fidalgos que señoreaban as parroquias do país e que dende mediados do século XIX, enchen as facultades de Dereito e Mediciña da Universidade. Este é o caso o fidalgo Don Xohán que procura unha nova renta fixa na sinecura dun emprego estatal e na débeda pública (Otero, 1982), e mesmo de Paio que se sente atraído polas letras igual cos homes do Grupo Ourensán mentres que a súa familia agarda que se forme en Dereito porque "*eles queren ter un avogado para que garde os dereitos da casa, os lindeiros das fincas e siga o movemento da pequena política*" (Otero, 1992: 264) e acaba estudando mediciña coma o pai de D. Ramón. E sente tamén a tentación urbana dos tempos novos, preñada de promesas políticas e persoais ó abeiro da filla dos Moscoso, aínda que remata sumindo o seu papel de protector natural dos labregos da parroquia e se ergue no medio da noite para ir a curalos.

Os pazos esmorecían nas mans dos encargados e caseiros. Foron mercados por xentes de fora (indianos retornados, tendeiros e tratantes de gando enriquecidos...), ou polos mesmos administradores de outrora como pasou coa casa dos López Pardo en Mandrás (S. Cristovo de Cea) e co priorato de Bóveda nas chairegas terras de Amoeiro. Otero denuncia e ridiculiza ós políticos liberais, tendeiros casteláns e comerciantes que chegaban ás aldeas polas estradas que borraban os vellos camiños e corredoiras do tempo dos frades e fidalgos. Aqueles rachaban a paisaxe para impor o dominio das relacións de mercado coas que os arrieiros casteláns e xamoneiros masidaos "*agora levarán os ovos, as pitas, as carnes, todo vai subir para que se manteñan as cidades*" (Otero, 1992: 297). Son os novos *porcos de pe* que exercen a usura, cunha total ausencia da comunión coa terra e do paternalismo cara ós labregos que tiñan a galano as rancias estirpes fidalgas (Otero, 1982: 26). Eles apropiáranse dos patrimonios dos envilecidos fillos das castes fidalgas e quedanse coas rentas forais. Arelan o prestixio social da propiedade agraria, pero tamén a explotación impía dos labregos, ós que lles embargan terras e enseres senon poden pagar a renta, ou lles mercan os xamóns aproveitando a súa necesidade de cartos para pagar os impostos do Estado ou para libraren ós fillo do servicio militar en África (Otero, 1992: 300-302). O contrapunto é a mitificación da ruralidade, loubada como característica definitoria do país que lle permite afirmar que na fidalguía e no campesiñado reside o cerne máis puro das esencias nacionais, porque entrambos constituían un modelo de sociedade igualitarista, democrática, fortemente cohesionada e socialmente integrada ó xeito tradicional. Unha Arcadia rural, na que o devalar dos séculos foi madurando un modelo autóctono de democracia agraria tradicional, baseada nunha economía autárquica precapitalista de pequenas explotacións agropecuarias familiares, complementadas cunha protoindustria doméstica perfectamente integrada no ciclo productivo agrario (Domínguez Castro, 1995 e 1997). Os intelectuais do Grupo Nós entenden que a elite nacionalista de estirpe fidalga, coa que eles se identifican, debe converterse nunha minoría consciente que volva ó agro para asumir a súa obriga histórica de abandeirar a redención material e moral de Galicia ó tempo que recuperan o paradiso perdido que estragaron os seus devanceiros.

Apunte de Seoane.

Cando D. Ramón de Trasalba nos narra a decadencia, paseniña pero inevitable, desta caste de señores da terra, remata convencéndonos de que aquela se debe, máis que a súa incapacidade para adaptarse ós cambios provocados polos avances do capitalismo,

á renuncia a súa xerarquía espiritual e cultural, a súa deserción como clase dirixente da Galicia rural, manifestada na adopción do modo de vida urbano en detrimento da terra e da aldea. X. R. Quintana e M. Valcárcel (1988: 72) demostraron que Otero chegou a obsesionarse co papel rector da fidalguía, ata o ponto de fabricarlle un futuro literario, no que se reflicte o que *debeu ser* e non o que *foi* a súa evolución real. E por iso, a carón desa fidalguía esmorecente que foi a *real*, aparecen outros fidalgos –o *ideal*– que coma o tío Adrián e o Paio, son conscientes da súa misión rexeneradora da casta e do país e que abrazan o galeguismo como proxecto de futuro. O vello Adrián simboliza ós rexionalistas e federalistas republicanos que loitaran a prol do recoñecemento nacional de Galicia dende o pronunciamento de Carral no 1846 e que cumple a súa función cando vai a Santiago para cederlle ó seu sobriño Paio o testemuño do compromiso histórico que tiña a fidalguía galega co futuro do país, tal como o entenderon e asumiron D. Ramón e os restantes membros do Grupo Nós:

"*Os fidalgos campesiños que deberan gardar nobremente unha maxistratura patriarcal, ou están embestados no xogo, no viño e nas mozas, ou soamente ollan en Madrid o final das súas aspiracións se pensan nun vivir superior. Cóntanse cos dedos da man os que sentimos a grande dor da nosa terra aldraxada... Ti riraste disto, é natural, e ate teimarás de ir a Madrid e non dirás a ninguén onde naciches... Eu tamén tiven culpa de abondo o aconsellándoche a carreira. Mais non coidei que te esqueceras ate tal termo do ideal do noso pobo, porque has de saber, meu fillo, que somos un pobo*" (Otero, 1992: 228-230).

Paio Soutelo personifica a ilusión do porvir como herdeiro da mellor tradición dos devanceiros dos pazos que une á nobreza do seu sangue, unha formación universitaria axeitada ós novos tempos e que, logo dunha viaxe iniciática por Europa na que coñece a loita nacionalista de Irlanda e os vencellos históricos entrambos pobos a través da amizade cos irmáns O´Bryan[17], asume o seu rol social na aldea, converténdose por fin, no modelo de fidalgo socialmente útil que estes pretendían. Asume a xestión da casa[18], segue a estudar para doutorarse en Madrid e acadar unha cátedra en Santiago que lle permitisen recuperar o amor da filla dos Moscoso[19], ó tempo que aprende a coñecer ós paisanos e faise querer deles ate o punto que os vellos de Trasouto sentencian que "*vai ser o dono do país... ¿Que importan os señorotes lacazáns doutro tempo, que só servían para andar de farra, procurando os tocos das boas mozas?. Será un home se chega a domear ós lobos da política*" (Otero, 1992: 350). E Paio decátase de que "*non haberá outro remedio senón meterse na Política, inda que só sexa para defender ós paisanos*", protexendose de paso, das carraxes que outros lle tiñan por envexa do seu liderado na parroquia que fora o solar dos seus antergos e que agora confiaba tanto na súa dirección social como nos seus coidados médicos (Otero, 1992: 352-355).

Poderíamos concluir xa que logo, que a narrativa oteriana nos presenta primeiro, unha visión romántica do papel histórico da fidalguía galega que se envileceu ó longo do século XIX. Aqueles *señores da terra* de rancia estirpe fidalga desertaron da súa función de guía e salvagarda natural dos labregos fronte ás ameazas do mundo urbano e do Estado liberal (centralista e alonxado das esencias galegas por definición), e iso foi a causa derradeira do devalar fidalgo, da explotación campesiña e de tódolos males de Galicia. Pero Otero abre logo a fiestra da esperanza, que deposita na xeración de herdeiros dos pazos representada polo tío Adrián, un personaxe que anuncia ó Adrián Solovio de *Arredor de Si* e, sobre todo, no prometedor Paio, que é a personificación idealizada do grupo social co que se identificaban os homes do *cenáculo ourensán*. O propio Paio experimenta tamén, unha

17. Aquí reflíctese a idea de europeísmo céltico que tiña Otero e a imaxe de Irlanda que operaba como modelo a seguir para os galeguistas de anteguerra, ó tempo que a renuncia ó amor da moza irlandesa supón un exemplo de entrega á causa nacional.
18. Desempeñando o patrimonio e "*Deprendeu a coñecer as xestas e carballizos roubados nas touzas; fixose cargo das demarcacións dos eidos, do xeito como se han de decotar as árbores... clasificou a documentación dos foros que doña Ramoniña clasificaba nun arcaz...*" (Otero, 1992: 275).
19. Na novela, unha familia fidalga instalada na Corte e con sólidas relacións no partido liberal que o tentaran co éxodo á cidade ofrecéndolle casamento cunha das súas fillas si entra na boa sociedade da época: "*Vostede herdará terras. Siga o meu consello: déixeas que para traballalas estanlle os labregos. Vde. en Madrid pode adicarse á profesión, facer boas amizades e cun pouquiño de política e periodismo, anúnciolle unha carreira farta*" (Otero, 1992: 326).

fonda angustia existencial pola súa inadaptación a un mundo que xa non era aquela arcadia rural que señorearan paternalmente os seus antergos[20]. Poderíamos aplicarlles, dende esta perspectiva, o proverbio de que tódolos homes que viven no pasado corren o risco de perder o presente. Pero tampouco debemos esquecer que Don Ramón e os seus compañeiros do *Cenáculo Ourensán* fixeron súa a afirmación que G. di Lampedusa (1991: 66) pon nos beizos do noble Tancredi cando lle explicaba ó seu tío por que se enrolara cos revolucionarios mazzinianos: "*Si allí no estamos también nosotros, ésos te endilgan la República. Si queremos que todo siga como está, es preciso que todo cambie*". Foron de tódolos xeitos parte importante dunha xeración que traballou arreo nos eidos da Política e a Cultura para dotar a Galicia dunha identidade de seu.

V.- BIBLIOGRAFÍA EMPREGADA

ARTIAGA REGO, A., e BALBOA LÓPEZ, X.L., 1991, "La agricultura gallega del siglo XIX", en R. Villares, dir., *Historia de Galicia, vol. 4: La Época Contemporánea*, Faro de Vigo, pp. 745-764.

BARREIRO FERNÁNDEZ, X.R., 1984, *Historia Contemporánea de Galicia*, t.IV: *Economía y sociedad*, Eds. Gamma, A Coruña.

- 1985, "A problemática foral no século XVIII. Unha nova interpretación", en C. Barros e J. Vilas Nogueira, eds., *Dende Galicia. Marx.* Homenaxe a Marx no primeiro centenario da súa morte, O Castro, Sada, pp. 243-258.

BERAMENDI, X., G., 1987, "O nacionalismo de Otero Pedrayo", en VV.AA., *A sombra inmensa de Otero Pedrayo.* A Nosa Terra, extra nº 8, Vigo.

CABO VILLAVERDE, M., 1998, *O agrarismo*, Vigo, Edicións A Nosa Terra.

DOMÍNGUEZ CASTRO, L., 1992, *Viños, viñas e xentes do Ribeiro. Economía e patrimonio familiar, 1810-1952*, Xerais, Vigo.

- 1995, "O serán dos pazos, dos priorados e mosteiros" en *O nacimento dunha Nación. Sociedade e categorías sociais na historia de Galicia*, A Nosa Terra, Vigo, pp. 67-71.

- 1997, "A fidalguía na sociedade do século XIX" en *Galicia fai dous mil anos. O feito diferencial galego*, Museo do Pobo Galego, Santiago de Compostela.

FERNÁNDEZ CASANOVA, C., 1991, "La sociedad gallega del siglo XIX", en R. Villares, dir., *Historia de Galicia, vol. 4: La Época Contemporánea*, Faro de Vigo, pp. 785-800.

FREIXANES, V., 1976, *Unha ducia de galegos,* Galaxia, Vigo.

LAMPEDUSA, G. di, 1991, *El Gatopardo,* Cátedra, Madrid.

OTERO PEDRAYO, R., 1992, *Os Camiños da Vida*, Galaxia, Vigo, 4ª. edición, (ed. introducción e notas de R. Mariño).

- 1978, *O Fidalgo e outras narracións.* Galaxia, Vigo.

QUINTANA, X.R., e VALCÁRCEL, M., 1988, *Ramón Otero Pedrayo: vida, obra e pensament,*. Ir Indo, Vigo.

SAAVEDRA, P., 1992, *A vida cotiá en Galicia de 1550-1850*, Biblioteca de Divulgación da U.S.C. Santiago.

VILLARES PAZ, R., 1982, *Foros, frades e fidalgos. Estudios de Hsitoria Social de Galicia*, Eds. Xerais, Vigo.

- 1985, "Fidalguía e galeguismo", en J.G. Beramendi, ed., *Losada Diéguez. Obra completa,* Edicións Xerais de Galicia, Vigo, pp. 83-97.

1997, *Figuras da Nación*, Eds. Xerais de Galicia, Vigo.

20. Semella que a figura de Paio Soutelo está inspirada na andaina vital do propio pai de D. Ramón, médico liberal que viviu na rúa Mazarelos cando fora estudiante en Santiago, e nas dúbidas existenciais do Grupo Nós, ante a asunción do compromiso coa terra para dirixir a modernización da Galicia rural ou a evasión a cidade para levar unha vida de apariencia distinguida que supuña o abandono do modelo ideal de 'fidalguía galeguista' que coallou no pensamento político destes homes.

Debuxo de Conde Corbal.

XULIO FRANCISCO OGANDO VÁZQUEZ

Licenciado en Filosofia e Letras –Sección de Historia- pola Universidade de Santiago con premio extraordinario, na que en 1950 se licencia en Dereito. En 1943 gaña por oposición a cátedra de Lingua Española e Literatura. No 1945 foi pensionado polo Conselo de Investigacións Científicas para estudiar os orixes do Humanismo galego en Portugal. Desde o ano 1954 está destinado no Instituto de Ourense. A partir do 1965 ate a súa xubilación en 1983 foi director do Instituto "Otero Pedrayo", que leva ese nome glorioso pola súa iniciativa. En abril de 1980 ingresou como numerario da Real Academia Galega, para a que fora proposto anos antes por Otero Pedrayo, Sebastián Martínez Risco e Ferro Couselo. En 1976 foi recibido como académico de Honra na Galega de Xurisprudencia e Lexislación. É tamén correspondente de "O Instituto" de Coimbra (1946) e da Real Academia da Historia (1975).

Albacea testamentario de Don Ramón Otero Pedrayo, foi tamén o autor da proposta para a concesión da gran Cruz de Alfonso X el Sabio. Está considerado como un rigoroso investigador, con traballos referidos ó campo histórico, crítico literario e xurídico, con unha trintena de monografías. No ano 1996 foi galardonado co premio Otero Pedrayo.

O HOME AÍNDA É MILLOR

Julio Francisco Ogando Vázquez

A Manolo de Dios coa saudosa lembranza de tantas horas do Seminario Didáctico de Literatura no Instituto "Otero Pedrayo".

I

A victoria dos países democráticos aliados no derradeiro conflicto internacional (1939-45) diu lugar a que a dictadura franquista suavizara un chisco algunhas radicais actitudes cos vencidos da guerra civil española (1936-39). Neste contexto inscríbese a permisión da viaxe de don Ramón Otero Pedrayo a Arxentina, convidado polo Centro Galego de Bos Aires, para participar nas Festas Patrias do 25 Santiago de 1946. Ista xeira tivo unha fonda e plural significación, que agora non nos interesa examinar coa debida e puntual referencia, aínda que sí debemos constatar dous resultados positivos: o primeiro é que a faiscante xornada foinos deliciosamente contada polo seu protagonista no fermoso libro "Polos vieiros da saudade" (Galaxia, Vigo, 1952); o segundo resultado –de máis importancia para don Ramón– motiva a reposisición na súa cátedra de Ourense. Tiven a casual fortuna de escoitar a redacción verbal da Orde comunicada ó xuíz do seu expediente de proceder de oficio a revisión do mesmo. O efecto inmediato, a reposición sin sanción, por Orde ministerial de 20 de setembro de 1946, posesionándose o 28 de Outubro. A maiores, o 31 de marzo de 1950 gaña mediante oposición a cátedra de Xeografía da Universidade de Santiago, competindo con oito catedráticos de Instituto, convertíndose así no primeiro titular da mesma a nivel académico de catedrático.

Don Ramón nunha das viaxes a América.

Don Ramón, rehabilitado, está xustamente no cume da súa plenitude física e intelectual e vive anos felices acudindo e alentando a vida das sociedades culturais peninsulares e de ultramar. Sobrancean neste propósito os galegos de Venezuela que non queren ser menos que os de Bos Aires. As peripecias desta segunda viaxe ó exterior cóntano-las o trío formado por Silvio Santiago, tan afervoado amigo de Otero Pedrayo, Ramiro Isla Couto e Carlos Herrero Alonso no pórtico "Xustificación e ofrenda" que fornece información puntual dos dous atrancos adversos ó proxecto de homenaxe encetado xa no ano 1955, atrancos que sorpresivamente rematarán contribuindo a un maior éxito do propósito tanto pola caudalosa e espontánea participación como pola calidade e fervor do seu contido. A participación prodúcese "de seu" no 1955 aínda que, polos atrancos, non sae a luz pública deica o 1958, data da xubilación do insuperable mestre. A nómina de colaboradores sube a 85 fronte os 30 da Homenaxe que lle consagrou Galaxia, que, aínda que se imprentan ámbolos dous no ano 1958, aquel encétase xa no 1955, según deixamos dito, e sobrancea a este segundo en 55 colaboracións mais, é incomparablemente, pois, aberto e mesmo máis cálido, aínda que no segundo se diga "que na escolla de colaboracións non operou intención algunha de exclusión concreta". De todos xeitos é cousa clara que "escolla" non é o mesmo que espontaneidade ("de seu").

Repítense, claro está, algúns nomes de colaboradores: nove do primeiro figuran tamén no segundo. Ten aquel sobre este, a maiores, máis calor humano. Merece, pois, con xustiza, subtitularse como o fixo "Homenaxe da Galicia Universal".

Os irmáns de Venezuela adiantáronse como se ve no tempo. Conqueriron, ó fin, levar a Don Ramón. Confiaron –penso que escollendo– para encabezamento da súa homenaxe a colaboración dos dous escritores máis representativos naquela altura da literatura galega –o Poeta da Raza, Cabanillas– e da crítica histórico-literaria española, Ramón Menéndez Pidal, presidente da Academia Española, nacido en Galicia, suxerido posiblemente polo propio Cabanillas, membro numerario da Academia, tendo tamén presente que nesa data do 1955 Otero Pedrayo ostentaba o que podiamos chamar decanato dos Correspondentes da Real e docta corporación. Velaiquí a concurrencia de tres grandes representantes do clan do ramonismo. Otero Pedrayo tiña falado no acto de coronación de Cabanillas en Padrón.

Os intelectuais de Galaxia pretenderon facer algo semellante e acertaron recurrindo a reproducción dun autógrafo de Castelao xa morto: "abrazarte a ti é abrazar a Galiza".

II

O poema de Ramón Cabanillas reza así:

A OTERO PEDRAYO

Cabaleiro sin chata, carne de corazón,
fror da céltiga raza é o noso don Ramón.
A xurdia mocedade e os vencidos edosos
ven nel o capitan dos "bós e xenerosos",
que alma ardente coas azas do Ben e da Verdade
tramontóu os roteiros da racial Saudade
e sabe do destiño de loureiros e groria
que aniña nos infolios da nosa patria hestoria.
Digan outros da súa verba limpa, de espello,
da súa pruma esgrevia, do seu siso e consello;
louben outros ó vate e ó mestre sabidor...
Por enriba do artista, o home inda é millor
pola súa bondade, pola súa enxebreza,
polo seu señorío, dozura e sinxeleza.
Tal reverencio o quero ó noso Don Ramón,
cabaleiro sin chata, carne de corazón.

RAMÓN CABANILLAS
Madrid, 1955.

Constitue, sin discusión posible, a millor etopeia de Don Ramón Otero Pedrayo, desde tódolos puntos de vista que se queira contempla-lo. Moi superior incluso á sentida e fermosa elexía adicada ó pasamento do irmán Daniel en xaneiro de 1950.

Metricamente o poema tiduado sinxelamente "A Otero Pedrayo", que encabeza tan caudalosa nómina de colaboradores, está composto por dúas octavas modernistas de versos alexandrinos en pareado introducidos na métrica hispano-lusitana por Rubén Darío, que empregaba preferentemente o dodecasílabo, e tamén por poetas contemporáneos e posteriores ó inspirado vate nicaragüense. A fórmula rubeniana de octava modernista leva o último pareado con rima aguda. Cabanillas emprega o mesmo esquema engadindo unha variante: a primeira octava ten tamén aguda a rima dos dous primeiros versos, mentres na segunda octava axéitase a fórmula de Rubén. Por outra banda, nótese que a repetición do primeiro verso –"cabaleiro sin chata, carne de corazón"– ó final da segunda octava confírelle ó poema un evidente efecto integrador que ten como resultancia unha estrofa composta de dúas octavas modernistas de versos alexandrinos en pareado, con hemistiquios heptasílabos (7+7) e alternancia de rima aguda na primeira octava.

O análise acentual dos hemistiquios dá como resultado a predominancia dos alexandrinos polirítmicos (11 en total), sobre os trocaicos (4,5,8) dactílico (o 6) e mixto (o 9). Outras particularidades a sinalar serían que o verso 4 é trocaico "a la francesa" por levar a rima aguda no primeiro hemistiquio; o 9 é mixto, tamén "a la francesa", polo encabalgamento entre os dous hemistiquios.

Portada libro da homenaxe.

Os recursos estilísticos empregados por Cabanillas, todos eles de raíz modernista, son claramente perceptibles para un lector atento e demorado: abundancia de núcleos sustantivos que condensan os conceptos da estructura do poema; complementos nominais de valor adxetivo ("sin tacha", "de corazón"); antítese ("xurdía mocedade e os vencidos edosos", vencidos polos anos e pola vida); metonimia ("carne de corazón"); metáfora ("fror da céltiga raza"); sinestesia ("alma ardente"); prosopopeia ("do Ben e do Mal"); bimembración ("loureiros e groria"); paralelismo ("digan outros"-"louben outros"); sinonimia ("siso e consello"); enumeración asindética anafórica ("pola súa"-"pola súa", "polo seu") etc, etc.

Desde o punto de vista da estructura conceptual –aspecto fundamental do poema etopéico– Cabanillas establece, en artellada secuencia de ideas, determinados paradigmas que se integran tan solidariamente na figura do noso don Ramón. Son estes:

1.- Paradigma moral. Formado por tres factores :
a) pertenencia social ("cabaleiro"); b) valores éticos ("sin tacha"); c) riqueza anímica (metonimia condensatoria) "carne de corazón": sensibilidade, amor, xenerosidade).

2.- Paradigma étnico. Integrado por outros tres factores: a) "fror da céltiga raza"; b) "capitán dos bos e xenerosos"; c) "sabe dos destinos...da nosa patria hestoria"

3.- Paradigma complementario: esencial para a tese que mantemos, entre o "Home" e o "Artista", integrado por estos cinco valores concordantos, non antitéticos. Vexamos:

"Home"	"Artista"
a) "bondade"	a) "verba limpa"
b) "enxebreza"	b) "pluma esgrevia"
c) "señorío"	c) "siso e consello"
d) "dozura"	d) "vate" (creador)
e) "sinxeleza"	e) "mestre".

Se acudísemos ó argumento de autoridade virían na nosa axuda, entre outros, o propio Ciceron e Leandro Pita Romero no relativo ó sentimento da amizade e García Martí para a bondade. (Mentamos so istes por vía de exemplo. Aproveitamos para manifestar que mantemos a ortografía orixinal do autor do poema).

Non coñecemos outro personaxe –cando menos o poeta non o menciona– distinto de don Ramón Otero Pedrayo no que se teña dado tan harmoniosa coiuntura. Mesmo por eso devén un rasgo verdadeiramente paradigmático.

Sobrancea en todo o poema a declaración de fe, amor e devoción do autor do texto pola persona do homenaxeado, aspecto facilmente perceptible nesta exaltación, artísticamente tan lograda, dos valores éticos, estéticos e intelectuais dun home senlleiro, irrepetible. A contextura íntima, interior da motivación do poema ven dada certamente pola militancia que presidiu toda a vida dos dous persoeiros no mundo faiscante de valores de toda caste que se acubilla baixo o cálido e amplo rubro dunha afervoada verba inmorrente. Galeguidade. A contextura puramente externa acredita o efecto da interior. Resultan de feito tan identificadas que non falta quen teña dito que a súa mesma lectura podería facerse á inversa, ou cando menos por pareados, de abaixo para riba. Tamén se podería engadir que a fermosa peza literaria, se ben nun campo un tanto restrinxido,

Acompañan a don Ramón o ministro Martínez Esteruelas, o rector da Universidade de Santiago, o director xeral de Universidades e o gobernador civil Sr. Llobel de la Muedra. Por parte de don Ramón están a súa sobrina política María Luisa, Teresa Cortón, moi amiga de Otero Pedrayo, o Dr. Conde Corbal e o Prof. Ogando, director do Instituto.

podía aplicarse ó autor do texto e non só porque os dous teñan o mesmo glorioso nome de Ramón.

Resumindo: tódolos recursos estilísticos, de que se fai abondosa e feliz gala no poema que comentamos reducen ó mínimo o emprego argumental dialéctico:"pola súa bondade, pola súa enxebreza, polo seu señorío, dozura e xentiliza, o home inda é millor". *Quod erat demostradum*. Tanto que nin siquera se fai preciso mentar a dimensión relixiosa, sentimento definitorio de Otero Pedrayo e Cabanillas.

Fica claro que, por fortuna, son os poetas coa súa intuición os que millor que ninguén poden penetrar no santuario interior da persoa humana, de xeito moi particular no presente caso.

Este noso esquema ou apuntamamento de ensaio quedaría mutilado se non pasásemos, inda que moi brevemente da etopeia á epopeia, porque este tránsito vennos imposto porque hipostáticamente unida á figura irrepetible do Home Ramón Otero Pedrayo está a súa obra inxente, plural e polifónica en íntima consonancia coa súa vocación e compromiso patriótico e intelectual. Este punto, tan interesante, foi evidenciado polo profesor Carlos Amable Baliñas, seu discípulo e amigo predilecto.

Otero Pedrayo é o auténtico poeta épico de Galicia non somentes pola súa obra científica de xeógrafo e historiador. O "Ensaio histórico da cultura galega" e a millor visión épica do noso pasado. Se a novela é a forma moderna da épica, a producción narrativa de Don Ramón contén a máis certeira visión histórica da nosa estirpe coa perspectiva esperanzada dos nosos máis outos destinos como pobo. Se Cabanillas o proclama "capitan dos bós e xenerosos" ¿será preciso lembrar a profecía do bardo de Bergantiños "os bós e xenerosos a nosa voz entenden e con arroubo atenden o noso ronco són, mais só os iñorantes e féridos e duros...non nos entenden non?" Otero Pedrayo foi o noso millor entendedor, o máis intelixente e denodado *excitator comunal*. Pola súa capacidade de evocar o pasado e profetizar o futuro, a súa voz convírtese nunha voz eterna. Reavivala nesta presente efeméride é unha obriga irrenunciable.

S. E. EL JEFE DEL ESTADO ESPAÑOL

Y EN SU NOMBRE

EL MINISTRO DE EDUCACION Y CIENCIA

EN CONSIDERACION A LOS MERITOS QUE EN VOS CONCURREN HA TENIDO A BIEN CONCEDEROS POR DECRETO DE ESTA FECHA LA

GRAN CRUZ DE ALFONSO X EL SABIO

Debuxo de Maside.

Marcos Valcárcel

Ourense, 1958

Escritor e historiador. Ten adicado a Otero Pedrayo múltiples estudios, entre eles o volume, con Xosé R. Quintana,"Ramón Otero Pedrayo.Vida, obra e pensamento" (Vigo, Ir Indo, 1988) e a edición crítica de "O libro dos amigos" (Vigo, Galaxia, 1997). Outros traballos seus sobre don Ramón son "O Día de Galicia e o tema xacobeo en Otero Pedrayo" e "Un roteiro turístico e paisaxístico arredor de Otero Pedrayo" (ámbolos dous en "A cidade da Xeración Nós", Ourense, Caixa Galicia, 1995); "O Libro dos Amigos desde Trasalba" e "Otero Pedrayo na historia do periodismo galego" (ámbolos dous no volume "Pé das Burgas. Estudios de historia, literatura e xornalismo", Ourense, Caixa Galicia, 1998); e "Don Ramón evoca as aulas do seu Instituto" (en VV.AA., "Centenario do Instituto Otero Pedrayo", Ourense, 2000);"O meu don Ramón" (en "Revista das Letras de O Correo Galego" 1-II-2001); "Don Ramón Otero Pedrayo e don Eladio Rodríguez González" (revista "Auria" marzo 2001). Foi tamén o redactor de diversas voces oterianas no tomo III do "Diccionario da Literatura Galega. Obras" coordenado por Dolores Vilavedra (Vigo, Galaxia, 2000).

Diccionario Don Ramón, do A ó Z

Marcos Valcárcel

Amigos, O Libro dos. Editado en Bos Aires, en 1953, é un aceno de valentía e xenerosidade do escritor de Trasalba. En horas difíciles don Ramón evoca a 39 personaxes mortos, *"en min e no meu amor libertados do que a coba e o tempo poideran ter de fatalidade".* Entre eles, Castelao, confinado no exilio ata a súa morte, ou varios dos mártires galeguistas da guerra civil como Alexandre Bóveda, Ánxel Casal e Roberto Blanco Torres, ademais do nacionalista catalán e católico Manuel Carrasco Formiguera (Galaxia reeditou este volume no ano 1997, presentado na festa de Trasalba dese ano**).**

Blanco Torre, debuxo de Maside.

Arredor de si. Publicada pola Editorial Nós en 1930, é unha peza fundamental para achegarse á cosmovisión oteriana, xunto con "Os Camiños da Vida". É tamén a obra máis estudiada do autor de Trasalba, da que existen diversas guías de lectura útiles. O propio Vicente Risco definiuna, cando a súa aparición, como a biografía da Xeración que compartían Risco e Otero, a biografía da Xeración Nós desde o individualismo e o egocentrismo ata un movemento tan gregario e apegado ás raíces como o galeguismo. Novela de iniciación e aprendizaxe, viaxe interior, redescuberta da Terra, novela que segue (como indicaron A. López-Casanova e R.Gutiérrez Izquierdo) a "estructura mítica da novela do heroe", novela, en fin, de Morte e Resurrección simbólicas (como no ensaio oteriano), cargada de fondas e moi enriquecedoras suxestións. Poden aínda os lectores de hoxe seguir a viaxe interior de Adrián Solovio e o guieiro oteriano: *"Por Galicia e na Galicia era Adrián europeo e planetario".*

Bocarribeira. Publicado en 1958 polos mozos estudiantes galegos de Madrid do grupo Brais Pinto, é o único volume de versos publicado por Otero en vida e agrupa un mollo de poemas paisaxísticos, ás veces cósmicos, moi vencellados á xeografía dos Chaos de Amoeiro. A poesía de Otero, pendente aínda dunha edición definitiva, foi estudiada por Alonso Montero, quen suliña algúns dos seus primeiros vindicadores: Dámaso Alonso, Celso Emilio Ferreiro, Carballo Calero, Fernández del Riego, Filgueira Valverde, Basilio Losada, etc. Claudio Rodríguez Fer asinou, asimesmo, un estudio exhaustivo do poema "O quinqué de petrolio" (en "Poesía Galega", Vigo, Xerais, 1989).

Camiños da Vida, Os. Publicada pola Editorial Nós en 1928, en tres volumes diferentes de sete capítulos cada un, ten tres partes tituladas "Os señores da terra", "A maorazga" e "O estudante". É unha das pezas imprescindibles de Otero e das nosas letras contemporáneas. Nas súas páxinas asistimos ó paso da economía "natural" á economía monetaria, coa desfeita do poder secular dos mosteiros pola desamortización e os inicios da decadencia dos fidalgos ou "señores da terra"; á incidencia na vida da aldea da chegada dos comerciantes e tendeiros casteláns e maragatos; á guerra carlista entre liberais e partidarios do absolutismo, etc. Cos fidalgos no centro da acción, nesta novela Otero creou un dos seus mellores personaxes, Adrián Soutelo, co perfil nidio dun perosonaxe romántico marcado pola soidade e a misantropía, a identificación coa natureza, o desencanto polo tempo presente e a nostalxia polo pasado; personaxe que ten moito que ver co Werther de Goethe ou co René de Chateaubriand e que, fracasados os seus ideais, ve aboiar unha nova esperanza no seu sobriño Paio, unha especie de fidalgo protonacionalista coa que Otero quixo compensar o triste papel que a fidalguía desempeñou no devir da historia de Galicia.

Autocaricatura de Castelao.

Castelao. Moitas veces escribiu don Ramón sobre o seu amigo e compañeiro nas filas galeguistas Afonso Daniel Rodríguez Castelao, a quen lle deixou ocupar un posto de privilexio na súa obra "O Libro dos Amigos". Lembremos, por exemplo, as palabras de Otero na prensa galega de Bos Aires con motivo da morte do guieiro galeguista, sen dúbida unha das máis fermosas despedidas e elexías de amizade publicadas na nosa literatura: *"Fumos amigos, irmáns, dende a mocidade. Dende o primeiro intre de falarmos –e foi en Toledo– xa quedamos cinguidos nunha amizade que é a gloria máis pura e o tesouro máis rico que, agás dos pais e da esposa, ten o home xa vello*

que escrebe estas liñas tremándolle ca emoición a man ó pensar que Daniel non voltará a enxergar o seu val da Ulla, nestora ledo de novos gromos e paxaros, nin... Podiamos pôr, calquera recanto da Nosa Terra. Pois ás veces, falando, téñolle sentido decir seu amor pola Galiza esquencida, os terraxes probes, de penedos e toxos, non cantados polos poetas... É que, infindamente xeneroso, quería o ermo e gustaba na tristura ser compañeiro do triste, a cousa máis doorida pra Daniel. Non podía concebir o mal nos curazóns dos homes e, enxergando os efeitos da inxustiza, sofría como un mártir por todos os que a padecían" ("A Nosa Terra" n.474, Día de Galiza 1950**).**

Catolicismo. É, sen dúbida, unha das claves imprescindibles para achegarse ó pensamento de don Ramón, o deputado galeguista nos inicios da República que se presenta como deputado "católico e nazonalista" e que vota en contra das medidas laicistas do novo goberno republicano. Home católico, pero liberal, que quere facer conciliar a súa identificación dunha Galicia de seu coa cultura cristiá e recorre ó símbolo xacobeo do Apóstolo Santiago, *"galego pola elección da cova, acordo voluntario e non fatal feito como de nacer... ¿Queredes unha mellor e máis exemplar definición de Patria Galega?"*.

Celtismo. Como en Vicente Risco ou en Florentino Cuevillas, seguindo as pegadas da construcción ideolóxica nacionalista de Manuel Murguía, o pasado celta de Galicia era, para eles, o que lle daba a este país carácter inicial e o que sostiña como un elemento inmorredoiro a cerna máis fonda da "alma do pobo": *"... o canteiro ó decorar unha parede aldeá, ou o labrego ó deseñar coa súa navalla un mundo ornamental na madeira dun xugo de bois, non obedecen a capricho individual. Responden ó impulso étnico que non saberían nunca explicar***".**

Chateaubriand: Bretaña, o escritor romántico e cristián. É unha referencia ineludible en calquera achegamento, ideolóxico ou literario, a Otero Pedrayo: *"Nós amamos a Chateaubriand. Foi o primeiro autor lido por nós, de nenos e de mozos, na solaina de pedras orceladas de Trasalba".* Don Ramón adicoulle o ensaio "O celtismo de Chateaubriand" e múltiples referencias ó

Vicente Risco, caricatura de Carlos Quesada.

alento romántico do autor de "René" e "O Xenio do Cristianismo". Claude H.Poullain estudiou a pegada do escritor bretón no autor de Trasalba e Nicole Dülin suliñou a forte presencia dos escritores franceses en Otero Pedrayo e no conxunto da Xeración Nós ("El granito y las luces...", 1987).

Ensaio histórico sobre a cultura galega. Publicado por vez primeira en 1930 (Madrid, CIAP) é a peza mestra do ensaísmo oteriano, que conta tamén con xoias como "Encol da aldeia", "Notas encol da paisaxe romántica", "Lembranza de Goethe" ou "Occitania e Atlántida". Ensaio cultural, amosa, tal como sinalou C.Casares, algunhas das grandes virtudes do ensaísta: a cultu-

ra do erudito, a paixón ilimitada do patriota e afina sensibilidade e a intuición do poeta. Celtismo, universalismo, galeguismo e europeísmo son ideas claves nesta obra, que amosa a sucesión dos legados de diferentes épocas (románico, barroco, romanticismo) que formaron o sustrato cultural que define este país.

Fidalguía, A. É un dos temas fundamentais da narrativa de Otero e da súa cosmovisión ideolóxica, presente tanto nas grandes novelas como nalgúns dos seus mellores relatos ("O fidalgo", "A serea", etc.). Velaí a gran nostalxia do escritor sobre o que puido ser e non foi: *"A vida dos pequenos fidalgos dos pazos, de seguir algún tempo máis, houbera dado á nosa Galicia, conforme coas variacións dos tempos, unha xerarquía necesaria para mante-la unidade da Terra e darlle un senso de progresiva continuidade. Maila vila, engaiolando ós fidalgos, os estudios facéndose superficiais e só bos para unha carreira, e os vellos costumes non herdados por ningunha forma social superior, trouxeron, paralelamente, o mal dos fidalgos e dos labregos e crearon a posibilidade do caciquismo, a lenda negra da Galicia, e un desamparo de disección na vida da aldea, que só pode curar outro achegamento da cultura e da campía, unha nova e definitiva organización do corpo social da nosa Terra Galega".* Desta frustración nace a creación literaria dalgúns dos grandes fidalgos reconvertidos a unha "fidalguía ideal e regaleguizadora" como o Adrián Soutelo, o Paio Soutelo ("Os Camiños...") ou mesmo o Don Lionardo de "A Serea".

Guerra civil. Para don Ramón, a guerra foi, sobre todo, unha gran catástrofe moral: *"A xente convertíase da noite prá mañá dunha cousa na contraria, sin escrúpulo ningún, outros exiliáronse, outros medraron coa situación... Eu fiquei en Ourense, antre este piso e a miña casa de Trasalba, vivindo, lendo, matinando moito nas cousas que pasaban, mentras ao meu derredor todo se derrumbaba. Fun dos mellor librados, cicais porque o meu compromiso co Frente Popular e coas esquerdas foi relativo, non sei".* Aínda así, en 1937 o Estado arrédao de forma definitiva do ensino, con baixa no escalafón de catedráticos. Don Ramón resarciríase despois desta separación coas súas clases na cátedra de Xeografía da Facultade de Filosofía e Letras da Universidade de Compostela, entre 1950 e 1958, anos que citou varias veces como algúns dos máis fermosos da súa vida polo seu novo contacto cos estudiantes. Para todos eles e para todos os galegos don Ramón foi o mellor símbolo de liberalismo e galeguidade na longa posguerra da noite de pedra.

Historia de Ourense. Sobre a historia local ourensá escribiu Otero múltiples artigos, moitos deles na revista "Cuadernos de Estudios Galegos". Neles estudiou temas tan diversos como a economía ourensá no século XVIII, a exportación de cera a Ourense, a desamortización eclesiástica, o itinerario por Ourense en 1799 do señor Conde de Guzmán, a Igrexa e a vida relixiosa no dezanove, o comercio con productos de liño e lenzos ou as formas da cultura ourensá no século XIX. Moitos destes traballos foron reunidos por Afonso

V.Monxardín e Xoán C. Rivas no volume *"Temas ourensáns"* de Otero Pedrayo (Ourense, Caixa Galicia, 1996).

Lagarada, A. É a súa principal peza teatral, xa representada no Pazo de Trasalba (polo Centro Dramático Galego), e texto imprescindible na bibliografía oteriana. Gran traxedia rural, de fondo dionisíaco, é tamén un misterio ou oficio litúrxico no que se evoca o poder demoníaco do viño. Os críticos, que revalorizaron nos últimos anos a dramaturxia do escritor, albiscaron ecos das "Comedias bárbaras" de Valle Inclán, pero tamén do teatro irlandés de William Butler Yeats, Lady Augusta Gregory e John Millington Synge.

Instituto Otero Pedrayo. O Instituto onde estudiou o escritor e onde foi director e profesor, centro que hoxe leva o seu nome, sería evocado múltiples veces, así como os seus profesores: Marcelo Macías, Eduardo Moreno López, Xoaquín Núñez de Couto. No libro do centenario do Instituto figuran traballos de Alonso Montero e Marcos Valcárcel que relembran esta relación.

Lamas Carvajal, Valentín. Referencia literaria sinalada múltiples veces polo escritor. En novembro de 1949 Otero participou nos actos de homenaxe do centenario de Lamas e foi entón cando pronunciou o seu famoso discurso, en galego, lembrando ó Castelao que agonizaba en Bos Aires, diante das autoridades provinciais que mandaron tocar o Himno de Falanxe diante do monumento a Lamas no Posío. Don Ramón mantívose cos brazos baixos en épocas en que era obrigado erguer o saúdo falanxista e oficial do franquismo.

Neno, A historia dun. Breve pero delicioso libriño editado pola Fundación Otero Pedrayo (1979) onde don Ramón lembra os seus días de infancia na rúa dos Zapateiros (Paz), os discursos do neno Vicente Risco ós gatos dos tellados baixos e o "eterno femenino" da escola das sras. de Hermida.

Palabra Viva. O Otero Pedrayo orador foi unha das facetas máis acusadas da súa personalidade. Ausente en presencia física, esta perspectiva pode ser só en parte evocada a través dunha serie de discursos do escritor recuperados polo Arquivo Sonoro de Galicia do Consello da Cultura Galega. Algunhas das gravacións editadas son "A paisaxe galega, as súas leis e tipos", discurso na Federación de Sociedades Galegas de Bos Aires en xullo de 1947; "Ourense, as súas terras e xentes", discurso no xantar homenaxe do Centro Ourensán de Bos Aires en xullo de 1959; ou "Lembranza de médicos galegos vistos por un profano", conferencia súa nunha homenaxe no Colexio Médico ourensán o 7 de marzo de 1975 (as tres editadas tamén en texto, con introduccións de Afonso V. Monxardín). A mesma institución editou outras gravacións oterianas como a conferencia "A revista Nós" (Ourense, 1970), "Ramón Cabanillas" (Madrid, 1964), a Ofrenda a Rosalía no Centro Galego de Bos Aires (1959), a súa resposta a Suárez Picallo noutro discurso americano (1959) ou a Homenaxe da Galicia a don Ramón en Compostela (3 de marzo de 1968).

Monumento a Lamas no Posío.

Parladoiro. No auténtico océano do xornalismo oteriano, desde os anos 20 ata a súa morte en 1976, cómpre destacar o seu xornalismo galeguista (1920-1936, periodismo de tese), o seu xornalismo ourensán (desenvolto en diferentes seccións en "La Región" como "Del Orense Antiguo") e a súa reinvención do xornalismo en galego, nos anos da posguerra, coa sección fixa "Parladoiro" no xornal compostelán "La Noche": análise documentada, ás veces lírica, outras como unha faísca de luces, símbolos, sentimentos. Un xornalismo inimitable que non tivo, nas súas peculiares características, discípulos posteriores á súa morte.

Xosé R. F. Oxea "Ben-Cho-Sey".

Paisaxe, A. Foi o grande paisaxista das nosas letras, pero tamén o estudioso e esculcador do devir das paisaxes na historia. Velaí unha das mil citas posibles: *"Devalan os vales para o mar como devalan as foulas cubrindo a larganza dos areais, como devalan co seu ritmo maino as penedías ou a maneira da historia destouzando ermos e creando herdades. A historia, un devalar. E na paisaxe, en calquera paisaxe, con potentes ritmos ou a penas con ecoares e lembranzas, todo o devalar conxunto, único, cheo de paixón da Nosa Terra".*

Pelerinaxes. Con este título recolleu o escritor a narración do seu itinerario desde Ourense ó San Andrés de Teixido, en compaña de Vicente Risco (autor dos debuxos do volume) e Xosé Ramón Fernández Oxea. Publicouno a editorial Nós en A Coruña en 1929 (hai reedición facsímil en Ed. do Castro, 1993) e nel inclúese o popular poema *"Ó Xamón",* agradecemento dos viaxantes a un hosteleiro de Monterroso: *"Groria do porco, frol da invernía,/ Sona da casa, lapa da carne/ Xamón (...) Papa das carnes, cardealiceo,/ Archimandrita da limpa mesa/ Xamón".*

Portugal. Para Otero, o nacemento de Portugal representaba unha nidia manifestación da plenitude e vitalidade da Galicia medieval: *"Unha dor de parto a un tempo melancólica e optimista como a dor dunha nai moza. Só un pobo na súa forte confianza puido enxendrar ese anhelo que se chama Portugal, anhelo dun máis alá dos mares e un "além" da conciencia ordinaria da cultura. Pois Portugal pode definirse como unha constante de tensión suprema. El cumpriu moitas das intencións case non esbozadas por Galicia".*

Saudade e sentimento da raza. No ano 1929 don Ramón ingresa na Real Academia Galega cun discurso sobre *"Romanticismo, saudade, sentimento da raza e da terra en Pastor Díaz, Rosalía de Castro e Pondal"* (reeditado pola Deputación de A Coruña en 1999), discurso que sería respostado por Vicente Risco. É, entre outras cousas, unha das primeiras e máis intelixentes reivindicacións literarias da poesía de Eduardo Pondal.

Tradición. A tradición é o pasado, pero tamén o lugar onde se sostén un futuro certo e a identidade do pobo. A Tradición vese ameazada pola irrupción do comercio e a economía do diñeiro na aldea: *"Sería angueira de moito espacio e vagar o de esculcar como foi triunfando a economía do diñeiro. Hoxe manda nas aldeas como nas vilas. (...) Hai moitos fogares que compran o pan cocido. A bica vai sendo unha larpeirada anacrónica, ó igual que o liño, a estopa, os traballos de axuda entre os veciños e a autoridade dos pais de familia. Cada un vive de por si. Domina un sentimento do "carpe diem", ó igual que nas vilas, incompatible co xogo maino e seguro das causas e productos do vivir labrego. Os mellores propietarios deben cartos e non teñen vergonza por elo."O mundo non se entende" din os vellos".*

(Estas 23 entradas dun posible Diccionario Otero Pedrayo son só unhas mínimas esculcas na inmensidade oceánica da obra de don Ramón Otero Pedrayo. Se o espacio o permitise, poderíamos duplicalas ou triplicalas e só teríamos unha lene sombra do que significou o pensamento e a obra literaria de don Ramón. Por iso, rematamos cunha nota bibliográfica: de seguro, o lector camiñará máis cómodo pola súa obra apoiándose en estudios como *"Otero Pedrayo, intelectual"* de Carlos Baliñas ("Cuadernos de Estudios Gallegos, 1979-1980, tomo XXI); *"Otero Pedrayo"* de Carlos Casares (Vigo, Galaxia, 1981); *"Ramón Otero Pedrayo. Vida, obra e pensamento"* , de Xosé R. Quintana e M. Valcárcel (Vigo, Ir Indo, 1988); estudio literario introductorio a *"Contos do camiño e da rúa" de Otero Pedrayo*, por Xosé Manuel Salgado (Vigo, Galaxia, 1995); *"Oteriana"* de Xesús Alonso Montero (Fundación Otero Pedrayo, 2000); *"Lecturas de Nós"* de Ramón Gutiérrez Izquierdo (Vigo, Xerais, 2000) ou as diferentes entradas sobre a súa obra no *"Diccionario da Literatura Galega. III. Obras"*, coordenado por Dolores Vilavedra (Vigo, Galaxia, 2000).

Caricatura de Sciammarella

CARLOS BALIÑAS FERNÁNDEZ

Cerdedo (Pontevedra), 16 de decembro de 1930

É catedrático de filosofía na Universidade de Santiago desde o ano 1970. Antes fora catedrático de filosofía en Institutos e Profesor Numerario nas Universidades de Barcelona e Madrid. Sobre Otero Pedrayo ten publicado un libro titulado Descubrindo a Otero Pedrayo (Santiago, Coordenadas,1991). Ten estudiado tamén outros autores da Xeneración Nós. No campo da filosofía tense ocupado do filósofo galego Angel Amor Ruibal e el mesmo ten un pensamento propio centrado na metáfora e na que chama Lóxica de sentido. Fundou os estudios de Filosofía, Pedagoxía e Psicología da Universidade de Santiago e foi por longo tempo decano da Facultade de Filosofía e Ciencias da Educación. E membro de varias institucións académicas e a Xunta de Galicia concedeulle a Medalla Castelao.

Demandando edicións xeitosas para un grande escritor

Carlos Baliñas Fernández

O día 4 de agosto do ano 1973 foi, sen dúbida algunha, un día singular na vida de Don Ramón Otero Pedrayo, se cadra o derradeiro día de felicidade pública. Dous motivos había para eso: un familiar e outro literario.

Ese día celebrou coa compaña dun cento longo de amigos os cincuenta anos[1] dun feliz matrimonio con Dona Josefina Bustamante Muñoz (Fita, para familiares e amigos). Antes de dous anos tería morto a súa dona, pero aquel día estaban ambos sanos e moi rufos. Así que como tantos outros, a Ourense nos fomos a miña dona e máis eu aquel serán de agosto, tan quente que un abafaba. Coido que os amigos que o animaron a esa celebración, tiñan en mente dous propósitos secundarios, aparte do motivo obvio de compartir con el a súa felicidade.

Un, de tipo político-social. O Réxime do Xeneral Franco que tan intolerante fora con nacionalismos e rexionalismos, vía remexerse as pequenas patrias ou patrias menores que xuntas compoñen a patria española e xa non sabía como paralas. En Euzcadi, xa había grupos que reclamaban mesmo independencia e, para conseguila, non dubidaban en practicar o terrorismo. En decembro de 1970 houbera un xuízo público contra ETA, o famoso Proceso de Burgos, no que se dictaran sentencias de morte, anque despois Franco optara por indultar aos condenados. En Galicia como en Cataluña non había nin habería, gracias a Deus, terrorismo, pero as xentes de cultura con máis conciencia política demandaban autonomía política e que se otorgase consideración oficial á lingua e cultura autóctonas. Entre nós compría coller carreira desde máis atrás. Aquí a demanda autonomis-

1. O día exacto do aniversario era o 6. O Prof. Ogando Vázquez infórmame de que do colofón do libro de Don Ramón titulado *Ourense*, editado por Bibliófilos Galegos, dedúcese que a festa foi o día 4. O texto da homilía pronunciada polo Padre Isorna non informa acerca do día en que foi pronunciada. É de supoñer que o xornal La Región informase do evento.

ta fora cousa case exclusiva dunhas mancheas de persoas cultivadas, e trala represión da Guerra Civil, reducírase a asunto de cenáculos. Compría, pois, antes de presentar reclamacións contra o Estado centralista que o galeguismo acadase prestixio social entre nós, dentro da casa, e que falar galego fose considerado polos galegos unha cousa normal, tamén urbana e non soamente das capas aldeanas e dos barrios periféricos. Eso, supoño, foi un dos motivos de facer daquel acto, que de seu era un acto privado, un acto social de tronío. Honrábase a alguén que tamén honraba. Don Ramón era persoa con poder de convocatoria por catedrático, escritor, orador. Xuntando a carón del a importantes persoas da vida social, facíase tamén unha afirmación pública de galeguismo. Así se actuou tamén noutros actos daqueles anos.

Os organizadores indicaran a conveniencia de contribuir a lle dar prestixio social ao acto mesmo co boato indumentario. Incluso se suxerira que os que puidesen e quixeran, asistisen con traxe de etiqueta. Na aldea onde a miña dona e máis eu pasabamos as vacacións, daquela a estrada aínda non chegaba á casa labrega que acabábamos de restaurar, de xeito que ela de "traxe de noite" e eu "de chaqué" saímos por unha corredoira camiño do sitio onde tiñamos aparcado o automóvil. Por algún motivo que sobra explicitar, bautizáramos aquela corredoira co alcume de *Caca-street* e certamente debiamos compoñer un conxunto ben pintoresco, erguendo ela un chisco a falda e eu as perneiras do pantalón para evitar enlixalos nas bosteiras. Os actos en Ourense desenroláronse con todo o rigor do protocolo. Primeiro, misa na igrexa de Sta. Eufemia, onde o Padre Isorna luceu a súa oratoria relixiosa e patriótica. A continuación, cea no Hotel San Martín que está rúa por medio.

Os máis íntimos tamén querían aproveitar a ocasión para outra finalidade. A principios da década dos setenta, época dos Plans de Desenrolo, a poboación española ascendera en capacidade económica e calidade de vida. Anque oficialmente fose dono dun pazo e se lle chamase o señor de Trasalba, Don Ramón pasara por una época de estreitezas económicas e o seu fogar de Ourense carecía de aparatos domésticos e de adovíos que daquela xa ían sendo normais nas casas de clase media. Co gallo daquelas vodas de ouro e como se dunha voda de xoves casados que poñen casa se tratara, fixéronselle galanos de valor útil ou decorativo. Creo que o grupiño de amigos, que coordinaba Ramón Piñeiro, regalámoslle un crucifixo de prata de certo coste considerable para aquela época. De resultas, nos tres derradeiros anos, Don Ramón tivo un fogar un chisco menos austero e un pouco máis confortable do que antes.

Pero o galano que el máis podía estimar e que aquí nos interesa ía a ser o que se lle ía a entregar solemnemente no transcurso da cea. Con eso ven a conto o segundo motivo polo que aquel foi un día sinalado na vida de Otero Pedrayo. Aos postres un representante da Editorial Galaxia, creo que Domingo García Sabell, ergueuse e achegouse para lle entregar solemnemente en nome da editorial Galaxia o libro titulado *Parladoiro,* tomo primeiro dunhas *Obras Selectas* que eu proxectara en catro ou cinco tomos. Por primeira vez vía reeditados escritos seus e nunha impresión tipográfica digna. No prólogo podía ler que se pedía para el a consideración de clásico e que se decía ser "un dos grandes escritores europeos ou hispánicos, segundo o ámbito ao que se prefira adscribilo" (o de hispánicos por eso do *boom* da novela hispanoamericana, daquela en auxe máximo).

Un escritor europeo

Por ter feito os meus estudios universitarios e ter sido profesor fóra, eu decatárame e doíame de que a literatura galega e, en xeral, a cultura galega fosen cousa descoñecida fóra de Galicia. A verdade era que daquela mesmo dentro de Galicia estaba recluída en cenáculos e tiña que haber galeguismo, cousa que non deixa de ser un indicio de que algo non vai normal (como se en España tivera que haber españolismo). O interés pola lingua e maila cultura galega considerábase asunto de tipos un chisco raros e de "oposición ao Réxime". Desde que en xaneiro de 1970 viñen a ocupar unha cátedra de filosofía na Universidade de Santiago procedente de Universidades como Barcelona e Madrid e, polo tanto, xa era dono do meu tempo, dispuxérame a realizar un antigo anceio. Parecíame que había dous autores galegos –filósofo un e escritor o outro– que merecían ser coñecidos e estudiados por máis razóns que a de seren galegos e nosos. Creía que o merecían polo valor intrínseco da súa creación cultural. Refírome ao filósofo Ángel

Don Ramón con Ramón Piñeiro no corredor da Casa Grande.

Amor Ruibal e a Otero Pedrayo[2]. Ben estaba que os patriotas os lesen ou, polo menos, os gabasen por patriotismo, pero parecíame que tiñan cerne de seu para ser estimados máis que por motivos sentimentais e por coterráneos.

Por nacencia é escritor galego todo aquel que naceu en Galicia. Sen embargo, por antonomasia resérvase o nome en contextos como o presente para quen escriba en galego e sobre temas galegos. Escritores galegos ten habido moitos, pero moi poucos que pasasen de escritores locais e poideran ser considerados escritores europeos. Entendo por escritor local aquel cuio mundo está pechado nun determinado lugar, por extenso que sexa ese lugar. E califico de escritor europeo, aquel que, polos temas e máis aínda polo seu horizonte e polas referencias que fai, conecta cos tópicos, prestixios e vixencias da cultura europea, aínda que por motivos externos non sexa coñecido fóra do seu mundo pechado. Certo que, como gostaba de repetir Miguel de Unamuno, un escritor furando no particular pode chegar ao universal humano e se cadra acadalo máis profundamente que o escritor que escribe instalado no horizonte mundial, pero vivido como tópico. Tamén situándose en horizonte europeo se pode ser localista ¿Ou non é tamén Europa un lugar? Con todo, quen inxire os seus temas nese patrimonio e ben común que ven desde os gregos está en mellor situación para contactar co eterno humano e ten maiores posibilidades de acadar recepción.

Para o meu xuízo, escritores ten habido entre nós moitos bos e menos bos; escritores europeos non había daquela en Galicia máis que Álvaro Cunqueiro e Otero Pedrayo. Cunqueiro tiña como tema e teima o mundo da ficción e dos mitos, un mundo de seu que reborda de fronteiras. Os asuntos, os temas de Otero tiñan o seu lugar aquí, pero as referencias onde os insertaba eran europeos. Como quen di, o sustantivo era galego; o adxetivo, europeo.

2. No que atinxe a Amor Ruibal publiquei o ano 1968 un libro que recibeu un premio nacional de investigación e dirixín desde entón varias teses doctorais, pero somente na década dos 90 me foi posible conseguir que se editase a obra monumental súa "Los Principios fundamentales de la filosofía y del Dogma". No que toca a Otero Pedrayo fun, que se saiba, o primeiro en pronunciar unha conferencia sobre el. Foi en 1970 no Casino de Pontevedra, dentro dun ciclo adicado á Xeneración Nós. Don Ramón desde Ourense mandoume un telegrama de agradecimento e de saúdo aos ointes que me chegou no medio e medio da conferencia, e que eu lin ao público. En carta duns días máis tarde confesábame que ese día, ao sair á rúa, se sentía ruborizado.

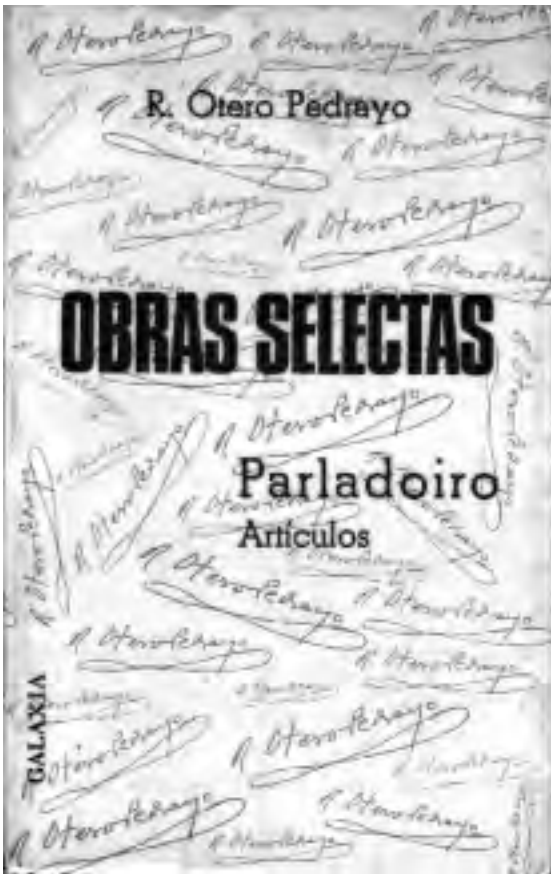

"De entre un milleiro de artigos recollidos de máis dunha ducia de revistas e xornais escolmei un cento longo baixo o título de Parladoiro"

Máis aínda: o propio Otero sinalara a que grupo pertencía dentro de Europa. O título dun ensaio, "*Occitania e Atlántida*", de 1934, apunta unha cisma moi súa que desenrolou máis por miúdo noutros ensaios[3]. Menéndez Pelayo enfrentara a claridade latina versus "las nieblas hiperbóreas" do Norte. En tempos máis próximos, Eugenio D'Ors contrapuxera o clásico mediterráneo versus ao barroco. Otero quer contrapoñer ao estilo mediterráneo de Occitania un estilo de sentir que chama indistintamente atlántico e celta e ven caracterizado polo sentimento de saudade. "*Pola Saudade liberan ao mundo das suas cadeas lóxicas e realizan o miragre de vivir no fío esencial do decorrer do esprito, en chea soberanía pola libertade*[4]."

Vicente Risco dixera que Galicia debía aportar a súa propia voz ao concerto das culturas. Pois ben, Otero foi quen máis e mellor soubo definir e expresar a cultura atlántica ou celta en canto contraposta á cultura occitana e quen mellor expresou literariamente ese xeito de enxergar o mundo. A Galicia que describe nos seus relatos e demais obra literaria non é soamente a Galicia empírica que vía ao seu redor, senón a Galicia espiritualmente "atlántica", "celta" (para el sinónimos). Os seus temas e teimas literarios non se explican sen ese alicerce. Cando describe a "alma celta" está facendo autobiografía. De se sentir en comunidade coa alma celta remanece tamén a súa predilección por Chauteaubriand e por Renan, ambos da Armórica, da Francia atlántica, "celtas".

Claro que Europa ben pode pasarse sen o noso escritor pero tampouco lle sobra ningunha voz que sexa outra voz. Todo eso da cultura "atlántica" e da mentalidade "céltiga" (lémbrese a revista así chamada) ten hoxe escasa aceptación, pero na historia da cultura soamente está de todo caducado o irrelevante.

Máis ou menos, Cunqueiro xa era lido fóra de Galicia e desas prolongacións extraterritoriais que son os Centros Galegos e tiña un público seu. De Don Ramón a producción literaria en castelán apenas era coñecida fóra de Galicia e a producción en galego andaba dispersa ou mesmo esquecida. Era moi gabado, pero pouco lido mesmo entre nós. Sendo así, supoño que máis dun coidaría daquela que me pasaba un chisco da raia cando lese no prólogo ao *Parladoiro* que o consideraba "*un dos grandes escritores europeos ou hispánicos, según o ámbito a que se prefira adscribilo, da primera mitade do noso século*". Coido que hoxe xa non soa tan hiperbólico. Otero é todo un mundo e, malia a súa variedade, coherente.

Camiño de tal recoñecimento, o primeiro tiña que ser recuperar a producción galega que estaba perdida e, dentro dela, facer escolma. Don Ramón escribira moito e con moi desigual calidade, polo que é dos que gañan en escolma ou, dito ao revés, dos que perden se se edita canto escribeu. Por eso, polo de pronto, convíña darlle ao público unha antoloxía ou "*Obras Selectas*". Por outra banda, os seus escritos saíran en

3. *Obras Selectas,* Tomo II, *Ensaios,* páxs. 280-288.
4. *Obras Selectas,* tomo II, *Ensaios,* páx. 288.

Don Ramón con Borobó, García Sabel e Ramón Piñeiro entre outros.

edicións pobres, cheas de erros de prelo. Agora que comenzaba a haber algunhas maiores facilidades económicas compría que esas *Obras Selectas* tivesen tamén dignidade tipográfica e que a arca fose digna do pano ("El buen paño en buena arca se vende"). Con sorte mesmo poderían servir de galano para agasallos tal como se regalaban libros en castelán.

A Editorial Galaxia, daquela dirixida por Francisco Fernández del Riego, aceptou o meu plan de editar unhas *Obras Selectas* da súa producción galega en catro tomos (*Parladoiro, Ensaios, Novela, Poesía e Teatro*) e algúns amigos como Ramón Piñeiro e Domingo García Sabell mostráronse dispostos a me suministrar libros e orientacións.

Claro que Otero foi escritor bilingüe sen que se advirta diglosia e non sería honesto non ter en conta a producción en castelán. Eu confiaba en que alguén recollese tamén ao esencial da producción en lingua castelá (cousa que aínda non se ten feito hoxe), pero sobra demostrar que é a producción en galego a parte máis interesante e, sen embargo, máis descoñecida.

"Xa non morrerei aillado"

A escolma debía comezar polos artigos na prensa, xa que era a parte menos coñecida e que podía interesar a un público máis amplo. Daquela estaba dispersa en máis dunha ducia de xornais e revistas e, enriba, os artigos anteriores á Guerra Civil que non chegaran a ser recollidos en volume eran difíciles de atopar mesmo nas bibliotecas. Lembremos que os vencedores da Guerra Civil impuxeran unha represión tal que deixou como inexistente canto se escribira en galego deica entón. As revistas en galego deixáranse de publicar e non estaban nin nas bibliotecas (nin nas hemerotecas, se as había). Por exemplo, a revista Nós eu coñecina porque ma emprestou Ramón Piñeiro; se estaba nas bibliotecas públicas, ninguén mo comentara. Incluso os autores agacharan ou se desfixeran dos seus escritos en galego para non teren problemas co Réxime do 18 de xullo. Por precaución ou por descuido, tampouco Don Ramón conservaba exemplares dos escritos dispersos anteriores ao 36. Cando lle pedín materiais, non soubo darme máis que algunhas indicacións vagas. "*Correspondendo a sua pregunta coido que entre os curtos esquirtos xa saídos en feitío de libro estaría ben, pola sua siñificanza no tempo aquel, "Arredor de si" que foi ben mal imprentado. Eu tiña un exemplar. Anda emprestado. Case non sei onde. Miña muller encheu con artigos meus pegado(s) un grande cuadreno gardado, coido eu, na librería de Domingo G. Sabell. Piñeiro sabe de el. Eu teño algúns retrincos, pro sen ordre. Dos "Parladoiros" que duraron polo menos un ano inteiro din, non sei se con verdade, que os garda o marqués de Figueros. Entre meus papés aínda poderei pescudar algunha cousa. Pro todo pende da orgaización que Vd. escolmare. (*Carta de 9 de agosto de 1970)[5]". Noutra carta indicaba que tamén mandara artigos para a revista que publicara na

5. Cheguei a ter nas miñas mans ese cuaderno, pero os artigos foran pegados sin indicación do xornal nin da data e poucos poiden incluir na escolma. Terminada a consulta, devolvinlle o caderno a Piñeiro.

Estrada Ken Keirades, pero sen tampouco facer indicacións máis precisas.

Nestas condicións, había de ilusionarlle reencontrarse coas súas prosas de antes da Guerra das que nin el conservaba copia. O traballo durou tres anos. Aparte de termos entrevistas cada vez que el viña a Santiago ou ía a Ourense, cruzabámonos cartas e paga a pena recoller algúns anaquiños das súas, porque transmiten ben a emoción que lle producía esa ceifa. A miúdo ceiba nas cartas confesións de tristura, pero anímase asemade se acorda da preparación da edición.

"Parecíame que había dous autores galegos que merecían ser coñecidos e estudiados por máis razóns que a de seren galegos e nosos: Ángel Amor Ruibal e Otero Pedrayo".

Apenas coñeceu en detalle o proxecto, escribíame: "*Encheme de lediza e gratitú o proiecto. Un ou dous volumes de vellas prosas miñas, as máis esquecidas, han sere a croa e (a)legria da miña ancianidade. Todas naceron inspiradas polo amor da Terra e a amizade*" (9-VIII-70). Desa carta é o anaco antes citado sobre que non me podía facilitar materiais.

Eu íalle dando conta de como marchaba a colleita e a preparación do texto. Decidira agrupar os artigos por temas e seica lle pedira títulos para os grupos, porque en xaneiro do ano seguinte contestábame. "*Quedei en mandarlle algún tídoo que me figurase doado. Non chouta ningún no meu maxín, coberto de cinza volcánica e fría. Millor Vde. con máis circular e fondo enxergar*" (29-I-1971). Meses máis tarde comentábame: "*Moi ledo coa sua carta. Emociónname o traballo e como se queima pola miña causa. En verdade váiseme descobrir rexións e arquitecturas miñas e das miñas arelanzas das que estou esquencido. Non morrerei aillado. Graciñas*" (28-V-1971).

No verán de 1972 pasou Don Ramón por un dos trances máis penosos da súa vida sen que se desafogase con ninguén ata que se atraveu a me facer a confidencia[6]. A carta do 3 de agosto dá testimonio ben elocuente da tristura pola que estaba pasando. "*Dende que voltamos de Santiago non deixo de recordare as horas decorridas con Vde. e sua dona -b.ss.pp- cheas de isa fraternidade espritoal soio posibres no ámbeto da Nosa Terra sentida e vivida en infindo amore e espranza. Soio con Castelao, Risco, Lousada e algúns outros homes pasei horas semellantes. Honra e consoo do meu vivir agora oscurecido polos problemas da querida Trasalba. Vde. ben me comprende. Non sei como sairei dista proba de aceda ingratitude e cruel friaxe. Que Deus me axude. Escríbolle dende a vella casiña ourensán onde nacín. Ela garda pra min agasallos de nai*" (3-VIII-1972). Aínda obsesionado como estaba por esa outra angueira, non deixaba de se interesar polo meu traballo. "*Canto sinto a grandeza e fidalguía do traballo de Vde. millorando miñas obras de outro tempo. Que Deus llo pague*" (3-VIII-1972).

Se se había de dignificar a un escritor, cumpría dar ao público un texto uniformado, limpo de erros e máis dos defectos típicos dunha lingua aínda pouco elabo-

6. Carecendo de fillos, o matrimonio confiara nuha familia para que lle coidaran o pazo e máis a eles mesmos cando chegase a decrepitude. Nesa esperanza e para sair de apuros económicos, Don Ramón hipotecáralles o pazo de Trasalba. Por un indicio decatouse de que asemade perdesen a propiedade proxectaban botalos do pazo. O sufrimento foi tanto máis grande canto que o pudor impedíalles informar aos amigos. De visita na miña casa en Santiago nos festas do Apóstolo, atrevéronse a me informar da situación. Alertados por min os seus amigos de Ourense (en concreto, Don Xulio Francisco Ogando Vázquez) toparon unha solución. Don Ramón vendeu parte da finca, pero poido quedarse coa casa e máis o seu resío. Eu apuntáralle que o asunto tería máis fácil solución no caso de que el legara o pazo a Galicia. Supoño que eso contribuiría a que no seu testamento legase o pazo á Editorial Galaxia.

rada para os temas cultos (hiperenxebrismos, hipercultismos, etc.). Do mesmo día 3 de agosto data outra carta na que me dá a conformidade e aplauso para as melloras do texto e máis para a disposición que eu pensaba darlle á escolma de artigos. "*Considero que cas pequenas modificacións do texto en disposición e expresión vostede millora miñas vellas páxinas e en todo caso atinxe a maor craridade e eficacia de pensamento e fermosura -si a hai- de trama e urdime. Teño a chea confianza que os textos traballados por vostede representan auténticamente meu pensamento e deseo de forma*" (3-VIII-72). ¿Como dúas cartas do mesmo día con contidos tan diversos? Supoño que para me protexer contra acusacións probables e que efectivamente se me farían, teríalle solicitado unha confirmación escrita de que o autor estaba colaborando co editor.

Un ano máis tarde o choio estaba rematado. De entre un milleiro de artigos recollido de máis dunha ducia de revistas e xornais escolmei un cento longo baixo o título de *Parladoiro.* Este título fixose emblemático porque se supón que os artigos publicados baixo tal rubro foron os primeiros publicados en galego despois da Guerra Civil. A cousa non é tan ríxida. Polos mesmos días en que redactaba os Parladoiros en *La Noche* publicaba outros da mesma temática e estilo en *El Correo Gallego* sen tal lema. Os dous xornais eran da mesma empresa, un diurno e outro nocturno, e todo parece indicar que o feito de se publicaren nun ou noutro e con tal rubro ou sen el era azaroso e dependía dos directivos dos xornais. Por eso me permitín publicar baixo tal título artigos seus que non apareceran baixo tal rubro, porque ao cabo non topara diferencias intrínsecas entre uns e outros. De paso engadín algunha pasaxe dalgún libro seu que aínda hoxe non se reeditou.

Asemade tivo nas súas mans aquel 6 de agosto de 1973 o libro, quedou entusiasmado. Xa aquela noite firmou no meu exemplar unha longa adicatoria autógrafa chea de agarimo e un mes despois, xa co libro lido, ceibaba toda a súa ledicia. "*Quedei engaiolado ca arte superior de Vde. escolmando e ordeando ramos votivos na pulente vexetación de tantos artigos e ensaios da miña xuventude (...) Na empresa xenerosa de Vde. hai tamén unha recreación da miña personalidade soio no estilo da escolma de por si, en Vde. un estilo de crítica vidal. A edición saíu fermosa, atraente, por fora o libro semella a pel dun amieiro novo polo abril sementado de gromos. Penso que o público estimará xa como xentil e traballoso exercicio a laboura de Vde. cribando do tempo moitas boas intencións*" (10-IX-1973). Remataba a misiva desexando un feliz curso académico e coa cortesía dun cabaleiro doutros tempos engadía: "*!Quen fora estudante para asistir ó seu curso!*".

"Escritores europeos non había daquela en Galicia máis que Álvaro Cunqueiro e Otero Pedrayo". Cunqueiro retratado por Maside.

Que esas louvanzas eran máis que cortesías co autor da escolma vese polo que escribía daquela ao seu amigo García Sabell[7]. "*Está moi ben o primeiro volume da miña obra*" (15-VIII-1973.) "*Saíu fermosa a escolma dos meus traballos, o primeiro tomo, moito lle teño que agradecer aos amigos*" (27-IX-1973).

7. No número extraordinario de GRIAL adicado a O. P. (núm. 52).

"Vicente Risco dixera que Galicia debía aportar a súa propia voz ao concerto das culturas. Otero foi quen máis e mellor soubo definir e expresar a cultura atlántica ou celta".
Caricatura de Cebreiro.

Se cadra por este e tamén por algunha outra axuda moral naqueles derradeiros anos da súa vida, cando a miúdo se topaba deprimido (el dicía "tristeiro", "canso"), ceibaba na súa correspondencia frases sen dúbida hiperbólicas e que supoño que tamén diría a outros. O encabezamento da carta do 9 de San Xoán de 1974 dicía: "*Meu querido e ademirado amigo: A Vde. meu millor amigo, o que máis debo cecáis no mundo...*"

O latino Horacio gabábase de que os seus escritos garantizábanlle que non sería de todo esquecido. Otero, anciano, repite parecida vivencia. *Non omnis moriar.*

Pero poucos poden hoxe disfrutar deste libro que tanto ledicia lle dou a el. Publicado hai 27 anos e esgotado moi axiña, a editorial Galaxia, propietaria legal da súa obra, teno diríamos que secuestrado. Outra edición de artigos co nome de *Parladoiro* non supliría por esta porque esta ten correxidos os erros, ten distribuídos os materiais segundo temas, leva rubros que non aparecen nos orixinais e contou para todo eso coas aportacións e suxerencias do propio autor.

O mal da "catedritis"

Téndolle gustado tanto este tomo, non sorprenderá que desde aquela deica a súa morte, Don Ramón me preguntase unha chea de veces como ía a colleita e preparación do tomo seguinte que ía adicado aos Ensaios. Xa nunha das primeiras cartas posteriores á publicación do *Parladoiro*, mostraba o seu interese en ver o resto dos tomos. Contábame que estaba enfermo dunha bronquitis "rouca e lóbrega" e engadía: "*Miñas horas de contentamento son as da mañán, no leito, cando escoito a Prima na catedral e maxino esquemas de libros e de conversas con Vde. e outros amigos. Xa me tarda o II volumen*" (18-XII-1973).

Sen embargo, non vería en vida ese tomo. Daquela non había máis ca unha revista en galego e sobre temas galegos, e a única crítica que recibín nesa única revista (Grial) foi, aparte de aceda, unha advertencia para "intrusos" no eido gremial dos filólogos. Un catedrático polo demais ilustre topaba no libro como defecto precisamente aquelo que Don Ramón consideraba mérito. Se cadra coidaba que o dereito de propiedade da cátedra de literatura dáballe dereito a ser tamén propietario dos literatos, porque tomouse a licencia de lle berrar literariamente a Don Ramón por me permitir modificar un chisco os seus textos. Quero dicir, por achegar a ortografía a outra máis moderna, por suprimir parágrafos con eivas e lagoas insuperables, por desfacer erros mecánicos...

Dado que seica este "dómine agraz" recolleu esa crítica nun volume de escritos dispersos, disculparase que agora, pasados moitos anos, tamén eu dea ao público algúns dos comentarios privados que del fixo Don Ramón daquela. En carta de 18 de decembro de 1973, escribíame: "*Tamén a min me deixou xiado e disgostado o artigo crítico a que Vde. se refire na sua agasalleira carta, a cal chegoume hai uns momentos. Eu non podía supor iso de Carballo Calero. É vello e bon amigo. Vde. debe atinar: é un caso de hipertrofia de profesionalismo. Eu sigo enfeitizado e ledo ca empresa de Vde. É o*

meirande consóo da miña ancianidade... Cando lin o artigo de Carballo pensei enfermare. Ca carta de Vde. estou mais sereo. Vde., de todos xeitos, ten a millor posición: a fortecida por un traballo esencial e bo. Dentro dos galeguistas, sobre todo dos antigos, moi contadiñas veces se tén producido istos casos, de sutaque, non agardados". Noutra carta bromearía con que o devandito profesor padecía de *catedritis*, unha enfermidade, engadía, que acostuma atacar aos que chegan a catedráticos de vellos, anque el non a padecera porque tomara precaucións[8].

De todos modos recomendábame que, se lle respostaba ao crítico, a polémica fose "curta e precisa". Nin siquera eso. Pola miña banda, preferín calar e agardar a ver se quen tanto censuraba o traballo alleo se decidía a facelo el mellor. Comprobado que era como o can do hortelano que non come nin deixa comer, pasados dez anos acabei entregando á editorial Galaxia o segundo tomo das *Obras Selectas* adicado ao ensaio, que efectivamente se publicou en 1983. Pero para entón xa Don Ramón morrera. Hoxe todo esto non pasa de anécdota, pero daquela, críticas como esa tiñan efectos prácticos porque cando todo se facía desinteresadamente desanimaban[9].

"A Editorial Galaxia, daquela dirixida por Francisco Fernández del Riego, aceptou o meu plan de editar unhas Obras Selectas da producción galega (de Otero) en catro tomos".
Caricatura de Aguilera.

O destino das Obras Selectas

Destino tanto pode significar Fado como Destinación ("destino" dun militar ou dun funcionario). A quen ía *destinada* a edición dunhas *Obras Selectas* xa quedou dito: pretendíase que calquera lector poidera dispor do esencial oteriano en poucos volumes. Pero ¿que foi do proxecto? ¿que sorte correu? ¿que mal fado lle caeu?

Aínda chegou a saír do prelo un terceiro tomo das *Obras Selectas*, que tiña como contido a novela *Os camiños da vida*, edición ao cuidado de Carlos Casares.

Pero a editorial Galaxia cambeou de director, debéronse facer balances económicos e a edición das *Obras Selectas* quedou interrumpida. Certamente desde aquela a editorial ten editado outros escritos de Otero, dos que se falará máis adiante, pero non suplen por unha edición selecta e que se poida mercar por xunto e como obra unitaria.

No que toca ao tomo de artigos, aínda que se agotou ben logo e que é demandado polo público, Galaxia non quixo nestes trinta anos reeditalo. Seica se teñen feito preparos para unha edición completa dos artigos aparecidos baixo o rubro literal de *Parladoiro*, pero será, polo que parece, unha montoeira de pezas soltas en serie cronolóxica, edición perfectamente lícita pero se o texto non foi revisado, conterá unha chea de erros de prelo. A unha escolma soamente a deixa sen valor unha escolma mellor e ningunha honra maior para a miña que a de ter servido de modelo ou polo menos de estímulo para outra escolma mellor. Pero nin esa supliría de todo pola que hai, xa que esta agrupa os

8. Por desgracia non teño esta carta á man e cito de memoria.
9. Prescindindo de que o ilustre profesor poidera ter razón en tal ou cal detalle, sempre sospeitei que tras desa crítica houbera máis motivos dos que daba como razóns. Se cadra entre eles estivo o que eu non recollera ningún artigo dunha lista que benévolamente me suministrara, así como que o libro transgredía normas ortográficas apadriñadas por el. Despois este ilustre profesor, con méritos que ninguén nega, descubriría unha personalidade un chisco errática e faríase "reintegracionista".

artigos por temas, ten unha organización interna e con títulos internos aportados por min, e o conxunto foi consultado e supervisado polo autor.

Co tomo adicado aos ensaios, preparado por min e publicado o ano 1983, ocurreu algo peor: despois duns anos e visto que non se vendía, a Editorial liquidou os restos a precios de saldo, o que parece indicar que non ten mentes de reeditalos. O tomo previsto para Poesía e Teatro xa non chegou a ser editado.

Quen tope defectos nos dous libros de prosas cultas, que sen dúbida os teñen, cómpre que mire a data de edición destes tomos. Hoxe hai para todo subvencións, premios, becas, pero eso data de dúas décadas, desde que Galicia é unha comunidade autónoma. Cando quen esto escribe emprendeu a tarefa de editar eses textos de Otero Pedrayo, nin tan siquera se atrevía un a soñar con que o libro galego poidese chegar algunha vez a ter protección económica oficial e mamar das ubres do erario público.

A experiencia das Obras Selectas aínda que fracasada deixa a idea de recoller en poucos volumes o Otero Esencial e ao mellor realízase un día.

Edicións dignas

O caso do noso autor da ocasión pola súa rareza a ocuparse dunha cuestión tamén por eso rara. No fondo da crítica mencionada de Carballo Calero estaba a cuestión de se se debía reimprimir os textos de Otero tal como aparecían publicados ou se se debía limpalos de erros e axeitalos ao status dunha lingua xa normalizada. Otero Pedrayo escribía nesa fase da historia dun idioma na que desde unha situación dialectal busca atoutiñando a súa fixación, cousa necesaria porque, se se ha de establecer comunicación de mensaxes, unha lingua ten que ser código. En concreto, el foi o creador da prosa culta en galego, o que equivale a dicir que lle correspondeu establecer cultismos, facer metáforas do material ao espiritual, axeitar á nosa a terminoloxía culta doutras linguas. Todo *venerabilis inceptor* tense que atrever a cometer actuacións que os posteriores descubrirán que eran erros. Ademais, os transmisores (mecanógrafos, linotipistas) por non entenderen os cultismos, fácilmente substituíanos por outras palabras máis familiares.

Unha chea de escritos de Otero, mesmo relatos relativamente longos como Devalar, son como cadros de época ou pinturas murais nos que hai cousas moi varias unidas máis que por razonamentos ou por pertenencia a un mesmo reino ou especie, por esas que o psicoanálese chama "asociacions libres" do paciente no diván do psiquiatra. Quero dicir: asociacións por semellanza ou por veciñanza ou por un azar histórico que deixou para sempre vencelladas cousas de seu aleatorias. Nesa especie de manta farrapeira entrarán nomes propios, títulos famosos de libros, metáforas, alusións cultas. Sendo así está dada a ocasión para que se cometan erros (nalgunha ocasión o propio autor .*Aliquando dormitat* Homerus) e todo o conxunto perda sentido. Nun parladoiro topeime con que referíndose ao pequeno val do Sarela en Santiago chámalle "val do Templo" (con maiúscula). ¿De que Templo se a catedral está na encosta? Por ese detalle e por outros do contexto sospeitei desde o principio un erro dos transmisores, pero a metáfora era tan pouco convencional que nin o propio Otero Pedrayo me poido adiviñar que debía dicir. Só remexendo diccionarios, acabei dándome conta de que o texto do autor decía "val do Tempe", que polo visto era un miúdo val da Tesalia famoso na Antigüidade polo seu verdor e que pode suplir por tódolos pequenos vales onde nace un regueiro como o Sarela. Descoñecendo tal detalle da cultura grega, o redactor do xornal leu Templo onde dicía Tempe.

A esa situación engádese que o noso autor redactaba *calamo currente* sen reler nin apenas tachar nada, segundo consta polos manuscritos que conservamos.

O noso autor tivo sempre vontade de constituir unha lingua galega propia a base de diferenciar as palabras das correspondentes casteláns e, en casos, de preferir a portuguesa, pero desde que, despois da guerra, a editorial Galaxia foi constituindo unha especie de koiné, atívose a ela. Non obstante, non seguía regras fixas. Hai escritores da mesma xeneración –Castelao é un caso– que practicaban o lema da Academia da Lingua Castelá: eso de "*fija, limpia y da esplendor*". A Otero tanto lle tiña, por exemplo, escribir *pelengrín, pelerín, peleriño, peregrino...* Escribía as palabras tal como as oía dos beizos da xente sen lle importar poñer agora unha variante e despois outra. Polo entusiasmo e pola fluencia ou facundia de se expresar, non soio non era escrupuloso en seleccio-

nar a variante ortodoxa. Esta variedade, que debe ser respetada nos escritos nos que reproduce a fala do pobo, perturba moito nos escritos cultos, onde se dá por suposto que fala o autor mesmo.

Ao devandito cómpre engadir que Don Ramón redactaba todo a man e cunha grafía moi particular que fácilmente enga-ñaba a outros. Poño por caso, apenas cabe distinguir entre o erre e o ese. Raimundo García Domínguez ("Borobó"), redac-tor xefe e máis tarde director de El Correo Gallego e La Noche ten contado que tiña entre os redactores un especia-lista destinado xa a mecanogra-fiar os textos de Otero para a linotipia e que tanto cismaba co choio que, estando no ramo da morte, o tema dos seus deli-rios de moribundo era o descifrar os artigos de Don Ramón. Para máis, frecuentemente as letras do xornal diluíronse e hai palabras ilexibles que fan incomprensible todo o parágrafo. Por outra parte, introducía moitas palabras e alusións cultas difíciles de descifrar por quen non tivese igual cultura.

"Otero foi escritor bilingüe sen que se advirta diglosia e non sería honesto non ter en conta a producción en castelán".
Debuxo de Conde Corbal.

En fin, Otero Pedrayo nunca correxíu probas. No caso dos artigos da prensa, nin agora é posible correxilas. No caso de revistas e libros porque daquela tampouco llas presentaban para corrección, dada a precariedade e falta de infraestructura en que se movía a edición de textos galegos, e os orixinais manuscritos andan perdidos.

Reimpresións

Por descontado ninguén vai negar a ninguén o dereito a editar os textos tal como foron impresos no seu momento, se esas edicións van pensadas como documentos para eruditos. Outra cousa é demandar que así se faga tamén nas edicións para o lector normal, o interesado polo asunto mesmo. A Prof. Aurora Marco xuntou baixo o título *De prosa miúda* os artigos publicados entre 1927 e 1934 nos xornáis *El Pueblo Gallego, Céltiga e Vida Gallega.* Para sorpresa dún, a compiladora que fixo un labor interesante, presume precisamente de non modificar os textos. Eso significa presumir de algo ben fácil e ven ser como se un inxenieiro presumira diante doutros colegas de que el, cando lle encomendan facer unha estrada, non se ocupa de establecer curvas de nivel nin de trazar viaductos nin calcular a liña máis recta nin nada deso, senón que simplemente bótalle asfalto á vella corredoira chea de curvas. Por non modificar nada, nin corrixe os erros de prelo en palabras cultas. Nunha soa páxina (a páxina 134) hai polo menos seis erros en topónimos que o autor coñecía ben e que non poden ser da súa autoría. O lector tópase con Wimar en lugar de Weimar, Elsineur en lugar de Elsinor, etc. A compiladora está fachendosa de respetar o texto, pero ¿cal dos textos? ¿o do autor ou o do linotipista? A autora manifesta que inclúe catro artigos publicados no *Parladoiro* para redimilos dos cambios feitos na miña edición. Paga a pena, efectivamente, comparar os dous textos. Na reimpresión de *Prosas miúdas*, neses artigos aparecen frases e mesmo algún párrafo enteiro sin sentido, o que parece indicar que á compiladora tanto lle ten que se entenda ou non o texto. Na miña edición todo se entende e nun caso no que non foi posible topar sentido, preferín suprimilo antes que deixalo absurdo, porque ningún autor escribe absurdos. ¿como se consiguíu dar un texto que calquera pode entender? Primeiro, familiarizándose cos manuscritos de Otero Pedrayo e sabendo que, por exemplo, neles o mesmo signo pódese ler como erre, ese ou zeta. Se unha palabra non figura no diccionario ou non ten sentido, compre supoñer que o linoti-

pista confundiuse e, por exemplo, leu ríase onde o autor dixera víase. Segundo, lendo a modiño con mentes de que todo teña sentido e, no seu caso, preguntando ao propio autor que daquela estaba vivo. A comparanza deses textos de *Prosa miúda* e de *Parladoiro* ven ser a mellor proba da conveniencia de librar aos textos do escritor de erros que non son del senón de "transmisores" que non tiñan a cultura de Otero Pedrayo nin tampouco tempo para demorarse en moitos requilorios, cando as prensas esperaban. Quen sí dispón de tempo e sen dúbida de cultura, é o compilador ou compiladora.

Por todo o devandito, coido que as edicións de agora, fóra das facsimiles para eruditos e lingüistas, deben adaptar o texto á grafía de hoxe. Unicamente cabería discutir esta norma no caso de peculiaridades do autor, que aí se cadra a peculiaridade debe ter preferencia sobre a norma común. Nos tomos por min editados, aínda sendo de prosa culta, respectei algúns ourensanismos como il (aquil, nil), ise, rubir, hastra, pro (en lugar de pero), pra (en lugar de para) Deica onde deba chegar esa licencia de sustitución dependerá de gustos e de criterios de valor[10]. *Extrema sunt vitanda.*

As edicións anotadas

"*Non disequedes aos poetas do XIX que, ao mellor, facedes vos, os homes serios das papeletas o rídulo de sólo* atopar *a forma do caminante na palla da pousada*"[11].Algo deso podería dicirse de certos estudios e edicións que os eruditos están a facer del.

Nun intento de achegalo ao público en xeral, últimamente estanse reeditando obras soltas acuguladas de notas a pé de páxina para lle dar descifradas ao lector as numerosas alusións cultistas. Desde logo nunca están demais "edicións escolares" deste tipo, téñense tamén feito con Borges ou co Ulises de Joyce e, por descontado, coa Divina Comedia e outros clásicos de outros tempos. Outra cosa é que dispensen dos textos corridos tal como os presentou o autor. Que soamente un curto número de lectores ía a descifrar as súas alusións cultistas ben o sabía Don Ramón e, sen embargo, non fixo concesións. "A la minoría, siempre", pensaba se cadra, como Juan Ramón Jiménez. Góngora non sería Góngora se non fose culterano e parte do goce de lelo está mesmamente en que sexa tan retorcido e non fácil de entender. Esas edicións anotadas están ben para escolares e eruditos, pero o lector normal quere que non o distraigan innecesariamente do asunto e, por eso, prefire o texto limpo, incluso se non entende todo. Tamén hai o pracer de descifrar e eso mesmo de que non todo se entenda pode ser un engado máis destes textos onde todo se enguedella e se ensarilla como quen brosla un tapiz infindo. Intirrumpir a cada paso o texto para poñer os numeriños de notas a pé da páxina ven a ser como obrigar a un corredor de fondo a andar con muletas. Non a todos gosta o noso escritor, pero aqueles aos que goste teñen dereito a dispor dunha edición que non distraiga. Lelo nesas edicións anotadas esixe levar dous rexistros: o directo e outro transversal, e vólvese por veces tan pouco grato como se, ao comermos, tivera un que se parar en cada bocado para reflexionar sobre con que alimentos está condimentado, de onde viñeron, se ese prato o comeron antes persoas notables...

Pola rareza de algunhas circunstancias o caso de Otero préstase para documento para estudiar como o escritor ergue un idioma de labradores, pescadores e menestrales a idioma culto e como pasa de estado dialectal a lingua fixa. Nada hai que dicir contra que se o estudie baixo tal enfoque, pero sempre que non se esqueza que Don Ramón nunca quixo ser brinquedo de lingüistas e volvoreta de coleccionista chantada nun panel. Ao contrario, quixo ser un escritor vivo, que se entusiasmaba coas cousas todas e pasou pola vida en constante fervor estético.

"A edición saíu fermosa, atraente"

No seu día as miñas edicións do *Parladoiro* e dos *Ensaios* foron unha chanta no proceso cara a esta-

10. Teño oído comentar que nas edicións de Galaxia, que cada ano se presentan no Día de Don Ramón en Trasalba, hai preparadores dos textos tan celosos da Normativa que mesmo substitúen palabras do escritor por outras que debería poñer se coñecera a Normativa. Substituir variantes paréceme lícito, pero substituir palabras paréceme xa excesivo. Non sexa que ocurra o caso de aquel chiste da *Codorniz*: !*Qué cambiado le veo, Don Pancracio!. –Es que no soy Don Pancracio".*

11. Entre os motivos da crítica aceda antes citada do Ilustre Profesor poido estar tamén este de transgredir as normas da Real Academia que el patrocinaba.

belecer unha grafía máis sensata. Esto vale maiormente para a edición de *Parladoiro* (1973). Daquela tanto a Real Academia como o Instituto da Lingua mandaban substituir o X das palabras cultas por S, porque seica era así como as pronunciaba o pobo. Segundo esa Normativa, debíase escribir *esacto* e *esplícito* en lugar de *exacto* ou *explícit*o. Con eso perdíase a posibilidade de distinguir entre *texto* (do libro) e *testo* (da pota), entre escritos *exotéricos* (para os de fóra) e escritos *esotéricos* (para os de dentro), eso equivalía a privar á nosa lingua dunha riqueza expresiva que teñen as outras linguas románicas. Ademais, segundo esas dúas altas instancias, debíase suprimir o C de *perfecto* ou de *respectivamente*. (Hoxe, en cambio, mandan escribir sempre *respecto*, eliminando a variante *respeto.*)

"Noutra carta indicaba que tamén mandara artigos para a revista que publicara na Estrada Ken Keirades".

Penso que ese libro foi o primeiro onde se desobedeceu esa norma que empobrecía a nosa lingua, por moi autorizada que estivera e se cadra mesmo tivo algunha influencia en que se abolise tal norma. Esto de que unha transgresión obrigue a cambiar a norma pode ser un exemplo e un escarmento para cando os lexisladores dunha lingua se excedan[12].

Na edición do *Parladoiro* tal como quedou despois do labor de esculcar cada palabra descoñecida para descifrala, soamente dunha non acadei a topala en diccionarios e vocabularios técnicos: *Pterolaria,* se ben non é difícil adiviñar a que apunta. Onde se ten dito que inventaba palabras, resultou que non eran inventos, senón desfiguracións dos tipógrafos. Nalgún caso, Otero dá un significado un chisco singular a algunhas (caso de *frieira* e *agás*), pero ao mellor en algures teñen esa acepción.

Malia a centos e centos de correccións en horas de traballo monótono, benedictino, aínda sobreviviron nomes mal escritos, acentos innecesarios, palabras extranxeiras mal transcritas. Sirva de disculpa que hoxe hai filólogos galegos de oficio, becas, axudas de investigación, equipos..., pero esto data

12. "A man na frente": *Parladoiro,* páx. 238.

de onte. Deica hai poucos anos este tipo de traballos faciamolos xentes doutra profesión ou especialidade en horas roubadas ao traballo que nos era máis propio.

O compilador xa sabía que non ía recibir remuneración económica algunha polas moitas horas de traballo e que tampouco lle ía servir de mérito no seu campo profesional que é a filosofía, pero contaba obter outras compensacións que, por desgracia, tampouco chegaron. O *Parladoiro* non se reeditou e tense dado o caso de antoloxías publicadas, como unha publicada pola Xunta de Galicia, onde se reproducen textos do libro tal como quedaron despois do enorme traballo de limpalos de erros. O compilador aprovéitase do meu trabllo pero non me menciona. "Cousas veredes..."

Non obstante, non considero perdido, senón moi gañado, tanto tempiño adicado a ler canto de Otero chegou ás miñas mans, buscar textos esquecidos e dispersos, e conseguir facer de textos cheos de erros de forma un texto limpo e digno da excelencia do dontido. Se cadra recibín a mellor retribución e ademais dobre. Primeira: a de ter traballado polo amor á cultura galega, sen oficio nin beneficio, porque eu son de oficio filósofo e ningún beneficio curricular me podía proporcionar un traballo no eido da filoloxía. Desto decatábase el ben cando me escribía: "*Emocióname o traballo e como se queima pola miña causa*". Segunda: a de ter descuberto Galicia descubrindo a Otero. Tomo a verba *descubrir* en acepción forte, na de cando un aparta o *cobertor* ou *coberta* que a *cobría* e queda a realidade choutante, viva, esplendente.

Sen excluir que se fagan edicións "facsímiles" para coñecer os estadios pasados da nosa lingua, así como edicións anotadas para escolares e persoas que non posean a cultura do noso escritor, cremos que nin unhas nin outras dispensan do tipo de edición normal, esa que se fai con mentes de que se faga posible a comunicación dunha mensaxe entre autor e lector...

Confiemos en que algún día o noso escritor acade o que outros máis afortunados teñen desde sempre: unhas edicións normais onde a "forma" do texto sexa tan normal que pase desapercibida. Daquela non serán necesarias toda esta longa reste de ladaíñas.

Carta de Don Ramón ó autor do artigo. 3-08-72

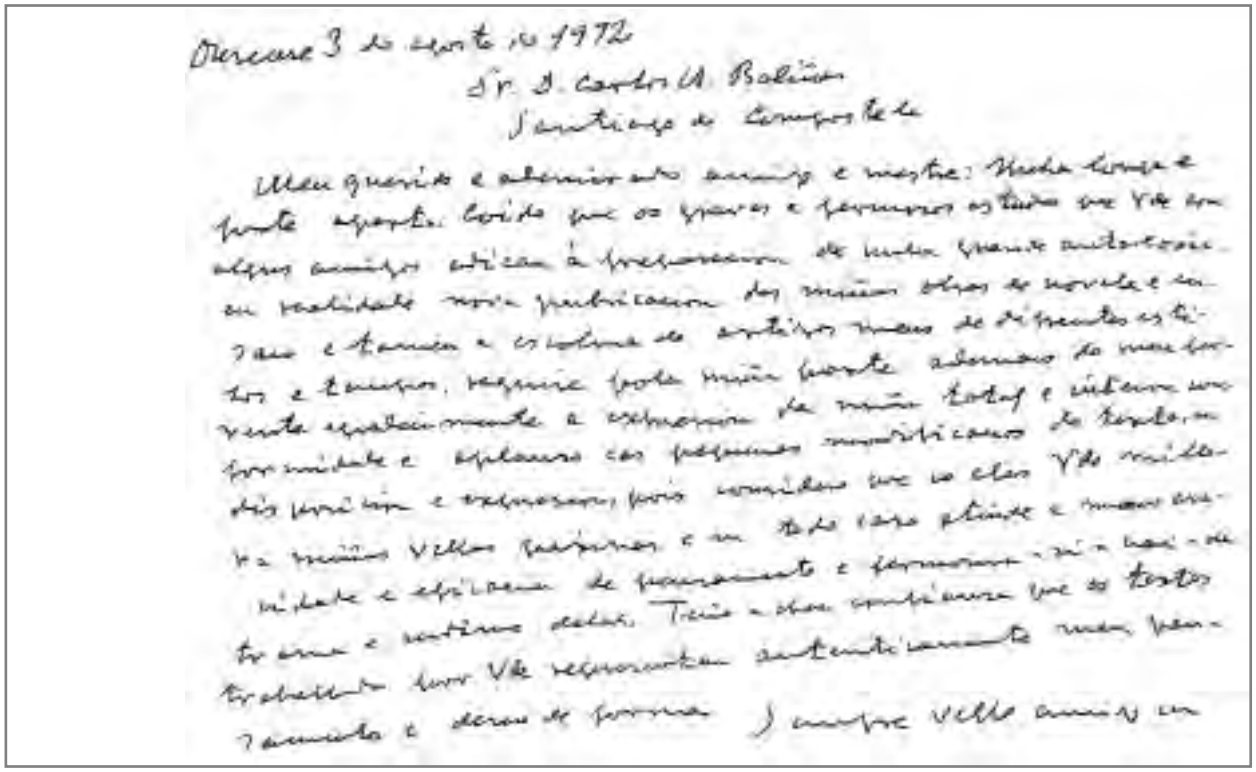

Ourense 3 de agosto de 1972

Sr. D. Carlos A. Bolaño

Santiago de Compostela

Meu querido e admirado amigo e mestre: Moita honra e
forte alegría. Creído que os bravos e formosos artigos que Vde. ten
algún amigo edita á preparación de nova grande antoloxía
en realidade nova publicación das miñas obras de novela e en
Galiza e fóra e a colleita de artigos meus de diferentes esti-
los e tempos, respira pola miña fronte aloumeo de mocidade
vente equivalente a esbirotada de miña todos e lúcense uns
formidable e aplaudo cos pulsos mentres escribo estas
días verdade e exclamo: Vaia comidas que se dan Vde. mide-
Vd. nestas Vellas Rapsodias e en todo caso atinde e mesmo anu-
ridade e efectivamente de pensamento e formas - ai a nai - de
tro amo e sentimo dedor. Teño a dita confidencia que os textos
traballados por Vde. representan auténticamente miña pen-
samento e decote de forma. Cando Vde. amigo en

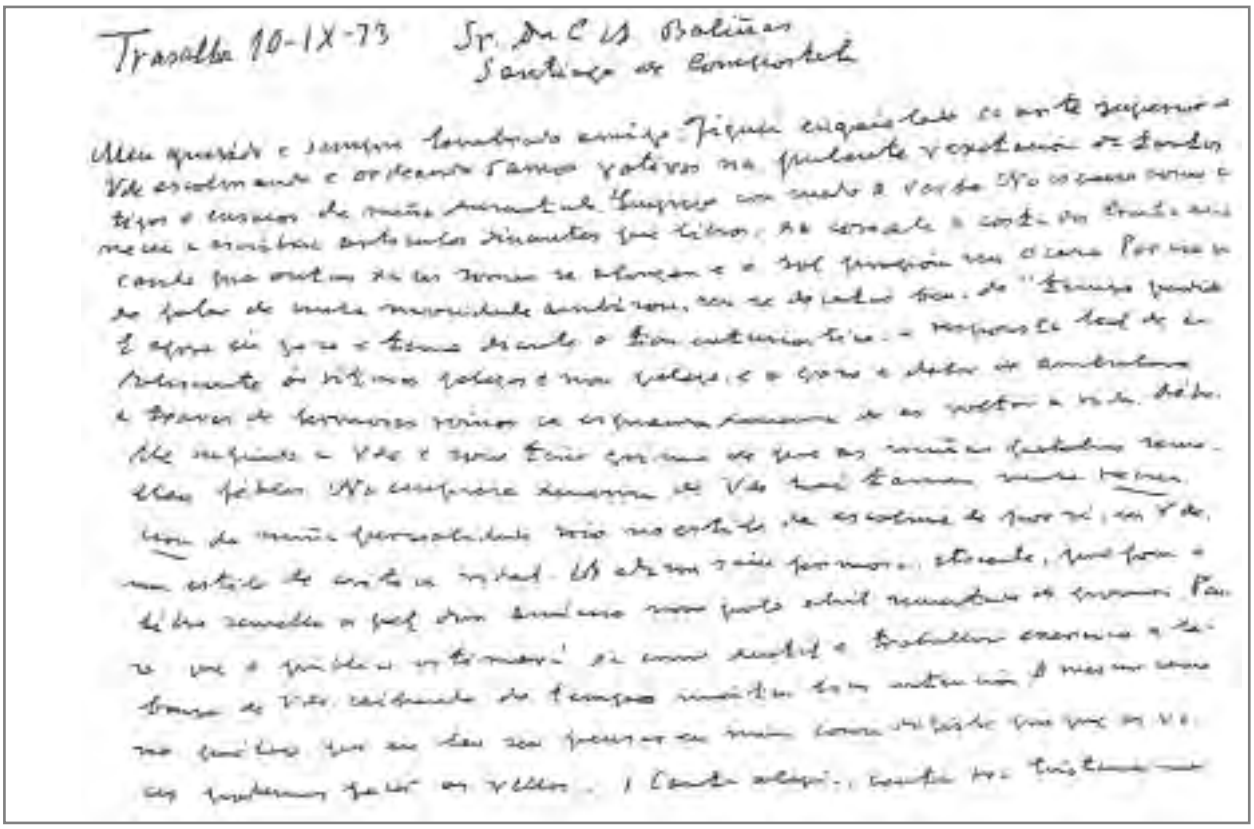

Carta de Don Ramón ó autor do artigo. 10-09-73

Carta de Don Ramón ó autor do artigo. 8-12-73

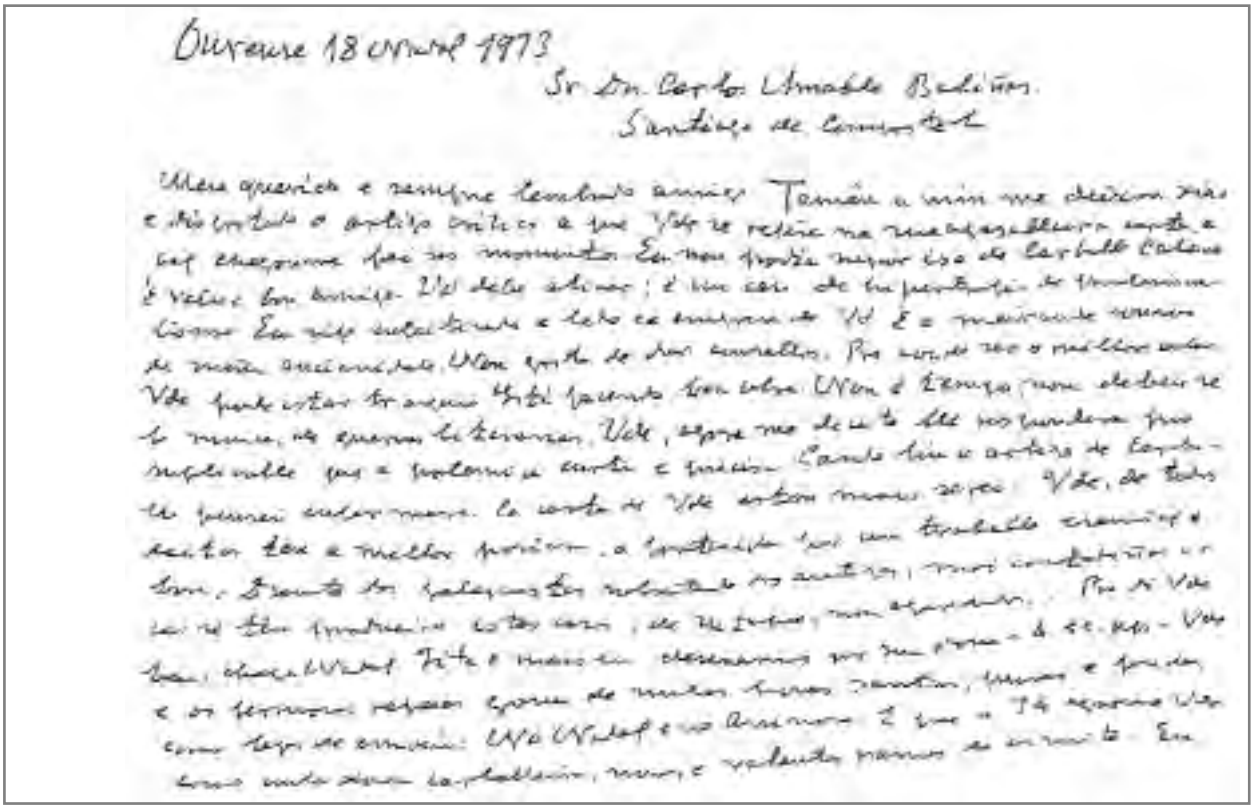

CAMILO FERNÁNDEZ VALDEHORRAS

O Barco, Ourense, 1959

É escritor e profesor de Filoloxías galega e portuguesa da *Universitat de Barcelona*. Doutor en Filoloxía Románica coa tese de doutoramento titulada: *O Gran Teatro de Mundo Galego de R. Otero Pedrayo. Estudio crítico global da Literatura dramática e escénica do autor. Cuns fundamentos de Hermenéutica, Poética e Dramaturxia.*

Poeta membro do Grupo Rompente de Vigo (entre 1977-1979), dramaturgo (Premio nacional de Teatro galego Abrente, 1977), lexicógrafo e ensaísta literario.

1. Obra literaria de ficción: *Progreso e andrómena de Antroido* (1978*); Silabario da turbina* (1978); *A cerimonia do té* (1997); "A morte natal e outros poemas" (1999); "Xinea" (2000).

2. Obra filolóxica: *Diccionario Esencial VOX Castelán/Galego; Galego/Castelán* (1997); *Diccionario Ilustrado Castelán-Galego* (1997); *Gramática de Uso del Gallego Estándar* (1997); *O Galego nas Ondas. Curso de Lingua e Cultura galegas en 25 leccións programas radiofónicos* (2000).

3. Obra ensaística e estudios literarios: *Enciclopedia Básica de Galicia VOX* (1994, 2 vols.); "La literatura gallega en lengua castellana, *Enciclopedia temática de Galicia* (1988); "Limiar e escolma de *Mínima antologia poética de Fermín Bouza Brey* (1992); *Eduardo Blanco Amor e o Teatro* (1995); *A lingua e a literatura galegas nos alicerces do Terceiro Rexurdimento 1976-2000* (1999).

Da poesía dramática e da dramaturxia de R. Otero Pedrayo

Cunha proposta taxonómica interna da súa Obra Escénica e Dialogal

Camilo Fernández Valdehorras

¡Hai tantas cousas que pescudar no prodixioso cosmos oteriano que abondarían para gastar as noites dun lector centenario!. Mais convén antepoñer a calquera outra consideración esta: a obra esencial de Otero Pedrayo foi a súa propia vida, fontana e espello de toda a súa obra. Tense dito de moitos. Pero quizais ninguén como Otero dentro dos seus marcos e con plena consciencia deles –nin a paixón de Dante, nin a mordedela orixinal de Nietzsche, nin a pudorosa dor de Cervantes, nin a vitalidade solar de Goethe– soubo aproveitar o minuto máis fuxidío para plasmar en obra verbal a *sinfonía* dun vivir. Se chega Otero a conseguilo por ausencia de inquedanzas ou por superación delas, iso quizais nunca o saberemos. Que cadaquén pense e resposte ó enigma ó seu xeito, cavilando na lectura das obras de Otero en consoancia coas súas teimosas recomendas: "hai que se afacer a fuxir sistematicamente dos xuízos feitos"; "o espírito galego non se pode hipotecar na admiración de ningún Mestre mortal".

1. Alicerces interpretativos básicos da obra ficcional oteriana

Equipados de amplas lecturas do seu corpus édito e partindo de obxectivacións críticas acerca da súa circia identidade, estamos en condicións de postular que o valor e a significación do legado verbal de Otero Pedrayo aparece cinguido por cinco *aprioris*. En primeiro lugar, é epifanía da Fe cristiá do autor;

Don Ramón coa súa dona Fita.

"O triunfo do espírito no mundo ó igual que en cada home individual somente se cumprirá despois da morte. Do remate da Historia. No reinado de Deus. Pola Morte á Vida sen refugallo nin pesadelo de Morte. O camiño de Cristo. O camiño de cada home e de cada pobo" (Vid. Morte e Resurrección, 1932: p. 33).

En segundo lugar, está vivencialmente iluminado polo sentimento metafísico e o sentido trascendente. Mais ¿en base a que criterios se artella este postulado? O primeiro é a inserción da Trascendencia na inmanencia a través dunha Filosofía do Camiño de signo providencialista. Velaquí unha pasaxe na que exalta o camiño e o camiñar como símbolos senlleiros que, tanto en clave histórica como místico-trascendental, debemos entender como vieiro de vida e redención:

"No mundo dos signos latexante de chamadas e degoiros, celta e románico, sensoal e metafísico, neboento e arelante, pousado no regostar ardente das subrimaciós, no mundo que envolve no bailado das formas o camiñar galego, *fica como símbolo senlleiro iste do camiño como creación apaixonada de todos os días, de todos os intres*. [...] (EPG, 21-4-1934; PM, 1988: 179-180).

E o segundo criterio é a adscrición a unha Metaantropoloxía dramática que refuga de toda concepción da Historia baseada nos principios do materialismo dialéctico e do positivismo crítico e que arraíza como paixón vital (*pathos*) na *saudade do máis alá*, conforme se deduce da cita, ligada a unha metafísica realista, panenteísta, de raíz "etnocéltiga" (vid. por exemplo, R.O.P., "Arredor do esprito céltigo", EPG, 8-1-1933; "O atrántico celta e galego", EPG,4-2-1933; "O espello brigantiño", EPG, 17-1-1934):

"I o sentido relixioso non se contenta co dramatismo exemprar e illado da vida de Xesús, por eixempro. Tódolos pasos dela [da vida de Xesús] interfiren xornaleiramente [i. é, diariamente] nos días do mundo. Ista *saudade do máis alá* chega a ser pesadelo, e sempre paixón. Índice dunha superioridade moral que agarda millores días pra se manifestare en filósofos que renovarán a filosofía...". ("O pesadelo do alem", El Pueblo gallego, 6-7-1930).

En terceiro lugar, está ideolóxica e pragmaticamente comprometido coa cosmovisión da Igrexa católica, e coa aculturación dos valores da doutrina cristiá na cultura de Galicia como Terra e dos galegos como nación elexida pola tumba xacobea; vid. "Afirmación Católica d'un Grupo de Nacionalistas" (Logos, 10, outono 1931, pp. 2-3), documento asinado por Otero Pedrayo xunto con outros nove intelectuais galegos, no que se le:

"Pol-o trunfo da conceición católica do mundo e da sociedade humán, e do sistema de valores éticos, estéticos e centíficos que o catolicismo cria e representa...".

En cuarto lugar, está histórica e politicamente encarnado na ortopraxe de *pathos* e *ethos* cristiá

que se incultura *no Galeguismo* como obxectivación das determinantes que existen no ser de Galicia; ideario que é á vez o ariete anticentralista e antiuniformista con que loita a prol da afirmación de Galicia como país negado e marxinado polo Estado español.

"A cultura como o esprito, a patria como a alma, fanse en cada intre. Na Galicia a estrofe e o arado facían a mesma sementeira de vida. E dista fonda e maina vida animada pol-o esprito do tempo románico, de alegría barroca, do ideal romántico, tiña de nascer unha política: o *Galeguismo*. Tódalas determiñantes do galeguismo existían no ser de Galicia, mais latentes, en potencia, apenas desenroladas.

En quinto lugar, está vinculado a un idiosistema de organización da vida (nucleado na familia e na parroquia) que se rexe polo modelo de desenvolvemento das formas productivas características do ciclo de tránsito do precapitalismo ó capitalismo clásico. Son as propias do *aggiornamento* do sistema do Antigo Rexime –o Gran Século das luces, da Ilustración e do Barroco– que, para Otero, é o que conxenia cos trazos definitorios do que Galicia tén de máis auténtico e orixinal:

"...A figura social é a familia fortemente avencellada polo amor., o repseito á muller, o imperio da tradición petrucia, esencias de forteza, prudencia i-espranza, a parroquia e a comarca dentro da unanimidade da terra galega. *A familia e a parroquia son vivir interior* que conxuga a concencia dun pasado e a seguranza de un porvir [...] Por consecuencia, a forma económica non pode ser outra que a pequena propiedade ceibe e familiar, o traballo comunal, a pequena industria. Nin o latifundio, nin a grande eisprotación industrial da terra se poden acompasar co ser galego. Tampouco a grande cidade [...] Diante a política galeguista preséntase unha triple laboura: coñecer a realidade galega, erguela, madurala até esborrallar toda outra realidade mintireira e acompasada ó ritmo do mundo. Galicia é iso e ademais unha cultura..." (R.O.P., "O ser inmorredoiro de Galicia", A Nosa Terra, 15-11-1935).

Obviamente, o valor e sentido do *corpus* literario oteriano remanece do feito de que estes *apriorismos* se atopan textualizados e esteticamente incardinados en dous eidos: dun lado, na súa forma da expresión (a linguaxe gramatical, estilística e retórica); e doutro, na "substancia" do seu contido (a temática-simbólica) ó redor do que debemos entender por "Galiza" no senso oteriano (etnocentrismo e fideocentrismo). Pero dito o que precede convén suliñar o que a crítica adoita esquecer con excesiva frecuencia: que tanto unha coma outra polaridade deben ser avaliadas na dobre articulación epistémica (inmanente e transcendente) que esixe a "forma de ser" e a cosmovisión de Otero Pedrayo como poeta dramático e mestre paidético. Ámbalas dúas asimiladas e superadas na hermeneuse relixiosa. E iso é o que imos tentar de bosquexar unha miga nos epítomes seguintes

2. Algunhas regras de lectura da obra dramático-escénica de ROP

Debuxo de Prego de Oliver.

2.1. En xeral, no plano epistémico, cómpre ser coherente e consecuente coa seriedade das conclusións hermenéuticas que proclaman a cosmovisión católica e a Tradición galaica como *axis mundi* nodais do ideosistema, da estética, da poética e da dramaturxia de R. Otero Pedrayo; cómpre, polo tanto, esguellar toda tentación de reduccionismo, ben sexa no plano estilístico-formal no que o risco estriba en pecharse no inmanentismo (positivista, estructuralista, semiótico, gramatical, etc), ben sexa no plano dos contidos no que o malentendido reside en cinguir a interpretación a claves antropocéntricas, laicistas e utópicas, culturalistas e ideolóxicas.

2.2. En concreto, no plano poetolóxico, cremos que o primeiro principio rector do estudio dos

textos dramáticos de Otero Pedrayo consiste en abolir o enfoque obsoleto que infravalora a súa fonda *dramaticidade* en forma *narrativa*. É dicir, cómpre combinar o enfoque do *mimético* (que exalta como criterio de valor primordial a observancia da imitación de accións, tamén denominada "escena inmediata") e o enfoque do *diexético* (é dicir, a concepción do "dramático" baseado no relato dun narrador posto en forma escénica como guía dramatúrxico da acción representada, tamén denominado "resume panorámico").

O "preludio a toda estética futura" de Otero Pedrayo como *dramaturgo integral* (segundo nós o postulamos) consiste en exiliar ese prexuízo tradicional (que prevaleceu na avaliación da súa producción, vigorizado quizais pola óptica do maxisterio crítico de R.Carballo Calero[1]) afeito a conceptuar só como "literatura dramática" aquelas *pezas escénicas* ou obras dramatúrxicas que cumpren as condicións *teátricas,* cinguidas ó prisma aristotélico de "drama de forma pechado" e con forma dialogal exenta.

A Poética oteriana é, pola contra, esencialmente de nódoa *dramático-dramatúrxica* (o que o propio Otero Pedrayo denomina *"a dramaturxia da forma interior"*) polo que o aspecto quizais máis caracterizador da unidade do conxunto é a alta productividade que acada a *dramaticidade* da súa linguaxe como epifanía *de representación* e de *simbolización* dos contidos de conciencia do autor na súa dobre vertente interna (*eidética*) e externa (*xenolóxico-textual*) apoiándose nunha ampla polifonía de voces figurais que, sen perderen en ningún caso a súa identidade *monolóxica*, producen a impresión artística dun universo heteroglósico poboado de vida.

Nesta Poética os conceptos estéticos e as categorías xenolóxicas *non forman sistema*. Son signos envoltorios de símbolos (figuras, metáforas, alegorías) que propician unha manchea de transformacións e transcodificacións semánticas de difícil reducción á lóxica categorial das Poéticas ó uso. A *alegoría,* procedemento que opera como unha asociación de imaxe e de abstracción intelectual, eríxese en primordial figura cognitiva da actividade hermenéutica.

Como se sabe, a diferencia entre símbolo e alegoría é substancial porque o símbolo precede á interpretación lóxica, é *pre-hermenéutico*; a función semántica do símbolo é a dunha "transparencia" ou "suxestión" e non a dunha "traducción" lóxico-discursiva, mentres que a alegoría –sobre todo a chamada alegoría de tipo medieval, como adoita ser a de Otero– é un tropo que contén unha verdade doutrinal (anagoxismo) e opera como instrumento filosófico. Orabén, convén suliñar que na obra de ficción de Otero alegoría e símbolo non se exclúen senón que se complementan. A alegoría oteriana (que cobra forma de *relatos parabólicos* e dunha grande variedade de *prosopopeas* ou personificacións de abstraccións intelectuais) é a reencarnación dun ideal no seu caso primordialmente relixioso (malia presentar con frecuencia o aspecto de ideal mítico, filosófico ou histórico), ideal representativo da civilización cristiá de Galicia ó servicio do que interpreta as súas supremas aspiracións.

Epifanía dunha Estética sincrética, de inspiración medieval (léase o suxestivo ensaio, metódico a este respecto, publicado na revista Nós, nº 43 e intitulado "Meditacións composteláns: Trivium e Quatrivium"), de substrato *románico* e *barroco* presidida polos principios da *liberdade entendida ó modo "romántico" relixioso (é dicir, católico)* e da *intuición simbolista* (neomedieval e trascendental), tradicións nas que Otero Pedrayo

1. O profesor R. Carballo Calero (1975), na súa *Historia da Literatura Galega contemporánea* adícalle ó estudio de Otero Pedrayo 22 páxinas (pp. 663-685), das cales só dúas inviste en examinar o que el designa "Teatro": comenta as dúas pezas tópicas, *A Lagarada* e *O desengano do prioiro*, que "ao que semella o autor non as pensou con propósito inmediato de representación. Unha delas é unha miscelánea dialogada, unha "sátira" [sic] no sentido primitivo deste vocábulo. A outra é espresamente designada como "farsa tráxica pra ler"... "unha verdadeira traxedia dionisíaca... e poucas obras dramáticas galegas están concibidas con tanta pureza xenérica. Querse dicir, con tanto sentido teatral [sic]". Ó noso modesto parecer o ilustre profesor, alén de condenar ó ostracismo a ampla e diversa producción dramático-escénica do autor, erra garrafalmente nas dúas apreciacións críticas que realiza: o *Desengano do Prioiro* é unha composición híbrida mestura de *comedia dramática e auto relixioso*, ficción alegórica de contido maiéutico e apoloxético; e *a Lagarada*, segundo a nosa análise, é un *traxidrama cristián* que, fatalmente, dada a súa complexa dramaticidade heurística, empobrece a súa identidade artística de maneira gravosa cando se escenifica teatralmente. Mesmo cando a posta en escena cobra formas veristas tan intensas como na estrea da peza, realizada no espacio natural do pazo Otero Pedrayo en Trasalba.

Don Ramón na súa mesa de traballo.

atopa en xérmolo os cánones rectores do seu sentir e do seu cosmos temático e a súa peculiaridade estilística[2].

2.3. De acordo co devandito, Otero Pedrayo constrúe un universo verbal presidido polo *Logos* (o Verbo bíblico que se fixo carne *-sarx, Cristo)*. Este *logocentrismo* de inequívoca xinea relixiosa (e non filosófico-especulativa como puidese aparentar nalgúns casos), aparece textualizado artisticamente baixo innúmeras formas de expresión e figuras ficcionais ("formas de discurso" que transcenden os modos discursivos convencionais e hibridizan os xéneros tópicos). De acordo coa natureza postromántica e postsimbolista da mentalidade de Otero englobámolos baixo a denominación poetolóxica de *Literatura mixta (*a cal, dito sexa de paso, foi a práctica discursiva á que mellor se acomodou tamén o autor do *Teatro Crítico Universal*, o seu máis caro mestre espiritual, o Padre Feijoo*)*.

Literatura mixta en tódolos sensos (diéxetico-mimética, poético-retórica, filosófico-relixiosa, ficcional-doutrinal, etc) nunca pechada sobre si mesma (composta a modo de *eloquio*, como prego, confesión "agustiniana" ou divertimento estético-moral da criatura que reverencia o Creador) e á vez aberta (ó xeito de *coloquio*, a procura da *communio)* ó lector, sempre ó *lector* como interlocutor imaxinario, mesmo no propósito xerminal daquelas "pezas" –como por exemplo *A Lagarada*– con feitío escénico expreso, nas que o autor abstrae a identidade da representación "teátrica"/"escénica" expresa co recurso á fórmula simbolista "peza pra ler e queimar".

2. Vid. J. Domínguez Caparrós, "Interpretación cristiana de los textos: Santos Padres y Edad Media", *Orígenes del discurso crítico*, Madrid: Gredos, 1993, pp. 132-215. Neste senso, gusta comprobar como un dos mestres máis prestixiosos da crítica literaria contemporánea, cal é N. Frye, escribe no seu célebre *Anatomía de la crítica* (1957:100) un corolario que semella escrito á mantenta para definir o modelo crítico-interpretativo máis congruente coa identidade da obra ficcional de Otero: "Parece inevitable la conclusión de que una obra de arte literaria contiene una diversidad o secuencia de significados. Sin embargo, rara vez se ha hecho frente, con toda equidad, a esta conclusión en la crítica desde la Edad Media, cuando se tomó de la teología un esquema exacto de significados literales, alegóricos, morales y anagógicos para aplicarlo a la literatura".

Debuxo de Maside.

2.4. Nesta perspectiva fenomenolóxica, as *Opera Omnia* de R.O.P. consisten, pois, nun *Theatrum logocéntrico*, teatro de arte verbal ou "teatro de palabras/máscaras" (especular dun *theatrum mentis, teatro de conciencia* do autor) que adopta a dobre forma empírica e textual de *epos monolóxico e mímese dialogal* e ten como espello de expresión a Literatura baixo as máis variadas formas discursivas (e dentro desta, sinaladamente a Literatura dramático-escénica de virtualidade teátrica).

En termos histórico-literarios, se ben o termo "teatro de arte total" (*gesamtkunstwerk* ou obra simbolista de arte global) foi acuñado por R. Wagner como denominación aplicada á estética das súas óperas, a filiación artística que latexa na súa base pertence o ideario do movemento simbolista de calquera época e singularmente de finais do s. XIX[3] e o primeiro tercio do século XX**.** Como salienta P. Pavis (1984:238), "*para el simbolismo, la obra de arte y en particular el teatro forma un todo significante y autónomo, cerrado en si mismo y que no corresponde mimeticamente a la realidad*". A arte literaria de Otero Pedrayo, ó erixir a *escritura* en "discurso vivido" (formalizado na xa comentada *estilística simbolista* máis rica e complexa de toda a historia da literatura galega) instaura a obra verbal como heterocosmos, *Theatrum* no que se representa a Dramática (interna e externa, isto é, patética e problemática) do seu Mundo e onde se opera a interacción –a *communio*– entre a conciencia de si mesmo como emisor e a dos receptores.

2.5. O termo *teatro* cómpre entendelo en senso lato, na acepción *eidética* en que o empregou, por exemplo, Feixoo *(Teatro Crítico Universal)* como epígrafe do compendio dos seus ensaios.

Con este emparéntase o senso *teatrolóxico* estricto de *Gran Teatro do Mundo* ó modo calderoniano no que espellamos a fórmula do *Magnum Theatrum Gallaeciae* (o Gran Teatro do Mundo galego) e o *Theatrum Mascarae* (Teatro de Máscaras) *de Otero Pedrayo.* Como expresión obxectiva dun universo inmanente radicalmente vivencial (e mesmo confesional e autobiográfico) pero entitativamente aberto ó mundo trascendente, envolto na cosmovisión católica, inspirado na Tradición histórica galega e expreso en *linguaxe neorromántica e simbolista* de raíz dramatolóxica. Un cosmos creador politonal e pluridiscursivo cinguido ó *drama* entendido fenomenoloxicamente como resultante das tres acepcións seguintes:

3. O propio Otero Pedrayo, reflexionando sobre o século de Feijoo, planteouse a pregunta acerca de cómo definir o (meta)xénero artístico-literario emblemático dese "século orchéstrico". Cremos que este non é outro que a *meta-dramática* e *o Teatro total* postulado polos simbolistas pero mediado pola concepción da arte romántico-cristiá:"En conjunto, el siglo de la ópera, de los bailes de corte y los banquetes, del vestirse "pour aller en ville", de los desfiles de carrozas de cristales, es *un siglo orchéstrico* podríamos decir y no falta *la orquéstrica de la muerte. No sabemos si este género artístico-literario en que participan la arquitectura, la escultura, la poesía, la oratoria, la alegoría y el símbolo, las artes menores, la Música, la indumentria, la Mímica, tiene nombre o no. Y de inscribirse entre las categorías estéticas si corresponde* a *la dramática* y cómo" (Feijóo; X: 450-451).

Don Ramón cos artistiñas *ourensáns.*

1) como formulación *meta-antropolóxica*: o "drama" enxergado como *dynamis ou acción sicolóxica* (ou mellor, *dramática moral*, no senso etimolóxico e amplo da expresión) mediante o método dunha Hermenéutica Humanista católica (forma e contido da Fe revelada, sentida relixiosamente, de base filosófica platónico-humanística, de expresión poético-simbólica e de arela ético-metafísica), nucleada sobre un eixo místico: *o Amor cristián*, *Cristo* como metasímbolo no que converxen e se superan tódolos símbolos, tal como esixe para o católico a crenza no dogma expreso no Credo: o *Misterio do Unitrino e da Encarnación.*

2) como principio *filosófico*: o "drama" entendido como "tensión", "problema" e "conflicto" da alma humana inmersa na dinamicidade interna e externa do seu *eu*, da historia e da vida, (o que instaura a *forma mentis* da cosmovisión dramatúrxica do autor);

3) como método de configuración *escénica*: o drama formalmente "teatralizado" (isto é, posto en texto, en espacio, en tempo, en figura, en voz e en escena virtual), configurado e obxectivizado pola arte verbal e polos recursos da Poética, da Retórica e da Teátrica.

2.6. A literatura dramático-escénica *stricto sensu* de Otero Pedrayo así considerada non foi polo de agora obxecto dunha análise sistemática e rigurosa por varias razóns, entre as que coidamos sobrancean algunhas *de forma* e outras *de fondo*. Tocante ás primeiras, o feito de que nunca se amosou asequible en edicións axeitadas, nin para o grande público nin para o estudioso, dando por insuperable a evidencia da extrema dispersión en que se atopan non só as publicacións hemerográficas en que colaborou senón tamén as escasas (ata hai uns anos) edicións circulantes dos seus libros de cabeceira. É pertinente relembrar aquí que algúns dos seus mellores textos dramático-escénicos a) son *breves* (poñamos por caso, *Tren Mixto*) como esixe a Poética simbolista, na que a brevidade no formato non equivale a sinxeleza senón que resposta ó sintetismo como principio de configuración artística; e b) foron éditos como artigos de xornal e só moi recentemente rescatados en formato de libro (vid. *Teatro Ignorado* de R.O.P., edición de Aurora Marco, A Coruña: Laiovento, 1991); e o feito de non dispoñermos dunha catalogación do legado, rigorosa e exhaustiva (ata onde iso sexa posible) empece fundamentarmos e contextualizarmos cada producción concreta no horizonte de totalidade.

Tocante ós problemas *de fondo* que complican a súa eséxese, coido que as razóns salientables son sobre todo tres, alén da alta complexidade do seu rexistro estético:

(1) o carácter *fragmentarista* da súa dramaturxia, departida nun mosaico de cachiños e pezas dun

Debuxo de Mantecón.

puzzle que se interrelacionan ó longo de case 50 anos de escrita de modo que semellan unha auténtica constelación de partículas flotantes no baleiro interestelar da galaxia da súa literatura susceptible de ser sometido a un amplo elenco de tipoloxías xenéricas;

(2) o prexuízo *antidramatúrxico*, xa mentado, de que son víctimas os estudios literarios galegos (e non só a producción dramático-teatral de Otero Pedrayo senón tamén as mostras de máis valor da nosa dramaturxia). Un prexuízo segundo o cal se continúa reducindo a complexidade do fenómeno dramático-escénico ós dictados da *mímese* aristotélica (imitación dunha acción), e polo tanto menosprezando o valor do discurso dramático intrínseco, sen enxergar que *a diéxese*[4] (i. é, o relato dun narrador-dramaturgo operando de "director de escena" intradiexético, que é polo tanto quen introduce as figuras e as réplicas directas dos personaxes e configura o ambiente espacio-temporal) acada tamén categoría de función pertinente para enxuizar *a obra non explicitamente escénica dun autor,* debendo ser estudiada en consoancia coas esixencias do método dramatúrxico;

e (3) o desenfoque histórico-estético en que se veñen movendo as achegas críticas á dramaturxia oteriana, segundo o cal certo estudioso literario chega a escribir afirmacións tan peregrinas como que "o primitivismo, a volta ás raiceiras ou o orientalismo serán puntos de partida e confluencia de autores como Yeats, Valle-Inclán e o propio Otero, orientacións que nos axudan a comprender, contextualizar e estudiar a súa obra"; ou algo máis adiante, "no seu fondo eclecticismo formal e na súa manifesta heteroxeneidade estilística semella estar apuntando algúns dos trazos que van caracterizar o espírito da posmodernidade, alomenos nos seus aspectos máis salientables"[5]. Observemos, en contrapunto, o encadre que ofrece da súa concepción do teatro e da creación para a escena do dramaturgo de Trasalba[6]:

"...O intrés do teatro acéndese pra o entranabre apaixonado, mais non arredor da escea, e non soio na área das candilexas. Curto espacio e no esprito, siñificanza e forza de evocación, os dous hemisferios da historia universal e do alem da historia do corazón. [...] E pode cavilar na exempraridade de un lexítimo Teatro Galego. De siño e torgueira céltica, oucidental, de esencias líricas dramatizadas. Onde o mundo e o trasmundo, cotiáns, aparezan como lem-

4 *Fundamentos teóricos.*
Vid. N. Friedman, "Point of view" (1955), en *Form and meaning in fiction, The University of Georgia*, Athens, 1975, pp. 142-156; reprod. in *Teoría de la novela. Antología de textos del siglo XX* (Enric Sullá ed.), Barcelona: Crítica-Grijalbo, 1996: pp. 78-87. Como se sabe, o punto de vista domina todo o problema do método en literatura dado que nun texto literario non existe ningunha autoridade *externa* á composición. Segundo as regras de arte máis consagradas na creación literaria, un texto artístico ben feito é aquel que demostra *posuír unha perfecta congruencia entre o tema e a forma sendo a mellor forma aquela que desenvolve con éxito as potencialidades do tema.*
5. R.O.P., *A Lagarada. O desengano do Prioiro*, Estudio literario de M. Fernández Vieites e edición, estudio lingüístico e glosario de H. Monteagudo, Vigo: Galaxia, 1998, pp. 12 e 31.
6. R.O.P, "Prólogo" in M.D. Varela Buxán, *Teatro galego*, Ed. Celta, Lugo, 1975, pp.1-6.

branzas ou promesas do infindo misterio.[...] Unha escea de abondo abaladoira pra facer abrir os ollos e pra soar aprausos os puños pechados ó mesmo home meditativo de Van Gogh...".

2.7. Por conseguinte, o recoñecemento do sincretismo formal na peza dramático-escénica no senso de articulación *mímese-diéxese (sincretismo* que, dito sexa de paso náda ten que ver co mentado "eclecticismo"), esixe a adscrición da maior parte das pezas oterianas á Poética simbolista do *drama de forma aberta* (neoaristotélico, nado baixo o signo do *Segundo Fausto* de Goethe, vid. V. Klotz) que, xunto coa Poética realista do *drama épico* (neste caso si, antiaristotélico) son as dúas correntes dramatúrxicas (neorrománticas e postsimbolistas) máis anovadoras do tempo en que escribe Otero Pedrayo[7]. Nelas modélanse, certamente, tamén as heteroxéneas tendencias chamadas "vangardas de entreguerras" (cubismo, futurismo, dadaísmo, expresionismo, surrealismo...); pero a ningunha delas se pode adscribir, en rigor, a Estética Dramática de Otero Pedrayo malia partillar algúns recursos desa Poética do "drama de forma aberto", que no legado oteriano se adoita presentar baixo o feitío de *drama de cadros* ou *stationendrama. Neste* tipo de pezas –como *A Ponte*, por exemplo– se ben nalgúns casos se perde a verticalidade aristotélica da estructuración das partes, consérvase sempre a horizontalidade cumulativa –neoaristotélica– na que a liñalidade e o desenvolvemento de tensión/ distensión do drama enteiro son reemprazados por estructuracións distintas (cíclicas, repetitivas e contrastivas) coas súas tensións e distensións particulares, pero sen nunca abandonar a organicidade de sentido que é propia do "ilusionismo dramático" e da dramaturxia aristotélica.

Don Ramón con Valle-Inclán.

3. A literatura dramática de ROP: concepto e proposta taxonómica

3.1. Deslindes nocionais.

Para mellor aprehender o cerne da cuestión sobre o conxunto da producción intelectual oteriana, comezamos por establecer unha taxonomía clasificatoria xeral disterando dúas grandes tipoloxías epistémicas (obra ficcional /non ficcional). Como ficou dito, trátase dunha dicotomía tan arbitraria e convencional como, por exemplo, aqueloutra entre *texto* e *escena* (pois en bo senso filosófico[8], o texto non é máis que a *escena esencial e primeira,* espacio "teatral" (no senso de visual) *de*

7. Vid. P. Szondi (1983), *Theorie du drame moderne*, Luasanne: L'Age d'homme; E. Olson (1985), "Efecte dramátic i forma dramática", *Tragèdia i teoria del drama*, Barcelona: Quaderns Crema, pp. 143-160.

8. Vid. E. Staiger (1966), *Conceptos Fundamentales de Poética*, ob. cit., p. 154, onde lemos: "Lo teatral y lo dramático no significan la misma cosa. No obstante, se contradiciría toda la terminología adoptada por el uso si se pretendiara negar la estrecha relación que existe entre ambos términos. ¿No estaríamos acaso en lo cierto *si se entendiera lo dramático no desde la esencia de la escena, sino a la inversa, la implantación histórica de la escena partiendo de la esencia del estilo dramático*? Una consideración fenomenológica no tolera más que esta interpretación. *La escena como único instrumento adecuado para una nueva poesía ha sido creada partiendo del espíritu de la poesía dramática*".

escenificación eidética, onde se *mostra* a linguaxe referencial e simbólica coa que o autor conta, se representa e se escenifica perante os ollos do receptor).

Adhere esta taxonomía das formas artísticas oterianas a un horizonte de clasificación mentalista (acorde co ideosistema autorial) segundo o cal todo escrito en que o autor transfere, fabula, proxecta os seus contidos de conciencia en formas simbólicas, especulares respecto á súa identidade, tal escrito debe ser, *strictu senso*, avaliado e catalogado como *producción dramática* ficcional en primeiro grao (sic). Desta sinóptica formulación crítico-mentalista dedúcense de contado tres corolarios:

1) que tódolos escritos que convencionalmente se denominan artísticos ou literarios pertencen –*a priori,* aínda que en disímiles graos existenciais, como categoría epistémica– ó universo *dramático;*

2) por conseguinte que *a dramaticidade*, en canto proxección tensional dos contidos da conciencia humana que se proxectan no texto literario, constitúe a esencia ontolóxica e a especificidade existencial do que, no ámbito das ciencias humanas, convencional e polemicamente se denomina "o literario" (sexa exposto en forma *mimética* ou *diexética*, dito de modo máis técnico, en forma de "*confesión ou efusión lírica*", *"escena inmediata"* ou de *"resume narrativo"*). Pois como ben salienta Staiger, o mesmo "teatro" deriva da esencia do estilo dramático.

3) e finalmente, cómpre salientar que, se ben á luz da definición teórica proposta o sintagma *literatura dramática* é un groso *pleonasmo*, no eido da crítica e historiografía literarias esta denominación posúe tan longa tradición terminolóxica e operativa que resulta pouco menos que imposible libertarse do seu (confuso) emprego nocional. Como se sabe, a denominación consagrouse para aludir, de maneira tan tópica como acrítica, a aqueles textos literarios que, conforme o seu feitío externo (i. é, a súa configuración poetolóxica), posúen intencionalidade autoral e potencialidade performativa de índole *pragmático-escénica directa*. Isto é, textos cunha *morfoxenia* e unha *morfosemia* en virtude das que se institúen como formas simbólicas da conciencia do seu autor orientadas á representación *escénica e teátrica*. No límite, na terminoloxía dos tratadistas afectos a esta denominación que designa, reductivamente, a literatura dramática como "xénero teatral", a *literatura dramática* oponse dialecticamente á *literatura* en modo *lírico* e á literatura en modo *épico*.

En contrapunto, para os estudiosos da Poética Dramática contemporánea[9] (Szondi, Pavis, Klostz, Olson, entre outros), tal categorización está totalmente *obsoleta* como esquema de clasificación das formas literarias. Conforme estes estudiosos, como *Dramática* débese enxergar o conxunto das formas simbólicas autosuficientes dotadas, respecto á realidade da conciencia, dunha *dobre dimensión (eidética* e *escénica)* –isto no caso dos textos se presentaren externamente sob a forma de "pezas" para o Teatro, libretos ou "dramas teatrais"– dimensión configurada textualmente (i. é, na inmanencia do texto) pola "linguaxe escénico-pragmática" expresa.

En suma, nas formas simbólicas do texto artístico de xinea dramática pódense entrelazar os seguintes códigos de linguaxe (gramatical, literaria-estilística e escénica):

1) *o código lingüístico* –a *lingua gramatical* galega, maioritariamente no caso de R.O.P.– como primeiro complexo simbólico intermediario entre a conciencia do autor e o receptor;
2) *o código retórico-literario* –a *linguaxe estilística*, exhuberante e persoalísima no caso de R.O.P– sobrecifrado no código lingüístico como segunda estaxe de dramatización dos contidos de conciencia entre o texto lingüístico e o receptor;

3) e *o código escénico-teátrico*, ou sexa, a *linguaxe escénica* non exclusiva dos textos chamados

9. Vid. P. Szondi (1988), "Transició: Teoría del canvi estilístic", *Teoría del drama moderno* (1880-1950), Barcelona: Institut del Teatre, pp. 57-62; P. Pavis (1980), "Teatro aristotélico", "Epización del teatro", *Diccionario del Teatro*, Barcelona: Paidos, pp. 37 e 170; Olsen, *Tragedia y teoría del drama*, Barcelona: Quaderns Crema; V. Klostz.

"teatrais" senón característica de todos aqueles textos dotados dunha dimensión performativa esquemática ou implícita. Entre eles, as pezas escénicas son as que conteñen esta virtualidade de forma explícita –a que denominamos *dimensión teátrica* do texto dramático. Tal dimensión performativa é a que, a efectos morfoxenéticos de acordo coa terminoloxía en uso, se designa *Cotexto pragmático*[10], texto co-literario enteirado por un conxunto de didascalias, acoutacións, índices, deícticos e presuposicións de interese *performativo* para a eventual realización escénico-teatral.

3.2. Tipoloxías do discurso oteriano.

Disteramos dúas: o discurso ficcional literario-dramático e o discurso pragmático non ficcional.

1. O discurso ficcional literario-dramático engloba ó corpus bibliografico de R.O.P. na cuádruple tipoloxía poemática, narrativa, escénica e xornalística literaria. Dentro destas son susceptibles de se aillaren tres subgrupos de escritos: dramático-escénicos, dramáticos-paraescénicos e dramáticos non escénicos.

1.1. Os escritos dramático-escénicos: aqueles textos que en función do seu feitío ficcional, simbólico e pragmático explícitos (isto é, a configuración dramatúrxica e escénica) conteñen as *condicións esenciais e existenciais* requeridas, así no plano morfoxénico como morfosémico, polo tipo de artefacto literario que, seguindo a tradición terminolóxica establecida, se cataloga baixo o epígrafe de *obra dramatúrxica* ou *peza teatral*. A forma e sentido destas resulta de obrigado e central obxecto de estudio crítico a través do método dramatúrxico. En concreto, no corpus bibliográfico de Otero, enteiran esta tipoloxía 7 *pezas escénicas plenipotenciarias* (vid. no apéndice desta revista *Per Opera Omnia de Otero Pedrayo*, baixo o epígrafe "Opera escénica maior").

1.2. Os escritos dramático-paraescénicos: aqueles textos que, na súa fasquía formal, ademais da súa dimensión ficcional e simbólica explícita amosan unha dimensión pragmática implícita e correlacionada –isto é, unha potencialidade escénica inherente á súa morfoxenia e morfosemia expresas textualmente a través de índices e presuposicións que de xeito máis ou menos esquemático aportan *as condicións esenciais* requeridas para investiga-la súa forma e sentido mediante a metodoloxía dramatúrxica. En xeral, no corpus literario de R.O.P. enteiran esta categoría aqueles que se

Escultura de Buciños situada na Praza do Correxidor (Debuxo de Luís Cid).

10. Noción que, por me semellar menos confusa e de maior operatividade e coherencia semiótica cos obxectivos hermenéuticos que me propoño nesta investigación, prefiro ós apelativos xa excesivamente convencionalizados de *texto teatral* ou *texto espectacular*.

catalogan baixo o epígrafe de *poemas paraescénicos* (modelo: *A Estadea), relatos paraescénicos (*modelos: *O Fidalgo, O estraperlista dos coiros*, etc) e *romances paraescénicos* (modelo: *Rosalía).*

1.3. Os escritos dramáticos non escénicos: aqueles textos de natureza literaria e ficcional que sen embargo, pola súa fasquía morfoxénica e morfosémica, *carecen das condicións esenciais e existenciais requeridas* (a configuración "escénica", a dimensión performativa expresa, etc.) polo método dramatúrxico. En xeral, distéranse 6 tipoloxías de textos *dramáticos-apragmáticos* segundo a súa particular configuración artística ou simbólica: 1) poemáticos; 2) diexéticos; 3) ensaístico-intelectuais; 4) os científico-eruditos; 5) os hemerográficos e 6) o epistolario. Neste apartado de clasificación textual inscríbese substancialmente a riola de textos que catalogamos baixo o epígrafe xenérico de *escritos ensaístico-intelectuais* así como os *escritos científico-eruditos* (tratados de historia, de xeografía, as guías de viaxe, etc) con intención obxectivante, informativa e /ou polémica. Esta é a modalidade expresiva do *poema lírico*, do *relato*, da *novela*, do *romance*, do *ensaio*, do *artigo de opinión* e da *carta.*

Por obvias razóns de alcance epistemolóxico, o estudio intrínseco e pormenorizado destas modalidades de escritos *dramáticos-apragmáticos* fica expresamente excluído do catálogo de *Opera escénica e dialogal exenta* de R.O.P. Orabén, convén non menosprezalos como fontes de información en base á peculiar natureza *autorreflexiva* que exhiben (e que en xeral orienta, acompaña e complementa toda creación estética de R.O.P.) así como tamén en razón da fonda *intratextualidade* que singulariza a técnica do seu quefacer creativo. Malia a forma de expresión e a enorme riqueza cultural, estilística e autorreferencial contida nestes escritos *extradramáticos* nos instar dun lado a desbotalos como obra dramática, doutro obriga a preferencialos –a efectos metodolóxicos– como "guieiros hermenéuticos" e/ou como "conselleiros esexéticos" por posuíren un valor insustituíble á hora de contextualizar a lectura dramatúrxica e estética do mundo mito-simbólico que espella a literatura de ficción oteriana.

Por último, salientar o *discurso pragmático non ficcional* (extraliterario, extradramático, extraficcional e extraartístico), no que se inclúen textos *fácticos, instrumentais, contextuais* e de varia índole (documentos autobiográficos, dietarios, conferencias, discursos, etc) xerados sen intencionalide artística.Textos directos e indirectos (entrevistas, epistolario persoal, etc) producidos ó longo da súa vida pública por Otero Pedrayo que, a parte do virtual valor artístico de seu, conteñen un valor *histórico* engadido ó seu substantivo interese *documental* como fontes para a comprensión, dunha banda, dos textos dramático-intelectuais propiamente ditos e, doutra, do mundo íntimo e da intrahistoria do autor.

4. Tipoloxía dramatúrxica peculiar de ROP: as pezas híbridas

Como fica salientado, o fenómeno máis singularizador dun amplo grupo de pezas da Literatura Escénica de Otero Pedrayo estriba, dunha banda a nivel epistémico, na interacción sémica das tres dimensións (inmanente, trascendente e relixiosa-moral), E doutra, a nivel literario, na sutil simbiose das formas e valores característicos da *mímese* e da *diéxese,* nas que, á vez que se imita unha acción e se relata unha historia dende o punto de vista do narrador-dramaturgo e omnisciente (que é o autor), os feitos referidos son emitidos cara o receptor de modo unificado pola conciencia do autor mediante *máscaras dicendis* (extrapoladas nunha miríada de figuras e personaxes) de modo que *o autor monolóxico*, en íntima unidade da súa personalidade, exprésase nun *xogo de máscaras* que obxectivizan ficcionalmente o seu fluxo de conciencia.

Na obra ficcional de Otero Pedrayo non é frecuente –máis ben coido que non ocorre nunca– que o comentario do narrador sexa un mero substituto da dramatización. Pola contra, *diéxese e mímese* poténcianse mutuamente e as presuposicións do narrador fan parte orgánica daquilo que se dramatiza. Os comentarios e análises (glosas e paráfrases) do narrador implícanse na narración mediante *modalizadores subxectivantes* (os

adxectivos; partículas comparativas, símiles, adverbios tipo *quizais*; verbos como "semella", "parece", "figura", incisos, etc), tropos e figuras retóricas. Polo que os ideoloxemas e opinións do autor non son doadamente separables entre si senón que aparecen ligados e fundidos na fluencia narrativa dos materiais ficcionais da historia dentro do contexto obxectivo da totalidade narrativa. Tal estratexia demostra que nas fábulas oterianas, tódolos recursos da *omnisciencia editorial* e *multiselectiva* están postos ó servicio non tanto da narración obxectiva e da realización pragmática da acción canto da dramatización do seu *significado*, sobre todo no plano da hermeneuse relixiosa da fábula.

Noutras palabras: trala apariencia dun conxunto de personaxes que fabulan unha historia nun xogo de episodios ben trabados, espéllanse as angueiras que abouran a radical unidade de *conciencia do autor:* o Teatro Crítico de Máscaras. E faino nunha falsa apariencia de *dialéctica*, de diálogos entre *fictiae personae* –o que en clave trascendental non son máis que monólogos do autor mesmo a través dun sinfín de voces. De aí remanece a súa radical *monoloxía*.Tocante ós contidos de conciencia representados non hai contradicións externas, debates externos: *todo é epifanía dun agonismo interior da conciencia autorial verbalmente obxectivada*.

No caso do peculiar modo estético con que se nos presenta a dramatúrxia oteriana os feitos referidos dramaticamente (i. é, en debate e contraste dramático polos personaxes) están artellados nunha serie de episodios concatenados pola *conciencia do autor* (travestido de narrador-dramaturgo *in fabula*) que é o actante derradeiro –o director de escena– de toda a acción. Neste senso, no legado oteriano cómpre disterar a existencia dunha dobre dramaticidade: 1) *a implícita*, inherente á problemática de conciencia do narrador-dramaturgo (aquí o monoloxismo é total); e 2) *a explícita*, interior ós textos e ós personaxes mesmos que non posúen vida de seu máis que como proxeccións do autor (aquí dase unha certa *polifonía* e *heteroglosia* pero sen perda en ningún caso da raíz *monolóxica* que dirixe todo o discurso e o remite á voz autorial).

Conforme a este enfoque trascendental, a producción ficcional de Otero Pedrayo deséñase como un *macrorrelato* dramático-teátrico (que designamos *Magnum Theatrum Gallaeciae*) suma paradigmática de *microrrelatos* (i. é, cada texto ou cada peza sintetizable nunha frase mínima de significación que se suma como sintagma ó resto para formar o *macrotexto* que dá conta da Dramática de conciencia e das liñas mestras do discurso literario oteriano).

5. O superactante metafísico: a voz autoral da conciencia moral

En efecto, polos intersticios de tódalas pezas que compoñen o Teatro maior (*Magnum Theatrum Gallaeciae*) e o *Teatro de Máscaras* (*Theatrum Mascarae*) de Otero Pedrayo escóitase unha voz subliminal, unha voz unificadora de tódolos actantes e personaxes que interveñen, unha poli-

fonía monolóxica entre a que ecoa, cunha particular eficacia emotiva e persuasora *a voz da Conciencia moral*[11]; unha voz vehiculada polo narrador-dramaturgo que dirixe os fíos da función tralas bambalinas. En termos filosóficos, na dimensión intradiexética, esta instancia é o actante esencial de todo o seu corpus e o principio compositivo que, precisamente, instaura *a unidade de estilo* do conxunto e dota de *sentido trascendente* a todo o universo ficcional: *arte de ventriloquía ou de granguiñol trascendental*. Como xa foi debidamente sinalado, o universo dramático que se erixe en continente e á vez en contido da configuración simbolizada por Otero Pedrayo nas súas figuracións artísticas, está penetrado e atravesado pola *espiritualidade relixiosa cristiá,* expresa na voz da Conciencia moral, entreverada na cal se percibe o fragor das demais voces (reflexo silandeiro tamén da voz do autor invisible).

Os filósofos levan investigado moito en torno da cuestión relativa ó senso que abrangue a expresión "voz da conciencia" e sobre todo cal é a orixe de tal "voz". Non hai dúbida de que o xorne fondamente crente e cristián de R.O.P. na súa concepción moral emparéntase con postulados de base afíns ós da *filosofía idealista alemana*. Un dos sistemas que mellor reflexa este perfil de "alerta moral" oteriano é o exposto por M. Scheler quen considera que a noción filosófica de *Conciencia moral* é un eco deixado no individuo pola superioridade da crenza relixiosa; como tal eco é unha potencia melancólica, de "natureza crepuscular" (*Ethik*, II, 7) polo que non pode acadar vida renovada no individuo transgresor dos seus principios morais sen que este se mergulle de novo no seu universo de crenzas. De aí a necesidade de reparar o dano, limpar a culpa, *converterse*, antes de poder reintegrarse en plenitude á vida superior do espírito.

Fica exposto con sintética precisión o modelo de caracterización moral que Otero Pedrayo aplica ó deseño de boa parte dos personaxes-tipo do Teatro de Máscaras. Proxecta neles as faltas, os pecados os modelos de maior relevancia simbólica para ilustrar a súa visión *ética* do mundo. Na ampla galería de retratos morais (auténticos "caracteres" no senso de La Bruyère) que Otero pinta abonde con salientar dous: o magnífico deseño que se personifica no vello Cacharazas, protagonista de *O borracho (TM, II)*, así como noutros formidables tipos, non por esquemáticos menos expresivos deste valor, como o Angazo presentes en pezas como *Os espantallos no vento (TM, XI)*. Ámbolos dous, para se reconciliaren consigo mesmos e coa comunidade, deben penar publicamente senllas faltas de cobiza e ambición. Fano mediante *debate onírico íntimo* (caso do Cacharazas) e *confesión pública* (no caso do Angazo case ó modo dos autos de fe medievais, perante toda a aldea). Logo de cangaren coas respectivas pauliñas e penitencias consecuentes coas faltas cometidas por cadaquén (o Cacharazas, tremendos e anguriosos pesadelos, porque o seu pecado é *privado*, de avaricia; en troques, o Angazo vergoña e abaixamento *público*, porque a súa miasma é de proxección social, cobiza de terra allea); logo da respectiva penitencia, castigo e propósitos de enmenda incluídos, ofréceselles *o perdón* rexenerador no seo da comunidade eclesiástica e aldeá.

11. Esclarecemos a seguir o concepto de conciencia moral acudindo a tres fontes lexicográficas:
* O *Diccionario de uso del español* (Gredos, Madrid, 1983) de María Moliner: define *conciencia* como "*conocimiento que el espíritu humano tiene de sí mismo; facultad que hace posible ese conocimiento; por tanto, como móvil que impulsa a obrar bien, con rectitud o con consideración al prójimo; conocimiento reflexivo de las cosas*".
* Se rastrexamos os referentes léxico-semánticos do concepto de conciencia nalgunha das principais obras lexicográficas galegas, atópanse os resultados seguintes.
Así define a *conciencia* E. Rodríguez González no seu *Diccionario Enciclopédico (Ed. Galaxia, Vigo, 1958, 3 vols): "Propiedad del espíritu humano de conocerse en sus atribuciones esenciales y en todas las modificaciones que experimente en sí mismo; conocimiento interior del bien que debemos hacer y del mal que debemos evitar". Engade as seguintes locucións e refráns como signos elocuentes da importancia que tén no mundo moral e cultural de Galicia o valor da conciencia: axustarse un coa súa concencia, consultar un coa súa concencia, descarga-la concencia, escarabellarlle a un a concencia, lixa-la concencia, remorderlle a concencia; ter boa ou mala concencia; e os refráns: a boa concencia val por cen testigos, máis vale a concencia que a cencia, á concencia ninguén pode enganala nin burlala.*
* Pola súa banda, o *Diccionario Xerais da Lingua galega (*Edicións Xerais de Galicia, 1986) rexistra a voz *conciencia* coas seguintes acepcións: "*facultade do individuo de coñece-la súa propia realidade e xulgala; facultade ou feito de enxuiza-la bondade ou maldade dos actos; coñecemento responsable e personalizado dunha tarefa determinada, dun dereito ou dunha situación.*"

6. O Corpus escénico-dialogal: organización epistémica e xenolóxica

O conxunto dos 78 textos dramático-escénicos que rexistramos nesta achega provisoria ó repertorio editorial de Otero Pedrayo (vid. a descrición completa no apéndice desta revista) identificado como *Opera Escénica* e *Opera Dialogal* (deixando, obviamente, á marxe os textos escénicos alleos por el traducidos ó galego e un presumiblemente amplo elenco de textos por catalogar) cremos que deben ser catalogados en base á natureza da súa linguaxe artística (forma da expresión) e/ou á referencialidade implícita ou explícita dos seus temas (substancia dos contidos), adscritos ambos ó enfoque da *hermenéutica relixiosa cristiá*.

De acordo con este horizonte metodolóxico propoñemos aplicar unha serie de distincións cualitativas –epistémicas– a fin de fixar unha taxonomía poetolóxica interna o máis precisa posible de acordo con cadansúa natureza ficcional. A tal efecto, en base á "diferencia óntica" que percibimos na identidade de cada texto, establecemos un deslinde teórico en dous planos de estudio:
1) Hermeneuse dramatúrxica (pola forma de expresión);
2) Hermeneuse dramatolóxico-relixiosa (pola substancia dos contidos e pola orientación do sentido).
Folga notar que un mesmo texto dramático pode aparecer adscrito a unha ou varias subclasificacións das que propoñemos.

6.1. Encadre pola hermeneuse dramatúrxica.
De acordo coa forma da expresión que adoptan, a grande riqueza polifónica e polimórfica dos textos oterianos fai que sexan susceptibles de se agruparen nunha ampla combinatoria de adscricións tipolóxicas, entre as que escollemos as que deixamos indicadas por nos pareceren primordiais.

1. Segundo o xénero poetolóxico:
1. Farsadas tráxicas ou traxidramas: *1*
2. Traxicomedias: *1*
3. Farsadas dramáticas: *2*
4. Autos: *2*
5. Farsadas cómicas (comedias ou comediolas): *1*
6. Ópera ou drama musical: *1*
7. Epopea: *1*
8. Soliloquios escénicos: *3*
9. Coloquios escénicos (diálogos e falas en roda): *15*
10. Serie do "Teatro de máscaras (Esquemas e proxectos)": *24*
Tipoloxías:
10.1. dramas de tipo ou arquetipo fidalgo (modelo "Serán de neve"): *13*
10.2. dramas de tipo ou arquetipo labrego (folkdramas), (modelo "Co carro anteposto"): *17*
10.3. dramas de tipo ou arquetipo eclesiástico (modelo "Co luar derradeiro"): *10*
10.4. dramas de tipo ou arquetipo burgués: (modelo: "A subrevación dos traxes"): *1*
10.5. dramas de tipo ou arquetipo poético-alegórico (liridramas): (modelo: "Teatro de Máscaras" protagonizado por Mariña á procura da súa becerriña): 5.

11. Serie do "Teatro de ideas" ou dramas de ideas:
Tipoloxías:
11.1. Sicodrama (drama patético): modelo "As vodas do portugués".
11.2. Farsátira (drama cómico, farsada e/ou sainete): modelo "Teatro de Máscaras" protagonizado polo Toira;
11.3. Melodrama (drama relixioso): modelo "Teatro de Máscaras" protagonizado pola señora Chinta.
11.4. Mistidrama (drama místico): modelo "Teatro de Máscaras" protagonizado polo Fidalgo que renuncia ó mundo e as súas riquezas.
11.5. Liridrama (drama lírico profano) (modelo "O pazo")
11.6. Auto (modelo "Auto das panadeiras").

12. Soliloquios escénicos: modelo "Do teatro da noite noitiña" ou "Monólogos elementares": 2.
13. Polílogos soltos (tamén adscribibles á tipoloxía de "coloquios escénicos"): 8.
14. Coloquios escénicos: modelo "Na eira da reutoral".

2. Segundo a forma de trama que prevalece na fábula (escollida entre as tres seguintes):
Tramas de pensamento: drama de ideas (modelo: "O Peleriño e mais a deusa").

Tramas de vontade: drama de caracteres (modelo: "Co luar derradeiro").
Tramas de fortuna ou destino: dramas morais e relixiosos ("Teatro de Máscaras" protagonizado polo Vinculeiro).

3. Segundo a forma da acción escénica e escenoplastia:
Drama estático (modelo: "Monólogos elementares").
Drama dinámico (modelo: "No claustro de Fonseca").
Drama cinético (tódolos de "Teatro de Máscaras").

4. Segundo a forma do marco espacio-temporal e a ambientación:
Drama verista (modelo "Latricadas").
Drama fantástico (modelo: "As entroidadas de Merlín").
Drama escatolóxico (modelo: "Por riba das nubes" ou "Alén do Letho").

5. Segundo a forma da modalidade discursiva:
a) *locución vivida* polo personaxe (mimética)
Monólogo dramático ou soliloquio (modelo "Do teatro da noite noitiña").
Duálogo dramático ou biloquio (case tódolos demais).
Polílogo ou coloquio (modelo "Mentres renxe o motor").
b) *locución narrada* polo dramaturgo (diexética) con inferencias dos personaxes (modelo "O Fidalgo").
6. Textos mixtos narrativo-poemático-escénicos: 8
7. Textos dramatúrxicos alleos traducidos ó galego por Otero: 1.

6. 2. Encadre pola hermeneuse dramatolóxico-relixiosa.

1. Hermeneuse dramatolóxica.
Establecemos, para rematar, unha proposta teórica de encadre dos textos da Opera Escénica e Dialogal de R.O.P. conforme á substancia dramática dos contidos e á identidade dos protagonistas, de acordo coas distintas tipoloxías de conflicto na trama temática das fábulas de encadre histórico-inmanente, en base ós dous eixos da Dramática (o interior e o exterior) e ás tres proxeccións que esta adopta segundo a *Poética Fundamental* (problemática, patética e ética).

No tocante ós *dramas complexos ou polidramas* (que son relativamente frecuentes na producción oteriana) interactívanse nunha mesma trama *problemas, paixóns e pecados* polo que fixamos a súa adscrición de acordo con *cál é o conflicto dominante* en volta do que se xerarquizan os demais:
2.1. Segundo *a substancia dramática dos contidos*:
2.1.1. Dramática problemática (*problemas*): *Dramas de ideas* (filosóficos, ideolóxicos, teolóxico, etc);
2.1.2. Dramática patética (*paixóns*): *Dramas de caracteres* (sicolóxicos);
2.1.3. Dramática ética/moral (*pecados*): *Dramas de conciencia* (relixiosos).

2.2. Segundo *a identidade dos protagonistas* (vid. adscricións concretas dentro da serie dramatúrxica de "Teatro de Máscaras"):
dramas de tipo ou arquetipo fidalgo
dramas de tipo ou arquetipo labrego
dramas de tipo ou arquetipo eclesiástico
dramas de tipo ou arquetipo burgués
dramas de tipo ou arquetipo poético-alegórico
dramas de prosopopeas (fantástico-simbolistas)
dramas de sombras (escatolóxico-metafísicos)

2. Hermeneuse relixiosa.
Establecemos, por último, unha proposta teórica de encadre conforme á linguaxe e simbólica de raíz relixiosa e da trama temática das fábulas representadas de contido *trascendente, moral e anagóxico*, en arranxo á convicción de que se trata de textos dunha Dramática *teo-antropolóxica* inspirada en *Deus Creador* (o *Creacionismo)*; no *Fillo redentor* (*a Cristoloxía*, o Redentorismo da Paixón, Morte e Resurrección); no Espírito Santo (o Espiritualismo cristián: a Gracia divina rexida pola *dinamys* do Espírito Santo actuante na Historia e na interioridade humana) todo o cal se nuclea no *Saudosismo místico*. Espírito, en efecto, como interioridade e arela que, como xa sinalamos, Otero Pedrayo alegoriza na figura da Saudade como resposta persoal á *teodramática* das tres persoas do Verbo proxectadas nos tras-

cendentais (*vero*, *bonum* e *pulchrum*) e nas tres virtudes teologais en acción (fe, esperanza e caridade). Movementos interiorizados na vida do cristián (e en clave ficcional, no narrador e nos personaxes) como *actos do espírito* (ou sexa, como *"dramas", "conflictos")* vehiculados pola fe (a actividade de crer), a esperanza (actividade de esperar) e a caridade (actividade de amar) actualizadas na conciencia da dobre dimensión vital (inmanente e trascendente) do home. Velaquí, pois, as tres raíces dramáticas que, na terminoloxía dramatúrxica que adoptamos, se ficcionalizan noutras tantas tipoloxías de tramas: tramas de destino, tramas de pensamento e tramas de carácter.

A este respecto, propoñemos subagrupar a producción escénico-dialogal oteriana en 3 grandes bloques de acordo co seu contido dramático-temático e en base ó esquema taxonómico seguinte:

1. Textos de temática relixiosa de carácter apoloxético: 4
1.1. Pezas e dramas dialogais de materia xacobea e compostelá: 19
2. Textos de temática relixiosa de carácter (maiéutico) doutrinal-moral (*ad moralitatem e ad docentem applicationem*): 55
3. Textos de temática non relixiosa:
3.1. Textos de temática histórico-cultural e verista con resortes fantásticos.
3.2. Textos de temática fantástica con fondo histórico-verista.

Coda

Á marxe, unha última angueira nos asalta nesta hora do 25 cabodano do pasamento de R. Otero Pedrayo.A penas traducido máis en que en mínima parte ó español o seu amplísimo corpus galego, con mínima circulación a súa obra orixinal en castelán e nula presencia nas restantes linguas europeas, quizais a débeda de maior envergadura pendente por satisfacer, ademais de avivecer unha recepción lectora autóctona máis ampla e unha crítica máis rigorosa, é a de abater as barreiras impostas polo noso provincianismo cultural e pola indiferencia das grandes culturas estableci-das. Cómpre despregar un esforzo institucional e crítico unánime para que o legado de quen é recoñecido como un dos máximos valores da creación galega se coñeza, circule e se lea alén do Padornelo e a Canda, da ponte de Valença do Miño e do cabo de Fisterra.

Estamos certos de que cando se traduzan ás grandes linguas europeas algúns dos seus romances maiores, un florilexio dos seus poemas, unha colectánea dos seus artigos, un mosaico dos seus relatos ou un retábulo das súas pezas escénicas, a súa literatura de ficción fará as delicias dos lectores máis esixentes. E a Europa culta abriralle doadamente a Otero Pedrayo as portas da celebridade recoñecendo nel quen é e, sen dúbida, foi: o paladín do máis acendrado *europeísmo galeguista* do século XX e o maior *simbolista relixioso* da nosa literatura contemporánea.

Orabén, é certo que non era esta *a inmortalidade* que Otero arelaba. El que tanto escribiu sobre morte e trascendencia nunca puxo a súa paixón na vida da fama polas letras. No cerne da súa palabra rebordante latexa moito desa fe que recusa toda vaidade, soberbia, cobiza e orgullo, convidando a acreditar máis en Deus que nas obras humanas, máis no espírito que na letra, máis nos altos destinos de Galicia e do seu pobo que nos seus atrancos e nos seus detractores, máis nas persoas que na Humanidade, sen se encadear a ninguén nin a nada.

Eis o noso máis amado Otero Pedrayo, sempre redivivo na súa palabra, prístina coma poucas. Palabra coa que conseguiu autentificar, resucitar e perpetuar un mundo de seu, orixinalísimo, nunca enteiramente real nin plenamente fantástico do que son *speculum* a súa cosmovisión, a súa obra de erudición, a súa producción ensaística, a súa adicación hemerográfica, o seu epistolario e a súa literatura ficcional. En suma, o máis belido *canto de cisne* da historia dun Tempo, da alma dunha Nación e da Verba viva dunha vella Terra europea.

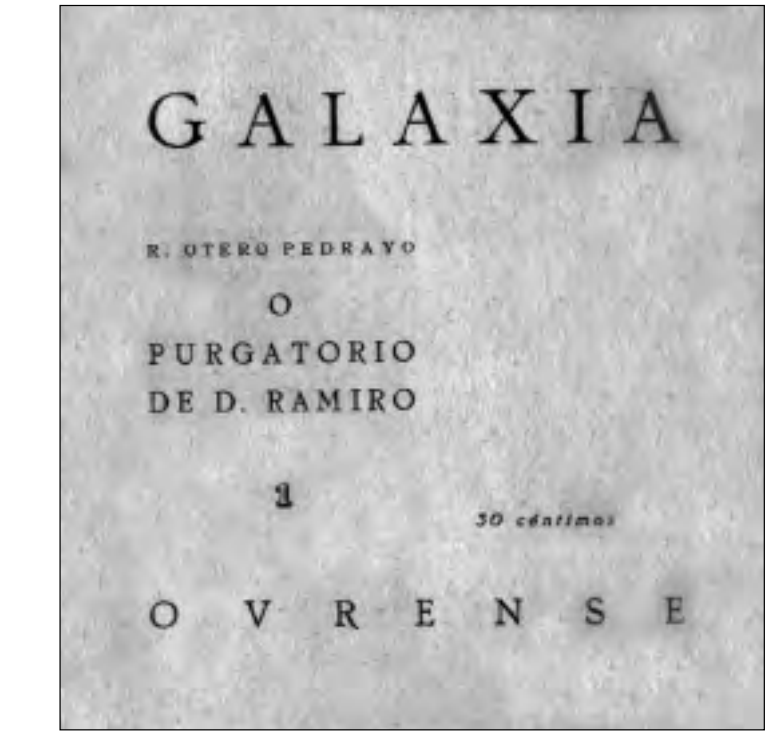

Capa e contracapa de O Purgatorio de Don Ramiro, *editado por Galaxia na cidade de Ourense en 1926. (Biblioteca da Deputación Provincial de Ourense.)*

Pro opera omnia de Ramón Otero Pedrayo

Camilo Fernández Valdehorras

Catalogar a *Opera Omnia* de Otero Pedrayo nos respectivos *corpus bibliográfico, hemerográfico, epistolográfico e fonográfico,* segundo criterios de sistematización acordes coa súa hermenéutica e as súas tres dimensións identitarias (cronolóxica, editorial e epistémica), é a tarefa investigadora máis apremiante que esixe arestora o coñecemento do primeiro escritor da Galicia do século XX. Abrigamos a esperanza de que o presente rexistro, o máis amplo dos éditos polo de agora pero non exhaustivo, que aquí ofrecemos para uso do gran público sirva para esporear esa esixencia decote máis urxente: termos un mapa topográfico fiable para acceder ó copioso e labiríntico legado que, neste vintecinco cabodano do seu pasamento, permanece aínda esparexido, troceado en edicións de dubidoso rigor ecdótico e mesmo inédito e incógnito nunha parte ampla.

* *Estructura xeral da presente catalogación*

I. Corpus Bibliográfico:
ópera poemática;
ópera narrativa ficcional;
ópera escénica e dialogal;
e ópera ensaística (erudita, doutrinal, biográfica e autobiográfica).
II. Corpus Hemerográfico.
III. Corpus Fonográfico: ópera oratoria.
IV. Corpus Epistolográfico básico.
V. Algunhas entrevistas impresas.
VI. Mínimo espolio inédito.
VII. Guía dos fondos de R.O.P. na Fundación Penzol, de Vigo.

I. CORPUS BIBLIOGRÁFICO XERAL

** Criterios taxonómicos*

Logo do ordinal precedendo á ficha bibliográfica, os textos numéranse *pola data da editio princeps/ elaboración*. No caso de que ambas datas non cadren, aparece de remate *a data de asinatura* entre corchetes, coa referencia ó lugar en que a obra foi escrita, de termos constancia documental do dato. Dado o avultado número de obras que enteiran esta achega á Opera Omnia, por imperativos de espacio limitámonos a rexistrar unha escolla cos textos de maior notoriedade e non se relacionan aquí as demais edicións que coñecemos dos textos reeditados. En xeral, a producción censada de Otero discrimínase por modalidades discursivas pospoñéndolle a cada texto a marca da súa adscrición segundo o soporte impreso en que apareceu a primeira edición:

-[CB]: *Corpus Bibliográfico*, marcado [CBP] cando se trata dunha *edición póstuma;*
-[CH]: *Corpus Hemerográfico*, tamén marcado [CHP] se é *edición póstuma;*
-[CHB]: *Corpus Hemero-bibliográfico* se a edición do texto, aparecido primeiro en soporte hemerográfico, foi recollida logo en libro.

** Cuantificación xeral*

O cómputo resultante da nosa recadádiva -incompleta- cíngue-se a un total dunhas 345 fichas bibliográficas (das que aquí só consignamos 310, á espera de confirmar e completar algúns datos das 35 fichas restantes), atendendo á clasificación das publicacións en catro grandes bloques xenéricos:

1. *Ópera poemática*: 1 libro con 52 poemas; 1 poema de 138 versos (18 deles en latín); 24 poemas orixinais soltos; numerosos poemas intercalados en tres pezas dramatúrxicas (vid.); e 5 poemas traducidos ó galego.

2. *Ópera narrativa*: 18 libros e 3 compendios de relatos breves; a saber: 6 novelas en galego; 1 triloxía en galego; 4 novelas en español; 7 novelas breves ou "novelos"; 55 contos/relatos ou prosas ficcionais; 4 fragmentos de anticipo de novelas; e a traducción ó galego dun fragmento do *Ulysses*, de J. Joyce.

3. *Ópera escénica e dialogal*: 6 libros e 77 textos agrupables en 7 pezas maiores e 70 pezas breves; e a traducción ó galego dun fragmento do *Fausto* (Segunda parte) de W.Goethe.

4. *Ópera ensaística*: 36 libros propios e 146 textos éditos en obras alleas, distribuídos en 42 ensaios maiores e 104 textos menores.

1. ÓPERA POEMÁTICA

** Signos convencionais*:

A seguinte taxonomía resposta ó código lingüístico en que están redactados os poemas:
G) textos orixinais en galego: **E)** textos orixinais en español; **O)** textos orixinais noutras linguas (latín, etc); **T)** textos traducidos ó galego por Otero.

1.1. Catálogo editorial: cronolóxico e topográfico (segundo o soporte impreso) dos textos en verso

Inclúense os textos en verso de toda índole, suma dos adscritos ós Corpus Bibliográfico e Hemerográfico. Procedemos á organización externa do catálogo poemático de acordo coa seguinte clasificación e cuantificación (107 textos):
1.2.1.. Opera *maior* metrificada/versificada
1. Poemarios orixinais (libros ou cadernos de poesía): consignamos **2 textos.**
1.2.2. Opera *minor* metrificada/versificada
2. Poemas orixinais soltos ou exentos: **24 textos.**
3. Poemas orixinais intercalados en obras propias: **73 textos.**
4. Poemas traducidos ó galego por Otero: **5 textos.**
5. (A) Antoloxías con presencia da poesía de Otero: **1.** (B) Compendios da poesía de Otero: **2.**

1.2. ÓPERA POEMÁTICA MAIOR

1. Poemarios orixinais

1. *A Estadea*. Noia-Santiago: Museo do Pobo galego, 1998: s/n. Edición, estudio e notas de X. Alonso Montero que o subtitula "Pranto polo Seminario de Estudos galegos" [orixinal manuscrito datado en Ourense, setembro de 1936]. [CB]

2. *Bocarribeira. Poemas pra leer e queimar*. Madrid: Brais Pinto, 1958: 20 pp. [Longo poema en 52 fragmentos, síntese da estética e da dramática do autor, de carácter relixioso-xeórxico-autobiográfico]. [CB]

1.3. ÓPERA POEMÁTICA MINOR

2. Poemas orixinais soltos ou exentos

3. "Nouturnio". A Coruña: A Nosa Terra (ANT) 214, 1-7-1925. [CH]

4. "A serra da Martiñá". A Coruña: ANT 218, 1-11-1925. [CH]
5. "O pilingrino". Ourense: Nós 38, 15-2-1927: 1 [poema en aleixandrinos e hexasílabos de 46 versos]. [CH]
6. "Domingo d'Outono". A Coruña: ANT 245, 1-2-1928: 6-7.[CH]
7. "Natal". Vigo: El Pueblo Gallego, 31-12-1926. [CH]
8. "Ó Xamón" [oda anacreóntica-goliardesca], "Monterroso. Unha cea feudal" in *Pelerinaxes I,* 1929: 63-66. [Escrita no comedor do *Hotel Palas* de Monterroso o día 6-7-1928].[CH]
9. "Bétula fidelis". Vila Nova de Famalicao: O Soneto neolatino, 6-1929, t. I, p. 15. [CH].
10. "Canción d'outono". Vila Nova de Famalicao: O Soneto neolatino, 10-1930, t. III, p. 78.[CH]
11. "Cantan os hourizontes a vos nova...". A Coruña: ANT 274, 25-7-1930.[CH]
12. "Badalada d'outono". Vila Nova de Famalicao: O Soneto neolatino, 6?-1931, t.IV, p. 107.[CH]
13. "Na coba de Rosalía". Vila Nova de Famalicao: O Soneto neolatino, 11?-1931, t.IV, p.139.[CH]
14. "Cantiga das tres marías". Pontevedra: Cristal nº 7, I-1933. [CH]
15. "Carmen ao nacemento de Araceli Filgueira Iglesias: *Super lucensis moenia sicut ei est mos ibat...*". [CBP]. Reprod. in "Seis inéditos de Otero Pedrayo". *Con Otero Pedrayo*, Trasalba-Ourense: do Patronato Otero Pedrayo (COPF, 1990: 19-21)].
16. "Pan galego". GEL 1, 1945-1946: 9-11.[CH]
17. "Compostela" ["De Otero Pedrayo a Bouza Brey enviándolle a *Guía de Galicia*"]. GEL 1, 1945-1946: 19. [CH]
18. "Nos pazos cristaíños da xiada...", poema inédito, no arquivo persoal de Filgueira Valverde. [CBP]. Reprod. manuscrito in "Seis inéditos de Otero Pedrayo". *Con Otero Pedrayo*, Trasalba-Ourense: do Patronato Otero Pedrayo (COPF, 1990: 41)].
19. "Pranto pol'o pasamento d'un nobre e bon mestre pedreiro d'antigo cerne e sinxel esprito". Pontevedra: Sonata Gallega 9, 1946.[CH].
20. "O quinqué de petrólio". AL 4, 1950). [CH]
21. "Epístola" [a Xosé Ramón e Fernández Oxea, epístola horaciana, en octavas reais, datada en outubro de 1937 no manuscrito do autor]. [CBP] Vid. "Epístola de don Ramón Otero Pedrayo" en Ben-Cho-Shey, *Berzas*, Pontevedra, 1951, p. 39.
22. "Ermo". AT 4, 1954. [CH].
23. "Corozas de Deza ou Camba". AT 4, 1954.[CH]
24. "O Ribeiro". Ourense: La Región, 15-9-1963, p. 25. [35 estrofes]. [CH]
25. "Poemas inéditos". *Homenaxe a Otero Pedrayo*. Vigo: Galaxia, Grial 52, 4/6-1976: 207-216. [Inclúe: "Pan Galego", "Sementeira", "Invernía", "Fiestra do norte"]. [CHP]
26. "Os catorce de Osebe". Santiago: La Noche, data ignorada. Repr. R. García Domínguez. "O poema de D. Ramón acerca dos catorce" *O Reiseñor de Trasalba*, Trasalba: Fundación Otero Pedrayo, 1997: 207-208. [CBP]

3. Poemas orixinais intercalados en obras propias

Limitámonos a consignar a seguir os poemas interpolados en obras escénicas.

27. *Vid. A Lagarada* [Farsada tráxica pra ler. Lembranza dunha tristeira vendima]. A Coruña: Nós, 29-1-1929, 53 páxs. Inclúe 6 poemas. [CB]
28. *Vid.* "O Pazo" [Peza en 1 acto]. *Teatro de Máscaras*, Vigo: ed. dos antigos alumnos, 1975: VII, 81-92. Inclúe 5 poemas [CB] 2ª ed.: TDM, Vigo: Galaxia, 1989: 95-103.
29. *Vid. O Desengano do Prioiro ou o pasamento da alegría co grande auto epilogal e xusticieiro dos féretros de Floravia* [Farsada dramática pra ler ou representar en calquer tempo que non sexa o dos Difuntiños]. Vigo: Ed. Monterrey, 1952 / limitada a 266 exemplares. [datada en Trasalba, 1951]. Rexístranse 29 textos poemáticos intercalados. [CB]
30. "Ista xograría con viño do bo..." Sant-Iago, 1 maio 1954. Adicatoria autógrafa de Otero a Borobó na garda de *O desengano do Prioiro*. [CBP] Reprod. en R. García Domínguez. *O Reiseñor de Trasalba*. Trasalba: Fundación Otero Pedrayo, 1997: 12 e 204.
31. Vid. *Macías O Namorado, de R. Cabanillas e A. de Lorenzo* [Poema escénico –prosa e verso– a xeito de guieiro musical, sobor dunha cantata de Otero Pedrayo]. Vigo: Galaxia, 1956. Repertóriense 32 poemas de cantata polos versos iniciais, incluíndo aqueles, tamén intercalados no texto, que son de autoría orixinal do propio Macías. [CB]

1.4. POEMAS ALLEOS traducidos ó galego por R.O.P.

32. "Dous poemiñas de "Camiños": "Camiños que non levan a ningures..." e "Segue calada si o Anxo..." de R.M. Rilke [versións ó galego por R.O.P.]. "Os homes, os feitos, as verbas" Ourense: Nós 38, 15-2-1927: 17. [CH]
33. *Pamir*, de G. Chenneviere [versión galega de R.O.P en dúas partes]. Ourense: Nós 70, 15-10-1929: 163-170; e NÓS 74, 15-2-1930; 21-28. [CH]

34. "A Ivonne Pen-Moor", de Ch.Baudelaire [versión ó galego de R.O.P. dun inédito de Baudelaire in "Vers retrouvés"]. "Os homes, os feitos, as verbas: Letras d'afora". Ourense: Nós 70, 15-12-1929: 170. [CH]

35. "Diálogo de Fausto e Quirón". *Lembranza de Goethe*. Ourense: Nós 100, 15-4-1932: 54. [CB e CH] Trátase da traducción en verso branco dun fragmento pertencente á escena "En la parte baja del Peneo" inscrita na sección "Noite de Walpurgis clásica" do II acto do *Fausto*, de J. W. Goethe. Vid. *Fausto II* [versión métrica, traducción de J.M.Valverde] Barcelona: Planeta, 1963: pp. 949-952.

1.5. (A) ANTOLOXÍAS e (B) COMPEDIOS da poesía de R.O.P.

36. *Escolma de Poesía galega. IV. Os contemporáneos* [ed.limiar e notas de F. Fernández del Riego]. Vigo: Galaxia, 1955: 69-80. Contén 10 textos. (A)

37. *Ramón Otero Pedrayo. Vida e obra. Escolma de textos* [ed. e pról. de Carlos Casares]. A Coruña: Publicacións da Real Academia galega, 1988: V, 115-132. Repr. dos 10 poemas éditos en EPGC.(B)

38. *Ramón Otero Pedrayo. Día das Letras galegas 1988*, [ed. limiar e escolma de C. Casares]. A Coruña: Gráfico Galaico, 1988, 183 pp. Contén 8 poemas. (B).

2. ÓPERA NARRATIVA FICCIONAL

** Organización externa do catálogo narrativo.*

Encádranse os textos da narrativa ficcional de Otero de acordo co criterio tipolóxico-xenérico conforme ó esquema taxonómico e á cuantificación seguinte (78 textos):

2.1. Ópera narrativa ficcional MAIOR: consígnanse **18 textos.**
2.1.1. Catálogo específico por tipoloxías xenéricas: Novelas e "novelos".
2.2. Ópera narrativa ficcional MINOR: consígnanse **15 publicacións**.
2.2.1. Catálogo específico por tipoloxías xenéricas: Contos, "prosas" /relatos:
55 textos; e fragmentos de novelas: **4 textos.**
2.2.2. Traduccións: consígnase **1 texto.**
2.2.3. Compendios: **3**; e Escolmas: **5.**

2.1. ÓPERA NARRATIVA FICCIONAL MAIOR

1. Novelas en lingua galega

39. *Os camiños da vida*: *I. Os señores da terra. II. A maorazga. III. O estudante*. A Coruña: Nós, 1928. [CB]

40. *Arredor de sí*. A Coruña: Nós, 1930. [CB]

41. *Fra Vernero*. Santiago: Nós, 1934. [CB]

42. *A Romeiría de Xelmírez*. Santiago: Nós, 1934. [CB]

43. *Devalar*. Santiago: Nós, 1935. [CB]

44. *O mesón dos ermos*. Ourense: Aláuda, 1936.[CB]

45. *O Señorito da Reboraina*. Vigo: Galaxia, 1960. [CB]

2. Novelas en lingua española

46. *Las Palmas del Convento*. Buenos Aires: Emecé, col. Hórreo, 1941.[CB]

47. *Adolescencia*. Buenos Aires: Emecé, 1944. [CB]

48. *La vocación de Adrián Silva*. A Coruña: Moret, 1950: 262 pp. [CB]

49. *Las Palmas del Convento (La Novela del último trovador)* [Pról. D. García-Sabell]. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza, 1988: 23-171. [CBP]

50. *La Fiesta del Conde Bernstein* [Novela, por Santiago Amaral, pról. D. García-Sabell]. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza, 1988: 175-324. En ed. conxunta con LPC. [CBP]

3. "Novelos" ou novelas breves en lingua galega

51. *Pantelas, home libre*. A Coruña: Lar, 1925. [CB]

52. *O purgatorio de don Ramiro*. Ourense: Galaxia, 1926. [CB]

53. *Escrito na néboa*. A Coruña: Lar, 1927.[CB]

54. *Vidas non paralelas* [novelo]. A Coruña: Nós 76, 15-4-1930: 70; Nós 77, 15-5-1930: 95; Nós 78, 15-6-1930: 112. [CH]

55. *O sorrir de Daniel* [novela dialogada]. Santiago: Nós 139-144, 7-12-1935. [CH]

56. *O Maroutallo* [título da primeira parte; a segunda intitúlase "O serranchín"]. Vigo: Castrelos,"O Moucho" 39, 1974. [CB]

2.2. ÓPERA NARRATIVA FICCIONAL MINOR

1. Contos, "prosas"/relatos e fragmentos de novelas

57. *Tres contos*. Ourense: NÓS 34, 15-10-1926: 5. [Contén: "o medo"; "o luar i os penedos"; "as onzas"]. [CH]

58. "A volta". Ourense: Nós 39, 1927. [CH]

59. "O século XIX. Unha vida". Ourense: Nós 42, 1927.[CH]

60. "Na clase". A Coruña: ANT 236, 1-6-1927. [CH]

61. "Chegou un home das Américas". A Coruña: ANT 241, 1-9-1927. [CH]

62. "A volta". Ourense: Nós 39, 1927. [CH]
63. "Meu probe amigo". A Coruña: ANT 247, 1-4-1928.[CH]
64. "A visita". Ourense: Nós 68, 15-9-1929: 132. [CH]
65. "Pesadelos", Ourense: Nós 69, 15-9-1929: 150. [CH]
66. "O perdón". A Coruña: ANT 277, 1-11-1930. [CH]
67. "A sirena". Ourense: Nós 90, 15-6-1931: 100. [CH]
68. *Contos do camiño e da rúa*. Santiago: Nós 52, 1932. Contén 7: "A serea" [sic]; "A criada"; "O fidalgo"; "O "Pecado"; "O Pazo das Cinco Chagas"; "Medicina legal"; "Dona Xohana e don Guindo". [CB]
69. *Catro prosas narrativas inéditas*. Vigo: Grial 61, 1978: 313-324. Contén: "Camiñaron no abrente"; "O vello e mais o río"; "As sete portas da sociedade"; "O barco"]. [CHP].
70. *Contos de Santos e Nadal*. Vigo: Galaxia, 1988: 90 pp. [Data expresa de remate da redacción: Santiago, 8 de Santos, 1956]. [CB] Contén 8 (citamos pola edición de 1991: "As sete portas da sociedade"; "O barco";"O amante da néboa"; "O sorrir da serea"; "Camiñaron no abrente"; "O corazón da pedra"; "O vello e mais o río"; "A revolta e a gran risada"; "A cepa do caíño".
71. Tres prosas: "Mazarelos", "Cos seus ollos de Arousa", "Xureliña". *Dorna. Revista de Expresión poética galega* 4, Universidade de Santiago: Cátedra de Lingua e Literatura galegas, 1982: pp. 49-54 [data expresa de remate da redacción: Trasalba, 31 de Sant-lago, 1957]. [CHP]
72. *Antre a vendima e a castañeira*. Vigo: Galaxia, 1957. [CB] Contén (citamos pola 2ª edición de 1990) os 20 contos seguintes: "A revolta de Casdenón"; "Co luar escornado do San Martiño"; "O crime do pardiñeiro"; "A ponte do pasamento"; "O estraperlista dos coiros"; "O tren dos mortos"; "O tío avó"; "A Santa Compaña"; "O ladrón da Burga"; "Os tarros da botica"; "O camión do viño"; "O ensoñar do torrón labrego"; "O avó de pedra"; "No luar das resacas"; "Polo río abaixo"; "As botas do camiño"; "Os armentíos e as mallas de Morgadán"; "O torques"; "O angaceiro das estradas" e "O xenio da cidade".

2. Fragmentos de novelas

73. "Orballeira na rúa". Ourense: Nós 115, 25-7-1933: 108. Adianto do cap. III da novela *Devalar*. [CH]
74. "Os tristes viño s de Hungría". Ourense: Nós 120, 15-12-1933: 250. Adianto do primeiro capítulo da novela *Fra Vernero*.[CH]
75. "A romeiría de Gelmírez". Ourense: Nós 123, 15-3-1934: 46. Adianto de capítulo da novela do mesmo título. [CH]
76. "Devalar". Ourense: Nós 130, 10-1934: 148. Adianto de capítulo da novela do mesmo título. [CH]

3. Traduccións ó galego

77. "Ulysses" ["anacos da novela de James Joyce, postos en galego por R.O.P."]. Ourense: Nós 32, 15-8-1926: 3. [CH]

2.3. ANTOLOXÍAS (A) e COMPENDIOS (B) principais de obra narrativa ficcional (reedicións)

78. AA.VV. "Escolma de textos". *Ramón Otero Pedrayo. A súa vida e a súa obra. Homaxe da Galicia universal*. Caracas: 1958: 110-122. Contén 11 textos de diversos xéneros. (A)
79. Varela Jácome, B. "Ramón Otero Pedrayo". *Singraduras da narrativa galega. De Castelao a Neira Vilas*. A Coruña: Librigal, 1973: 75-93. Inclúe 2 relatos. (A)
80. Carballo Calero, R. "Ramón Otero Pedrayo". *Prosa galega. Desde os primeiros oitocentistas ao Grupo Nós*. Vigo: Galaxia, 1976: 368-388. Inclúe 7 textos. (A)
81. Álvarez Blanco, R. e Tarrío Varela, A. "Relatos e prosas varias". *Otero Pedrayo na Revista Nós (1920-1936) Escolma* [estudio lingüístico de R.A.B. e estudio literario de A.T.V.] Departamento de Filoloxía galega-Universidade de Santiago. Santiago: Universidade de Santiago, 1988: 85-121. Contén 8 textos. (B)
82. *Antoloxía do conto galego. Século XX* [introducción e selección L. Alonso Girgado].Vigo: Galaxia, 1989: 43-52. Inclúe 1 relato. (A)
83. *Narrativa breve* [ed. X.M. Gómez Clemente]. Vigo: Galaxia, Obras de Otero Pedrayo 7, 1993: 276 pp. Contén 13 textos (B).
84. *Ramón Otero Pedrayo. Vida e obra. Escolma de textos*. [ed. e pról. de Carlos Casares], A Coruña: Publicacións da Real Academia galega, 1988: 73-97. Contén 3 textos (A)
85. *O Fidalgo e outros relatos*. Vigo: Galaxia, Obras de Otero Pedrayo 8, 1996: 161 pp. Inclúe 8 relatos. (B)

3. ÓPERA ESCÉNICA E ÓPERA DIALOGAL

** Organización externa do catálogo escénico e dialogal.*

Encádranse os textos escénicos e dialogais de Otero de acordo co criterio tipolóxico-xenérico axeitado ó esquema taxonómico e á cuantificación seguinte (77 textos):
3.1. Ópera escénica ficcional MAIOR: consignamos **7 textos**.
3.1.1. Catálogo específico de pezas escénico-teátricas así concebidas polo autor, por tipoloxías xenérico-dramatúrxicas: Farsadas tráxicas, Traxicomedia, Traxidrama, Farsada dramática, Auto, Ópera ou drama musical, Epopea dramática...
3.2. Ópera escénica ficcional MINOR: consignamos **70 textos**.

3.2.1. Catálogo específico por tipoloxías xenérico-dramatúrxicas: soliloquios, soliloquios (diálogos e falas en roda), "teatro de máscaras", dramas de ideas e folkdramas, monólogos, diálogos soltos ou exentos, polílogos soltos.
3.2.2. Traduccións de textos dramatúrxicos alleos: consignamos **1 texto.**

3.1. ÓPERA ESCÉNICA FICCIONAL MAIOR

86. *A Lagarada* [Farsada tráxica pra ler. Lembranza dunha tristeira vendima]. A Coruña: Nós, 29-1-1929, 53 páxs. [Trasalba, 1928]. [CB]
87. *O Desengano do Prioiro ou o pasamento da alegría co grande auto epilogal e xusticieiro dos féretros de Floravia* [Farsada dramática pra ler ou representar en calquer tempo que non sexa o dos Difuntiños]. Vigo: Ed. Monterrey, 1952 [Edición limitada de 266 exemplares; Trasalba, 1951]. [CB]
88. *Macías O Namorado* [Poema escénico -prosa e verso- a xeito de guieiro musical, sobor dunha cantata [sic] de R. Otero Pedrayo. Xuntamente con R. Cabanillas, A. de Lorenzo (libreto) e I.B.Maiztegui (música)]. Vigo: Galaxia, 1956. [CB]/Estr.: Córdoba-Arxentina, 1981.
89. *Rosalía*. Vigo: Galaxia, Colección Literaria 57, 6-1985: 228 páxs. [Trasalba, maio 1959]. Epopea dramática. [CB]
90. *Traxicomedia da noite dos Santos*. Braga: *Quatro Ventos. Revista lusitana de Cultura e Arte*, Graça: t. II 7-8 [derradeiro número], 6/12-1960: 199-218. [Ourense, 9/20-12-1959]. Traxicomedia. [CHB]
91. *O Fidalgo e a noite*. A Coruña: Cuadernos da Escola Dramática galega, 7, 7-1979: 11 páxs. [Ourense, 10-1970]. Traxidrama. [CB]
92. *Noite compostelá*. Vigo: Galaxia, Grial 40, 4/6-1973: 187-205. Farsada dramática. [CH]

3.2. ÓPERA ESCÉNICA FICCIONAL MINOR

93. "Tren Mixto". Vigo: El Pueblo Gallego (EPG), 13-10-1929. [CHB]
94. "Latricadas". Vigo: EPG, 25-4-1930.[CHB]
95. "1930. O xantar no pazo". Vigo: EPG, 7-2-1931.[CHB]
96. *A Estadea*. Peza en 3 actos. *Teatro de Máscaras (*TDM), Vigo: ed. antigos alumnos, 1975: I, 15-24. [Trasalba, 1934]. [CB]
97. *O Borracho*. Peza en 2 actos. TDM, 1975: II, 25-34. [Trasalba, 1934]. [CB]
98. *Os Espeitros das doenzas*. Peza en 3 actos". TDM, 1975: III, 35-50.[Trasalba,1934].[CB]
99. *A Subrevación dos traxes*. Peza en 1 acto. TDM, 1975: IV, 51-60. [Trasalba, 1934].[CB]
100. *Vento nouturnio*. Peza en 2 actos. TDM, 1975: V, 61-70. [Trasalba, 1934].[CB]
101. *As Tentaciós de San Wintila*. Peza en 1 acto. TDM, 1975: VI, 71-80. [Trasalba, 1934]. [CB]
102. *O Pazo*. Peza en 1 acto. TDM, 1975: VII, 81-92. [Trasalba, 1934]. [CB]
103. *As bodas do Portugués*. Peza en 2 actos. TDM, 1975: VIII, 93-100. [Trasalba, 1934]: [CB]
104. *O Gafo*. Peza en 3 actos. TDM, 1975: IX, 101-110. [Trasalba, 1934]. [CB]
105. *O Poeta asesinado*. Peza en 1 acto. TDM, 1975: X, 111-116. [Trasalba, 1934]. [CB]
106. *Os espantallos do vento*. Peza en 1 acto. TDM, 1975: XI, 117-122. [Trasalba, 1934]. [CB]
107. *A Farra do pan e do viño*. Peza en 1 acto. TDM, 1975: XII, 123-128. [Trasalba, 1934]. [CB]
108. *A Derrota do protomendicato ou danza do doente liberdado*. Peza en 1 acto. TDM, 1975: XIII, 129-134. [Trasalba, 1934]. [CB]
109. *O café de espellos*. Peza en 1 acto. TDM, 1975: XIV, 135-144. [Trasalba, 1934]. [CB]
110. *A Ponte*. Peza en 1 acto. TDM, 1975: XV, 145-152. [Trasalba, 1934].[CB]
111. *A Mesa redonda*. Peza en 1 acto "incompleta". TDM, 1975: XVI, 153-157). Trasalba, 1934]. [CB]
112. "Ciclón e anticiclón". Santiago: La Noche (LN), 26-3-1946. [CHB]
113. "Mentres runfa o motor". Santiago: LN, 9-8-1946. [CHB]
114. "!Ai, Xesús!". Santiago: LN, 18-9-1946. [CHB]
115. "Novelo". Santiago: LN, 28-IX-1946. [CHB]
116. "Tamén Maeloc chegou polo mar". Santiago: LN, 11-10-1946. [CHB]
117. "Do teatro da noite noitiña". Santiago: LN, 17-10-1946. [CH]
118. "Mal vello". Santiago: LN, 25-10-1946. [CHB]
119. "Co carro anteposto". Santiago: LN, 26-10-1946. [CHB]
120. "Por riba das nubes". Santiago: LN, 31-10-1946. [CHB]
121. "Teatro". Santiago: LN, 9-11-1946. [CHB]
122. "Monólogos elementares". Santiago: LN, 26-10-1946. [CHB]
123. "Noite". Santiago: LN, 3-12-1946. [CHB]
124. "Non val a pena". Santiago: LN, 19-12-1946. [CHB]
125. "A Traxedia das chamas". Santiago: LN, 21-10-1947.[CHB]
126. "Teatro de máscaras". Santiago: LN, 22-11-1947.[CHB]
127. "No patín". Santiago: LN, 24-11-1947. [CHB]

128. "No craustro de Fonseca". Santiago: LN, 31-12-1947. [CHB]
129. "Co luar derradeiro". Santiago: LN, 12-12-1948. [CHB]
130. "Teatro de Máscaras". Santiago: LN, 7-5-1948. [CHB]
131. "Alén do Letho". Santiago: LN, 5-6-1948. [CHB]
132. "Auto das panadeiras". Santiago: LN, 3-7-1948. [CHB]
133. "Parolar por parolar conforme imos camiñando". Santiago: LN, 7-11-1948. [CHB]
134. "O Interdicto". Santiago: LN, 1-10-1948. [CHB]
135. "Falas na noite". Santiago: LN, 6-10-1948. [CHB]
136. "A Escasca tardeira". Santiago: LN, 26-10-1948. [CHB]
137. "Por o camiño dos vellos". Santiago: LN, 30-10-1948. [CHB]
138. "Un armisticio". Santiago: LN, 15-11-1948. [CHB]
139. "Na eira da reutoral". Santiago: LN, 3-12-1948. [CHB]
140. "A fenestra aberta". Santiago: LN, 17-12-1948. [CHB]
141. "Teatro de Máscaras". Santiago: LN, 5-1-1949. [CHB]
142. "Serán de neve". Santiago: LN, 6-1-1949. [CH]
143. "Neboeira". Santiago: LN, 7-1-1949. [CHB]
144. "O Aire dos Chaos". Santiago: LN, 8-1-1949. [CHB]
145. "Teatro de Máscaras". Santiago: LN, 7-2-1949. [CHB]
146. "Teatro de Máscaras". Santiago: LN, 5-3-1949. [CHB]
147. "O Peleriño e mais a deusa". Santiago: LN, 9-3-1949. [CHB]
148. "Teatro de Máscaras". Santiago: LN, 28-3-1949. [CHB]
149. ? - [CB] "A belida Eufemia" [Inédito, sen título e sen data]. *Teatro Ignorado* [ed. e estudo de A. Marco, numerado como XLI]. Santiago: Laiovento, 1991: 139-140.
150. "Conversas no soportal". *O espello no serán* (ES). Vigo: Galaxia, 1966: 16-18.[CB]
151. "Das entroidadas de Merlín". ES, 1966: 47-50. [CB]
152. "A cea dos cardeales". ES, 1966: 81-84. [CB]
153. "Pantasmas no xardín". ES, 1966: 117-120. [CB]
154. "1823. Comediola". ES, 1966: LVI, 204-207. [CB]
155. "Na noite nai do abrente". ES, 1966: 2l5-218. [CB]
156. "Na capela das ánimas". ES, 1966: 229-231. [CB]
157. "O diálogo de Merlín e a Raíña Lupa". ES, 1966: 291-294.[CB]
158. "A man na parede". ES, 1966: 318-320. [CB]
159. "O latexar do corazón". ES, 1966: 321-323. [CB]
160. "No lusco-fusco da biblioteca". ES, 1966: 328-331.[CB]
161. "O camiño pecador". ES, 1966: 339-342.[CB]
162. "O velatorio do exclaustrado". ES, 1966: 343-346. [CB]

3.3. TRADUCCIÓNS de textos dramatúrxicos alleos ó galego

163. "Diálogo de Fausto e Quirón". *Lembranza de Goethe*. Santiago: Nós, 1932. Folleto que reproduce unha conferencia do mesmo título. [CB] Trátase da traducción en verso branco dun fragmento pertencente á escena "En la parte baja del Peneo" inscrita na sección "Noite de Walpurgis clásica", de J. W. Goethe. *Fausto II* [versión métrica, traducción de J.M.Valverde]. Barcelona: Planeta, 1963: pp. 949-952.

4. ÓPERA ENSAÍSTICA XERAL: ERUDITA, DOUTRINAL E BIOGRÁFICA

** Principios de organización externa:*

A fin de mellor estudiar o corpus ensaístico de Otero Pedrayo, dende a perspectiva externa da súa catalogación subdividímolo en *Ópera Maior* e *Ópera Minor,* combinando a tal fin os seguintes criterios sobre o texto: a tipoloxía xenérica, a función ou móbil intelectual, a extensión formal e o soporte impreso da primeira edición. Así, dun total de 146 textos:

4.1. Consideramos *OPERA ENSAÍSTICA MAIOR* a formada por dous tipos de traballos:
1. *Monografías* e *tratados* que foron organizados e publicados polo autor en forma de *libros* e *folletos*: **36 textos (14 en galego; 22 en español).**
2. *Estudios especializados* de longa extensión, éditos polo autor en libros propios ou en publicacións alleas ou colectivas: **6 textos (3 en galego; 3 en español).**

4.2. Encadramos dentro da *OPERA ENSAÍSTICA MINOR* dous tipos de producción:
1. *Ensaios breves* ou *artigos longos*, editados en revistas, boletíns ou publicacións especializadas: **70 textos (55 en galego; 15 en español).**
2. *Prólogos, introduccións, discursos impresos* e *epílogos* do autor editados en obras alleas: **20 textos (8 en español; 12 en galego).**
3. *Colaboracións* en obras colectivas: **14 textos (7 en galego; 7 en español).**

4.1. ÓPERA ENSAÍSTICA MAIOR: CATÁLOGO XERAL (1922-1982)

1. Monografías e tratados en edicións propias

164. "Encol da aldeia". Ourense: Nós 14, 1-12-1922: 1.[CH]
165. "O que todo galego ten que saber. Síntese xeográfica de Galicia. Hidrografía" (ANT 217-219-222-224, desde o 10/12-1925). [CH/CB] 1ª ed. parcial do libro *Síntese xeográfica de Galicia*. A Coruña: Lar, 1926.

166. *Síntese xeográfica de Galicia*, A Coruña: Lar, 1926, 80 pp.[CB] [Seccións: a) Xeoloxía; b) Relevo; c) Litoral; d) Clima evexetación; e) Xeografía humana; f) Xeografía económica; g) Paisaxe]. 1ª ed. parcial: "O que todo galego ten que saber. Síntese xeográfica de Galicia. Hidrografía", A Coruña: ANT 217-219-222-224, desde o 10/12-1925. [CH]

167. *Guía de Galicia,* Madrid: Espasa-Calpe, 1926. Actualmente na 6ª edición de Galaxia.[CB].

168. *Problemas de Xeografía galega. Estudos encol das formas de poboación labrega. A parroquia de Trasalva*. A Coruña: Nós, 1927. [CHB]

169. *Paisajes y Problemas Geográficos de Galicia*. Madrid: Compañía Iberoamericana de Publicaciones, 1928.[CB]

170. *Treinta y Tres lecciones de Geografía General*. A Coruña: Nós, 1929. [CB] ["Adaptadas al Cuestionario Oficial del Bachillerato Elemental". Manual usado como libro de texto polo autor nas súas clases de Ensino Medio, no Instituto de Ourense].

171. *Pelerinaxes* [pról. e ilustr. de Vicente Risco]. A Coruña: Nós XXVII, 1929: 235 pp. [CB]

172. *Romantismo, saudade, sentimento da terra e da raza en Pastor Díaz, Rosalía de Castro e Pondal.* A Coruña: Nós, 1931. Estructurado nun exordio e VI seccións. Inclúe o discurso de resposta de V. Risco. [CB]

173. *Lecciones elementales de Historia Universal*. A Coruña: Nós, 1931. [CB] ["Adaptadas al Cuestionario Oficial del Bachillerato Elemental"]. Usado como libro de texto nas súas clases de Ensino Medio, no Instituto de Ourense; contén 16 leccións.

174. *Morte e Resurrección*. Ourense: Alauda, 1932. [CB]

175. *Lembranza de Goethe* [folleto]. Santiago: Nós, 1932. [CB]

176. *Ensayo histórico sobre la cultura gallega*. Santiago: Nós, 1933. [CB]

177. *Lecciones de Geografía e Historia*. Ourense: imp. La Industrial, 1936. Contén 39 leccións destinadas ó primeiro curso de Bacharelato. [CB]

178. *Breve historia de Galicia*. Santiago de Chile: Más, 1939. [CB]

179. *Vida del doctor don Marcelo Macías y García, Príncipe de la Oratoria y del Diálogo, de la Cátedra y de la Ciencia Histórica (1843-1941)*. A Coruña: Moret, 1943. [CHB]

180. *Guía de Santiago de Compostela*. Santiago: impr. Galí, con láminas 1943. Contén a parte da *Guía de Galicia* (2ª ed., 1945) dedicada a Santiago de Compostela, en edición monográfica. [CB]

181. *Motivos sobre el paisaje de Galicia*. Buenos Aires: Kau, 1948. Edición en libro do ensaio publicado no ano anterior na Revista *Galicia*, do Centro Galego de Buenos Aires. [CHB]

182. *Juan Manuel Bedoya. Selección y estudio*. Santander: *Antologías de escritores y artistas montañeses*, 1950. [CB]

183. *Las ciudades gallegas*. Buenos Aires: Ediciones Galicia, 1951. [CB]

184. *Por os vieiros da saudade. Lembranzas e crónicas de un viaxe a Buenos Aires*. Vigo: Galaxia, 1952, 203 pp.[CB]

185. *El Doctor Varela de Montes, médico humanista compostelano del siglo XIX*. Madrid: CSIC-Instituto Padre Sarmiento de Estudios Gallegos, anejo VII, 1952. [CB]

186. *Santiago de Compostela*. Barcelona: Noguer, 1953. [CB] 4ª ed. Barcelona: Noguer, 1967, 37 pp., con ilustracións (20 pp.) e suplemento de información práctica (3 pp.). Existen edicións posteriores en español e versións do texto da Guía ás principais linguas europeas. Así, ó francés -traducción: Dominique Palmitjavila-, alemán -trad.: Juliane Wuttig- inglés –Doirean McDermott–, etc.

187. *Vivencias, dolor y esperanza de la emigración gallega* [Discurso inaugural del curso académico 1954-1955]. Santiago: impr. Paredes, 1954. Estructurado en VIII capítulos sen epígrafes. [CB]

188. *Geografía de España. Presencia y potencia del suelo y el pueblo español*. Barcelona: Instituto Gallach de Librería y Ediciones, t. I e II, 1955; t. III e IV, 1956.[CB]

189. *O espello no serán. Entre o Pedroso e o Viso*. Vigo: Galaxia, 1966. [CB]

190. *Orense. Ourense*. Ourense: Caja de Ahorros Provincial, 1966.[CB]

191. *Síntese histórica do século XVIII en Galicia*. Vigo: Galaxia, 1969: 200 pp.[CB]

192. *Orense. Guía turística*. Madrid-León: Everest. [CB]

193. *Julio Prieto Nespereira*. Madrid: Editora Nacional, 1970. [CB]

194. *El Padre Feijóo. Su vida, doctrina e influencias*. Ourense: Instituto de Estudios Orensanos "Padre Feijóo", 1972.[CB]

195. *Galicia, una cultura de occidente*. León: Everest, 1975. [CB]. Actualmente na 4ª edición.

196. *Ciudades y paisajes de Galicia en la obra de Julio Prieto Nespereira*. Ourense: Instituto P. Feijóo, 1977. [CBP]

197. *Os ríos galegos*. Vigo: Castrelos, 1977. [CBP]

198. *Florentino L. Cuevillas*. Vigo: Galaxia, col. "Conciencia de Galicia" 3, 1980. [CBP]

199. *Ensaio histórico sobre a cultura galega*. Vigo: Galaxia, Biblioteca Básica da Cultura galega 6, 1982: 246 pp. Versión galega de ESCG, cun "Limiar" anónimo e sen indicación de traductor. [CBP].

2. Estudios especializados en edicións alleas ou de AA.VV

200. *Fundamentos de la Geografía. Ensayo de un compendio científico de Geografía general para uso de los Centros de Enseñanza,* de Eduardo Moreno López [10ª ed. revisada y puesta al día por Ramón Otero Pedrayo]. Barcelona: Atlante, 1923, 236 pp. [CB]

201. "Notas biográficas de Don Marcelo Macías (1843-1941)". Ourense: Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos, 1943-44. [CH]

202. "Ensaio sobor da paisaxe galega". AA.VV. *Paisaxe e Cultura.* Vigo: Galaxia: 1955: 11-57. [Trasalba, 1954]. [CB]

203. "Xeografía". *Historia de Galicia* [dir.R. Otero Pedrayo]. Buenos Aires: Nós, 1962. [CB]

204. "A aldea galega no seu decorrer histórico". Vigo: Grial 8: 133-150. [CH]

205. "Síntesis geográfica [de Galicia]". AA.VV. *Los gallegos*. Madrid: Istmo, 1976: 1-15. [CBP]

4.2. ÓPERA ENSAÍSTICA MINOR: CATÁLOGO XERAL (1917-1992)

1. Ensaios breves ou artigos longos

206. "La confesión del hombre culto". Ourense: La Centuria (LC) 2, 1917: 6. [CH]

207. "Cartas espontáneas". Ourense: LC 3, 1917: 6. [CH]

208. "Irlanda política no século XIX". Ourense: Nós 8, 5-12-1921: 13. [CH]

209. "Temas compostelanos". Ourense: Nós 19, 25-7-1925: 16. [CH]

210. "Os poetas atlánticos". Ourense: Nós 23, 15-11-1925: 2. [CH]

211. "No centenario de San Francisco de Asís". Ourense: Nós 34, 15-10-1926, 2-3. [CH] [Polo tratamento apoloxético do tema, pola lingua e estilo atribuímosllo a R.O.P.].

212. "Encol da Morfoloxia das vilas galegas". Ourense: Nós 25, 15-1-1926: 7. [CH]

213. "Encol dos estudos modernos de Antropoxeografia". Ourense: Nós 27, 15-3-1926:3. [CH]

214. "Meditaciós de Sant-Iago". Ourense: Nós 31, 25-7-1926: 2. [CH]

215. "O mes de Santos nos pobos celtas". Ourense: Nós 36, 15-12-1926: 2. [CH]

216. "Beethoven". Ourense: Nós 40, 15-4-1927: 2. [CH]

217. "O século XIX. Unha vida". Ourense: Nós 42, 15-6-1927: 6. [CH]

218. "Meditaciós composteláns". Ourense: Nós 43, 25-7-1927: 5-9. [CH]

219. "Estampas de Ourense a mediados do século XVIII". A Coruña: Arquivos do Seminario de Estudios Galegos-Lar, 1927. [CH]

220. "Notas encol da paisaxe romántica". Ourense: Nós 38, 15-2-1927: 8-10.

221. "Un interesante itinerario d'un viaxe a través de Galicia no século XVIII". Ourense: Nós 60, 15-12-1928: 220.[CH]

222. "Un ensaio encol do tempo d'hoxe". Ourense: Nós 57, 15-9-1928: 164-167. [CH]

223. "Frédéric Mistral". Ourense: Nós 65, 15-5-1929: 92-93. [CH]

224. "Fabricio del Dongo e Federico Moreau, os dous tipos da paixón romántica". Ourense: Nós 65, 15-5-1929: 78. [CH]

225. "Xelmirez, orador". Ourense: Nós 66, 15-6-1929: 96. [CH]

226. "As sombras nais". Ourense: Nós 67, 25-7-1929: 122. [CH]

227. "Do século XIX. Un latrofaccioso". Ourense: Nós 64, 15-4-1929: 63. [CH]

228. "Unha impresión da Galiza do Sul no derradeiro ano do século XVIII". Ourense: Nós 61, 15-1-1929: 7. [CH]

229. "A siñificación espiritual do Día de Galicia". Ourense: Nós 80, 15-8-1930: 3. [CH]

230. "Notas encol do sentimento da paisaxe na antiga epopeia irlandesa". Ourense: Nós 81, 15-9-1930: 176. [CH]

231. "As aguias do imperio i a Barca Apostólica". Ourense: Nós 79, 25-7-1930: 131). [CHB] Capítulo II do *Ensaio histórico sobre a cultura galega*, vid.

232. "Encol do elemento animal na paisaxe". Ourense: Nós 105, 15-9-1932: 158-162. [CH]

233. "A ronda dos amigos. Lembranza de Goethe". Ourense: Nós 100, 15-4-1932: 54. [CH]

234. "Francis Thompson, poeta do Santo Amor". Pontevedra: Logos 23, 11-1932: 169-172.[CH]

235. "Ensaios encol do estilo da paisaxe". Ourense: Nós 113, 17-5-1933: 84-90. [CH]

236. "Galiza, 1814. Estampas de viaxe". Santiago: Nós, 15-9-1933: 164-169. [CH]

237. "As paisaxes clásicas". Santiago: Boletín de la Universidad, extra. V, 1933: 235-236.[CH]

238. "Xoves Santo". Pontevedra: Logos 28-29; 4/5-1933: 56-57.[CH]

239. "Luz do mundo". Pontevedra: Logos 32, 8-1933: 129-131. [CH]

240. "A parroquia dos ermos". Pontevedra: Logos 43, 7-1934: 89-90. [CH]

241. "Occitania e Atlántida. Motivos". Santiago: Nós 128-129, 9-10-1934: 127-131. [CH]

242. "Marxinalia ós "Queixumes". Nomina numina". Santiago: Nós 134, 15-2-1935.[CH]

243. "Thomas Morus (1478-1535)". Pontevedra: Logos 44; 1/3-1935: 3-9.[CH]

244. "Meditaciós da sazón". Pontevedra: Logos 49, 3/4-1936: 29-30. [CH]

245. "Esbozos de grandes escritores católicos: Chateaubriand" [por Juan Gallego]. Ourense: Misión 23-24-25, 1938. [CH]

246. "Las alas de la inmortalidad" [por Luís Alba]. Ourense: Misión, 15-4-1938.[CH]

247. "Historia y Geórgica"; "Sicilia, temas y recuerdos"; "Fausto y peligro del gran turco"; "Estampas ochocentistas de Astorga"; "San Martín Dumiense o Bracarense, fundador y Apóstol de Galicia". Todos eles éditos en Ourense: Suplementos da Biblioteca Misión, asinados por Santiago Amaral, 1938. [CH]

248. "Don Cándido Cid". Ourense: Boletín da Comisión de Monumentos de Orense,1939.[CH]

249. "Chateaubriand, Lamartine e Leconte de Lisle en la Academia Francesa" [por Santiago Amaral], Ourense: Misión, supl. 4, 1942. [CH]

250. "Galiza e Portugal nun libro inglés de 1816". Boletín de la Real Academia Gallega. A Coruña: Real Academia Gallega, XXIII, 274-276, 1943: 399-411. [CH]

251. "La Historia compostelana. Crónica de Europa". Ourense: Misión, 1944. [CH]

252. "Ensayo sobre la desamortización eclesiástica en tierras de Orense", Madrid: Cuadernos de Estudios Gallegos fasc 30, 1955: 89-110. [CH]

253. "Ensaio sobor da paisaxe galega". AA.VV. *Paisaxe e Cultura*. Vigo: Galaxia: 1955: 11-57. [Trasalba, 1954]. [CB]

254. "Evolución de la doctrina sobre el foro". Madrid: Cuadernos de Estudios Gallegos (CEG), 1958. [CH]

255. "Orense y las tierras orensanas en el siglo XIX". Madrid: CEG fasc. XLIII, 1959: 233- 265.[CB]

256. "Florentino López Cuevillas". Ourense: Boletín de la Comisión Provincial de Monumentos, t. XX; 1959-1960. [CH].

257. "Sobre algunos establecimientos de enseñanza en la Galicia del siglo XIX". *Boletín de la Real Academia gallega*. A Coruña: Real Academia gallega, 1961: 339-344. [CH]

258. "La Encomienda de Beade de la Orden de Malta". Santiago: CEG 54, 1963: t. XVIII, 57-91. [CH]

259. "Na procura do íntimo mestre Feixóo". Vigo: Grial 4, 1964: 159-168. [CH]

260. "A aldea galega no seu decorrer histórico". Vigo: Grial 8, 1965: 133-150. [CH]

261. "Un xoven Doctor do XIX" [Domingos Fontán]. Vigo: Grial 9, 1965: 340-341. [CH]

262. "A romaxe compostelán de Castelao". Vigo: Grial 11, 1966: 99-102. [CH]

263. "Baudelaire" [1ª e 2ª parte]. Vigo: Grial 16, 1967: 129-146; GR 17, 1967: 257-268. [CH]

264. "Formas y expresiones de la cultura en Orense durante el siglo XIX". Santiago: CEG 69, 1968: t. XXIII, 110 e ss. [CH]

265. "Desvelamento de Santiago". Vigo: Grial 19, 1968: 77-83.[CH]

266. "Institucións xurídicas e administrativas na Galicia do XVIII". Vigo: Grial 25, 1969: 279-286. [CH]

267. "A novelística de Vicente Risco". Vigo: Grial 37, 1972: 257-265.[CH]

268. "Castelao". Vigo: Grial 47, 1975: 1-3. [CH]

269. "Cousas da vida" [de Castelao]. Vigo: Grial 47, 1975: 133-134. [CH]

270. "Un historiador e novelista romántico" [B. Vicetto]. Vigo: Grial 49, 1975: 285-298. [CH]

271. "Lembranzas do meu vivir". Vigo: Grial 52, 4/6-1976: 199-206. [CHP]

272. "Evocación de Ramón Cabanillas". Vigo, Grial 54, 1976: 405-416. [CHP]

273. "Unha confesión autobiográfica". Santiago: Cuadernos de Estudios gallegos, t. XXXI, 1978-1980, pp. 10-13. Reprod.: Filgueira Valverde, X.F., *Con Otero Pedrayo* (COPF). Trasalba: Ed. do Patronato de Otero Pedrayo, 1990: 12-17. [CH]

274. "Castelao ou o rumor conxunto das vidas e camiños de Galicia". Vigo: Grial 85, 1984: 264-280. [CHP]

275. "Plan para un curso xeográfico" in "Seis inéditos de Otero Pedrayo". *Con Otero Pedrayo*. Trasalba-Ourense: do Patronato Otero Pedrayo, 1990: 26-29. [CBP].

276. "Diante a alborada dun pintor" [Antón Pulido Nóvoa]. Vigo: Artes gráficas Galicia, Fundación Otero Pedrayo-Trasalba, 1992. Folleto de 6 páxinas sen numerar. [CHP]

2. Prólogos, introduccións, discursos impresos, epílogos de R.O.P. a obras alleas

277. "Prólogo" a E. Padín Lorenzo. *Amores e Dolores. Poesías gallegas*. Madrid: impr. de Rivadeneyra, 1932: 7-15. [CB]

278. "Resposta de Otero Pedrayo para o discurso de ingreso na Real Academia galega de X.F. Filgueira Valverde" [intitulado "Da épica na Galicia medieval"].A Coruña: R.A.G., 27-7-1941. [CB]

279. "Prólogo" a Francisco Elías de Tejada. *La Tradición gallega*. 1955 [O prólogo de R.O.P. dátase en Trasalba,

xaneiro de 1944]. O libro vai adicado a R.O.P., e o apartado VI.5 do estudio, intitulado "Una filosofía de la historia" (pp. 180-188) versa sobre o encadre da súa cosmovisión. [CB]

280. "Introducción" a AA.VV. *Homenaje a Fontán y a la Carta Geométrica de Galicia*. Santiago: Instituto Padre Sarmiento, 1946: 7-13. [CB]

281. "Prólogo" a Jesús Rodríguez López. *Supersticiones de Galicia y preocupaciones vulgares*. Lugo: Celta, 1948 (3ª ed.). [CB]

282. "Prólogo: A Semana Santa en Viveiro" a E. Chao Espina. *Estampas de Viveiro*. Viveiro: 8-1952. [CB]

283. "Prólogo" a A. Zapata García. *A Roseira da Soidade*. A Coruña: Litografía e Impr. Roel, 1954: 9-17. [CB]

284. "Prólogo" a Eladio Rodríguez González. *Diccionario Enciclopédico gallego-castellano*. Vigo: Galaxia, 1958: 9-21. [CB]

285. "Limiar" a Gerardo Diego. *Ángeles de Compostela*. Madrid: Gráficas Varela-Banco de Santander, 1961: 4-11. [CB]

286. "Prólogo" a Castelao. *Cousas da Vida*. Vigo: Galaxia, 1961. [CB]

287. "Prólogo" a Augusto Casas. *Alén*. Vigo: Galaxia, 1962: 9-16. [CB]

288. "Prólogo" a *Historia de Galicia* [dir. R. Otero Pedrayo]. Buenos Aires: Nós, 1962. [CB]

289. "Prólogo" a María Mariño. *Palabra no Tempo*. Lugo: Celta, Colección Tesos Cumes 1, 1963: 7-10. [CB]

290. "Prólogo" a Francisco Elías de Tejada e Gabriela Pércopo. *El Reino de Galicia. Hasta 1700*. Vigo: Galaxia, 1966: 7-16 [a obra vai adicada a R.O.P.]. [CB]

291. "Prólogo" a Mª del Rosario Castells Vila. *La Comarca natural de Viana del Bollo* [da tese de doutoramento do mesmo título]. A Coruña: Impr. Moret, 1967: 13-16. [CB]

292. "Epílogo" a Jesús Rodríguez López. *Supersticiones de Galicia y preocupaciones vulgares*. Lugo: Celta, 1970 (5ª ed.). [CB]

293. "Prólogo" a José Gallego Fernández. *Vidas Extraordinarias: Beato Sebastián de Aparicio*. Ourense: impr. La Región, 1974: 5 pp. sen numerar. [CB]

294. "Prólogo". *Gran Enciclopedia Gallega*. Gijón: Silverio Cañada, fasc. 1, tom. I, 1974: 9- 16. [CB]

295. "Prólogo" [en galego] a M.D. Varela Buxán, *O ferreiro de Santán. Taberna sen dono*. Lugo: Celta, 1975: I-VII.[CB]

296. "Introducción" a D. Fontán. *Carta Geométrica*. Madrid:Asociación Nacional del Cuerpo Nacional de Topógrafos, 1975. [CB]

3. Colaboracións en obras colectivas

297. "A Terra de Melide" [estudio antropoxeográfico]. AA.VV. *Terra de Melide*. Santiago: Nós, Seminario de Estudios galegos, 1933: 7-29. [CB]

298. "Un horizonte gallego". AA.VV. *Homenaje a Fontán y a la Carta Geométrica de Galicia*. Santiago: Instituto de Estudios gallegos Padre Sarmiento, 1946: 173-204.[CB]

299. "Discurso de Otero Pedrayo". Victoriano Taibo. *Rosalía de Castro, precursora da Fala* A Coruña: R.A.G., 1949. Resposta de R.O.P. ó discurso de ingreso de Victoriano Taibo na Real Academia galega, lido o 15 de setembro de 1948 na súa recepción pública.[CB]

300. "Repaso de la Geografía gallega". AA.VV. *Mélanges offerts a M.Le Professeur Henri Gavel*. Toulouse, 1950: 28-29. [CB]

301. "Sobre el carácter gallego". AA.VV. *Actas de homenaje al doctor Luis de Hoyos y Sainz*, Madrid, 1950, t. I: 296-305. [CB]

302. "Na lembranza de Holderlin" in AA.VV., *Presencia de Galicia,* "Carta de Europa". Vigo: Galaxia, col. Grial 1, 1951: 94-96. [CH]

303. "O celtismo de Chateaubriand". AA.VV. *Aspectos económicos y jurídicos de Galicia*. Vigo: Galaxia, col. Grial 4, 1952: 113-123. [CH]

304. "Nuevo enfoque de la ciencia geográfica" [estudo preliminar]. AA.VV.*Geografía Universal*. Barcelona: Inst. Gallach, 1952. [CB]

305. "Filosofía e Saudade".AA.VV.Revista Portuguesa de Filosofía. Braga t. XI, 1955, vol.II. [CB].

306. "Pondal". AA.VV. *Rosalía, Pondal, Curros*. París: Monte Medulio, 1955. [CB]

307. "Florentino Cuevillas, ou a fidalguía ourensán". AA.VV. *Homaxe a Florentino López-Cuevillas*. Vigo: Galaxia, 1957: 11-19. [CB]

308. "Mis maestros universitarios". AA.VV. *Homenaje a don Ramón Carande*. Madrid: Sociedad de Estudios y Publicaciones, 1963, tomo II, pp. 315-329. [CB]

309. "Contestación del Sr. Otero Pedrayo". A. Iglesia Alvariño, *A lengua dos poetas do norte de Lugo. Discurso de Ingreso na Real Academia galega* (16-4-1949). A Coruña: Impr. El Ideal gallego, 1964: 29-39. [CB]

310. "O sentimento trascendente do decorrer da auga na poesía de Portugal". AA.VV. *Primera y segunda asamblea lusitano-gallega. Actas ycomunicaciones*. Madrid: R.A.G., 1967, pp. 175-186. [CB]

II. CORPUS HEMEROGRÁFICO XERAL

1. Encadre

A prensa –o columnismo de prensa– é sen dúbida a curtiña máis fértil para avaliar a proteica creatividade do pensamento e do estilo oterianos (esencialmente o mesmo có que nos brinda nos seus ensaios, pero sometido a todo tipo de inflexións matizadoras e articulacións contextuais). Conscientes de que todo intento de catalogación da *Opera Omnia* xornalística de R. Otero Pedrayo é polo de agora quimérico dado o inxente volume do legado do autor, a inexistencia de rexistro persoal e a dispersión xeográfica en que se atopa, convén notar que calquera inventario do seu *Corpus Hemerográfico* hase cinguir á fonte de partida que, baixo o epígrafe "Periódicos e Revistas", é a que se inclúe no epítome "Libros e outros traballos publicados por don Ramón Otero Pedrayo" publicado en 1958 pola editorial Galaxia dentro do volume de AA.VV., *Homaxe a Ramón Otero Pedrayo no LXX aniversario do seu nacemento* (HANG). Neste epítome, o recadador anónimo (de seguro F. Fernández del Riego) facíase eco de atrancos obxectivos para a catalogación e declaraba no encabezamento unha advertencia que, fatalmente, facemos propia:

"Limitámonos a reseñar arredor dun milleiro de títulos, nos que somentes queda incluída unha parte da súa producción deica hoxe. A recolleita total de canto Otero leva publicado presenta enormes dificultás, porque algunhas das revistas e xornás nos que as súas colaboracións foron aparecendo non se atopan hoxe, polo menos en coleicións conocidas (...) A este reconto parcial do seu labor literario compre engadir a copiosa obra inédita... descontando os centos de conferencias por il pronunciadas..." (HANG, 1958: 325).

Por razóns obvias, o reconto de Galaxia só incluía títulos de traballos editados antes de 1958, data de publicación da *Homaxe*. Xusto trinta anos despois, en 1988 ano do centenario, o mesmo corpus sen enmendas nin adicións foi reproducido como colofón do *Catálogo da Exposición do Centenario de Otero Pedrayo (1888-1988)*. Dato elocuente do nulo avance que se produciu neses trinta anos no labor de esculca e catalogación do magno corpus oteriano. Nas dúas últimas décadas practicamente nada se avantou nesta dirección como se pode observar no apartado "Compendios".

Tal parálise comeza a revistir gravidade e esixe urxente arranxo. Pois se, como cremos, para aprofundar no coñecemento da identidade da cosmovisión oteriana, dos seus valores estéticos e para a fixación da súa *Opera Omnia* (tamén de índole ficcional), é a producción hemerográfica o eido máis rico de información imponse que ás institucións legatarias prioricen a creación e dotación dun equipo especializado para levar a termo o dobre obxectivo seguinte:

1) a esculca e catalogación dos fondos públicos, comezando polos que se atopan depositados no pazo de Trasalba, sede da Fundación e na Fundación Penzol de Vigo, así como en varios arquivos particulares (como, por exemplo, o dos amigos máis achegados como Domingo García Sabell, Ramón Piñeiro e Fco. Fernández del Riego);
e 2) a publicación dunha serie de compedios de artigos, principiando por aqueles xornais e revistas con maior número de colaboracións de Otero que son, ó noso xuízo, as que reseñamos a continuación.

2. Fontes hemerográficas

2.1. Rexistradas e examinadas: fontes directas

As publicacións que mencionamos a seguir foron rastrexadas por nós de forma completa e exhaustiva. Existen colaboracións de R.O.P. entre os anos que se sinalan na cronografía da dereita nas publicacións que se detallan á esquerda:

cronografía	**revistas, boletíns e semanarios**
1917:	- *La Centuria* (1917), Ourense
1920-1936:	- *Nós* (1920-1936), Ourense-Santiago
1924-1936:	- *A Nosa Terra* (1917-1936), A Coruña-Santiago-Pontevedra
1946-1951:	- *A Nosa Terra. Exilio* (1938-1970), Buenos Aires
1927-1936:	- *Arquivo do Seminario de Estudos galegos*, Santiago
1932-1936:	- *Logos* (1931), Pontevedra
1931-1975:	- *Boletín de la Real Academia Gallega*, A Coruña
1939-1960:	- *Boletín de la Comisión de Monumentos*, Ourense
1937-1942	- *Misión*, Ourense, (case todos asinados con seudónimos)
1944-1952:	- *Sonata Gallega* (Pontevedra, 1944), asinadas S. Amaral
1945:	- *Posío* (Ourense, 1945-1946)
1946-1976:	- *Cuadernos de Estudios Gallegos*, Madrid-Santiago
1947-1952:	- *BBC (Galician programme)*, Londres
1951:	- *Posío. Arte y Letras*, Ourense

1951: - *El Museo de Pontevedra*, Pontevedra
1955-1957: - *Galicia emigrante*, Buenos Aires
1959-1968: - *Vieiros*, México
1963-1976: - *Grial. Revista Galega de Cultura*, Vigo.

2.2. Documentadas: fontes indirectas

Ofrécese a relación de xornais, periódicos e revistas con colaboracións censadas de Otero Pedrayo ortónimo e algúns dos seus moitos "seudónimos". Salvo as que se sinalan na relación anterior, todas están tomadas de fontes documentais preexistentes e indirectas. Limitámonos, pois, a reproducir todo o que nos parece fiable da información circulante.

Entre o primeiro e o derradeiro artigo que temos censados transcorreron:

a) 1ª hipótese: 57 anos, un ciclo que se abre e que se pecha no xornal local de Ourense, *La Región*; *data ad quem*: "Acción regionalista", Ourense: *La Región,* 13-1-1918/*data ad quo*: "A vendima nas terras do Ribeiro", Ourense: La Región, outubro, 1975: 57 anos.

b) 2ª hipótese: 62 anos; *data ad quem:* 1914, A Estrada: *El Emigrado /data ad quo*: 5-1976: Compostela: *Eidos* nº 2, Revista do Colexio La Salle, póstumo: 62 anos.

Como se observará na cronoloxía, se ben o noso acopio dista de ser exhaustivo, si resulta altamente significativo para avaliar o volume e heteroxeneidade da producción de Otero Pedrayo neste eido. Un magma verbal que enche o pasmoso lapso de *máis de sesenta anos* de presencia cotiá na prensa escrita (cun ritmo de creación nalgunhas épocas entre dous e tres artigos por día). Seis décadas centrosas dun século treboento da vida de Galicia, de España e de Europa que Otero soubo reflexar e trascender coma poucos no xornalismo literario.

2.3. Inventario de publicacións hemerográficas con colaboracións de R.O.P.

1. Ciclo de preguerra (1914-1936)

Período de colaboración/ Cabeceira da publicación

1914 (?): *El Emigrado*, A Estrada
1920: *Galicia*
1926-1942: *El Pueblo Gallego (1924)*, Vigo. Entre 1942-1952 asina S. Amaral e L. Peñanofre.
1926: *¡Terra!* (1926), Redondela
1927-1932: *Céltiga* (1924), Buenos Aires
1927: *Síntesis (Artes, Ciencias, Letras)*, Buenos Aires
1928: *El País*, Pontevedra
1929: *El Despertar Gallego*, Buenos Aires
1930-1935: *Heraldo de Galicia* (1930), Orense
1930-1934: *A Fouce*, Buenos Aires
1934: *Galicia Nueva*, Vilagarcía
1936: *Cultura Gallega*, La Habana
Outros: *La República* (Ourense) e *La Zarpa* (Ourense).

2. Ciclo de posguerra (1936-1976)

Período de colaboración/ Cabeceira da publicación:

1940-1955: *Galicia*, Buenos Aires
1941-1958: *El Correo gallego*
1941: *Alma Gallega*, Buenos Aires
1942: *Santo y Seña*, Madrid
1942: *Destino*, Barcelona
1942: *El Universal*, Caracas
1943-1944: *Artes y Letras*, Madrid
1944: *El Español*, Madrid
1944 e 1949: *Día de Galicia*, Buenos Aires
1946: *La Noche* (1946), Santiago
1946-1976: *Cuadernos de Estudios Gallegos*, Madrid-Santiago
1946-1958: *La Región* (1910) Ourense.
1949 e 1951: *Mensajes de Poesía*, Vigo
1949: *O Século*, Lisboa
1950-1958: *Faro de Vigo*, Vigo
1950: *Mundo hispánico*, Madrid
1950: *Airiños*, Buenos Aires
1951: *Anuario Brigantino* (1948), Betanzos
1951: *La Semana vitivinícola*, Valencia
1951: *Lareira*, Valencia
1951-1956: *Lar*, Buenos Aires
1952-1954: *Galicia*, Caracas
1952 e 1954: *Alborada*, Centro galego de Barcelona, 1948
1952-1955: *Tapal*, Noia
1952: *Mundo gallego*, Buenos Aires
1953: *Mundo gallego* (1952), Madrid
1953: *O Primeiro de Janeiro*, Porto
1953: *Vamos*, Santiago
1954-1958: *Vida Gallega* (Vigo:1909-1954; Vigo-Lugo:1954-1962, 2ª xeira).
1954: *Galicia*, Montevideo
1954: *Atlántida*, La Coruña
1954: *Aturuxo*, El Ferrol
1954: *Opinión gallega*, Buenos Aires
1954: *Ilustración Gallega /Supl. "Vida gallega"* (1954), Madrid.

1955: *Quatro Ventos*, Braga
1956: *El Heraldo*, Caracas
1956: *El Eco de las Mariñas* (1956), Betanzos
1957: *Blanco y Negro*, Madrid
1957: *Casa de Galicia*, Nova Óork
1957: *Lugo*, Buenos Aires
1957: *El Ideal Gallego*, A Coruña

3. COMPENDIOS de artigos reeditados de R.O.P. (ata 1998)

1. *Parladoiro. Artículos* [ed. de C. A. Baliñas, supervisada polo autor]. Vigo: Galaxia, Obras Selectas de Otero Pedrayo I, 1973: 386 pp. Contén 154 artigos.
2. *Otero Pedrayo na Revista Nós (1920-1936) Escolma* [estudio lingüístico de R. Álvarez Blanco e estudio literario de A. Tarrío Varela]. Departamento de Filoloxía galega - Universidade de Santiago. Santiago: Universidade de Santiago, 1988: 170 pp. Contén 23 artigos e 26 retrincos da sección "Letras de afora".
3. *Ramón Otero Pedrayo. Vida e obra. Escolma de textos* [ed. e pról. de Carlos Casares], A Coruña: Publicacións da Real Academia galega, 1988: 30-38. Contén unha escolma de 7 artigos.
4. *Escolma de Artigos de R. Otero Pedrayo en Céltiga (1927-1929)* [limiar de X. Oreiro e edición facsimilar de 17 artigos]. A Coruña: A.C. Alexandre Bóveda-Caixa de Aforros de Galicia, 1988: 24 pp.
5. *Prosa Miúda. Artigos non coleccionados (1927-1934) de Ramón Otero Pedrayo* [ed. de Aurora Marco]. Sada-A Coruña: do Castro, 1988: 264 pp. Contén 88 artigos publicados en *El Pueblo Gallego*, de Vigo entre 1929 e 1934; 27 artigos publicados en *Céltiga*, de Buenos Aires entre 1927 e 1931; 9 artigos publicados en *Vida gallega*, de Vigo entre 1929-1930.
6. *Ramón Otero Pedrayo. Día das Letras galegas 1988*. [Ed. limiar e escolma de C. Casares]. A Coruña: Gráfico Galaico, 1988, 183 pp. Contén unha escolma con 8 artigos.

III. CORPUS FONOGRÁFICO XERAL

Non é hipérbole consignar que este sería o Corpus máis contioso dese auténtico "Hércules cristián" da Oratoria de non ser a propia natureza efímera deste tipo de producción -a verba oral- e de se tratar, como se trata, dun conferenciante maxistral na peroración que, practicamente sempre, "repentizaba" os seus discursos sen a penas notas nin guións escritos, nunha época na que o uso do magnetófono era aínda un luxo tecnolóxico.

POESÍA ORAL OU ÓPERA ORATORIA

** Principios de organización*

Recolle a producción de *Poiesis oral* en forma oratoria que conservamos de Otero Pedrayo, organizada nos seguintes apartados:
1) Discursos e Conferencias gravados e impresos: **5.**
2) Discursos e Conferencias gravados e non impresos: **10.**
3) Discursos e Conferencias impresos e non gravados: **6.**
4) Discursos e Conferencias non gravados nin impresos: **6.**

Segundo información de A. Vázquez Monxardín, coordinador do Arquivo Sonoro de Galicia, están documentados outros 15 discursos, á espera da súa edición gráfica e fonográfica.

1. MÍNIMO CATÁLOGO DE OPERA ORATORIA XERAL

1.1. Discursos e conferencias gravados e impresos

1. "Os feitizos de outono" [in Galician Programme nº 7 do Spanish Programme da BBC, emitido pola emisora de Londres da BBC o 8-12-1947, na voz de Xavier Fernández (Alejandro Raimúndez)]. *Galicia desde Londres* (GDL), [ed. A.R. de Toro Santos]. Oleiros-A Coruña: ed. Tambre, 1994: 83-86.
2. "No centenario de Lamas Carvaxal". GDL, 1994: 192-194. Emitido pola emisora de Londres da BBC o 14-11-1949.
3. "Castelao". GDL, 1994: 206-208. Emitido pola emisora de Londres da BBC o 13-3-1950.
4. "Encol do Padre Feixoo". GDL, 1994: 349-352. Emitido pola emisora de Londres da BBC o 3-11-1952.
5. *A miña amizade con Castelao* [conferencia pronunciada o 18-9-1971 no Museo Carlos Maside, de Sada; pról. "Presencia de Castelao", de Marino Dónega]. Recollida en *A miña amizade con Castelao*. Sada-A Coruña: do Castro, 1986.

1.2. Discursos e Conferencias gravados e non impresos

6. *A paisaxe galega, as súas leis e tipos*. Santiago: Consello da Cultura galega-arquivo sonoro de Galicia, "As nosas voces", 16, 1998.
7. *Ofrenda a Rosalía no Centro Galego de Buenos Aires* (24-7-1959). Santiago: Arquivo Sonoro de Galicia (Consello da Cultura galega-Patronato Rosalía de Castro), 199?

8. *Ramón Otero Pedrayo en América (I) No Centro ourensán de Buenos Aires*. Santiago: Arquivo Sonoro de Galicia (Consello da Cultura galega), 1993.

9. *Ramón Suárez Picallo e Ramón Otero Pedrayo en América (II)*. Santiago: Arquivo Sonoro de Galicia (Consello da Cultura galega), As nosas voces 4, 199?.

10. *No Centenario do Museo Arqueolóxico de Ourense*. Santiago: Arquivo Sonoro de Galicia (Consello da Cultura galega), 1995. Fai parte dun estuche de catro casetes.

11. *Ourense, as súas terras e xentes: xantar homenaxe do día de Galicia, Centro Ourensán,* Buenos Aires, 26 de xullo de 1959. Santiago: Consello da Cultura gallega- Arquivo sonoro de Galicia, "As nosas voces", 2, 1998.

12. *Ramón Otero Pedrayo: "Ramón Cabanillas"*. Santiago: Arquivo Sonoro de Galicia (Consello da Cultura galega), "As nosas voces 9", 1996.

13. *Homenaxe de Galicia a D. Ramón Otero Pedrayo*. Santiago: Arquivo Sonoro de Galicia (Consello da Cultura galega), 1995.

14. *Homenaxe á Revista Nós no seu 75 aniversario*. Santiago: Arquivo Sonoro de Galicia (Consello da Cultura galega-Fundación Otero Pedrayo), 1995.

15. *D. Ramón Otero Pedrayo: "Lembranzas de médicos galegos vistos por un profano"*. Santiago: Arquivo Sonoro de Galicia (Consello da Cultura galega) "As nosas voces, 14", 1997.

1.3. Discursos e Conferencias impresos e non gravados (que saibamos)

16. "A siñificación espiritual do Día de Galicia". Ourense: Nós 80, 15-8-1930: 152.Discurso pronunciado en Vigo, 25-7-1930, nun acto conxunto con A.D.R. Castelao e V. Paz Andrade no Teatro García Barbón.

17. *Discursos parlamentarios (1931-1933): Castelao, Otero Pedrayo, Suárez Picallo, Vilar Ponte* [escolma, limiar e notas de X.L. García]. Sada-A Coruña: do Castro, 1978: 95-154. Contén 6 retrincos de discursos e os textos relativos ás comisións parlamentarias nas que interviu, ós Rogos que formulou por escrito ós distintos ministerios e mailas súas iniciativas parlamentarias.

18. "El Padre Feijoo, su vida y su obra". Vigo: mecanoscrito inédito, Fundación Penzol).Conferencia pronunciada o 5-8-1947, na Institución Mitre de Buenos Aires, baixo o patrocinio do Centro galego de Buenos Aires; copia mecanoscrita no legado Otero Pedrayo, Fundación Penzol de Vigo, inédita. Ref.: "Arrolo", *Parladoiro. Obras Selectas* [ed. Carlos Baliñas]. Vigo: Galaxia, 1973: pp. 362-363.

19. "Análisis emocional del espíritu atlántico" [conferencia pronunciada en Santiago e recollida en tres artigos publicados en La Noche, 1949]. Ref.:"Análisis emocional del espíritu atlántico, I, II, III". Santaigo: La Noche, 1-9-1949; 8-9-1949; 15-9-1949.

20. Discurso de recepción de Aquilino Iglesia Alvariño na Real Academia galega. Ref.: R. García Domínguez. "Diálogo poético entre Otero Pedrayo e Iglesia Alvariño". *O Reiseñor de Trasalba*. Trasalba: Fundación Otero Prdraóo, 1997: 191-197.

21. "A miña amizade con Castelao" [Conferencia pronunciada o 18-9-1971 no Museo Carlos Maside, de Sada; pról. "Presencia de Castelao", de Marino Dónega]. Ref.: *A miña amizade con Castelao*. Sada, A Coruña: do Castro, 1986: 55 pp.

1.4. Discursos e Conferencias non gravados nin impresos.

22. "Prehistoria e historia da Terra de Iria" (Padrón, abril 1953). Ref.: R. García Domínguez. "Notas Tironiás". *O Reiseñor de Trasalba*. Trasalba: Fundación Otero Pedrayo, 1997: 75-76.

23. "A Compostela de luz e pedra (?)". Ciclo Jacobeo, organizado polo Consejo Diocesano de Jóvenes de Acción Católica, Salón do Círculo Mercantil de Santiago. Santiago: febreiro 1954). Ref.: R. García Domínguez. "Éxito dun ciclo". *O Reiseñor de Trasalba*. Trasalba: Fundación Otero Pedrayo, 1997: 79-80.

24. "Otero, mantedor de Xogos Florais". Ref.: R. García Domínguez. "A raíña e o bardo". *O Reiseñor de Trasalba*. Trasalba:Fundación Otero Pedrayo, 1997: 84-85.

25. Discurso de Otero, en substitución de Santiago Montero Díaz, oficiando de mantedor do acto de coroación poética de Ramón Cabanillas, no Espolón de Padrón, 1957. Ref.: R. García Domínguez. "Baixo a bóveda do Esporón". *O Reiseñor de Trasalba*. Trasalba: Fundación Otero Pedrayo, 1997: 88-89.

26. "A vida de Santiago en tempos de Xelmírez (?)" no Ciclo cultural do Círculo Mercantil de Santiago (novembro de 1954). Ref.: R. García Domínguez. "La segunda vocación de Adrián Silva". *O Reiseñor de Trasalba*. Trasalba: Fundación Otero Pedrayo, 1997: 196.

27. "Unha visión xeral de Galicia". Derradeira lección como catedrático de Xeografía na Universidade de Santiago, pronunciada no Paranimfo da Universidade o 5 de marzo de 1958, día da xubilación académica e do seu 70 aniversario. Ref.: R. García Domínguez. *O Reiseñor de Trasalba*. Trasalba: Fundación Otero Pedrayo, 1997.

IV. CORPUS EPISTOLAR XERAL

R.O.P., grafómano impenitente e cordialísimo epistológrafo, escribiu un océano de cartas das que non gardou copia. Nelas substánciase unha información excepcional non só para historiar a súa biografía íntima senón sobre todo a intrahistoria da Galicia intelectual e do Galeguismo do século XX. A práctica totalidade atópanse nos arquivos privados dos seus correspondentes, o que complica extremamente a súa catalogación e edición, labor que cómpre abordar de contado, co debido rigor e sistematicidade. Como se deduce do epítome, polo de agora non se rexistra a publicación de ningún compendio amplo.

*** Mínimo catálogo cronolóxico e editorial do corpus édito: 31 cartas**

1. Carta de Otero (Trasalba, 4-marzo-1961) a X.L. Méndez Ferrín. Reproducida parcialmente en X.M. Salgado. limiar a *O señorito da Reboraina*. Vigo: Galaxia, 1996: pp. 23-24.
2. "Vintecatro cartas", *Homenaxe a Otero Pedrayo*. Vigo: Galaxia, Grial 52, 4/6-1976: 217-235. Contén 7 cartas de Otero a Domingo García-Sabell, 6 cartas a Francisco Fernández del Riego, 4 cartas a Ricardo Carballo Calero, en Lugo, 4 cartas a Ramón Piñeiro, Santiago; 3 cartas a Carlos A. Baliñas Fernández.
3. Carta de Otero (Ourense, 15-10-1970) a Manuel María, Monforte de Lemos, acompañando o envío de *O Fidalgo e a noite*. *Ref.:* R.O.P. *O Fidalgo e a noite*. A Coruña: *Cuadernos da Escola Dramática galega 7*, 7-1979: 11 páxs.
4. "Apéndice II: Dúas cartas manuscritas de D. Ramón". *O Café de espellos* [Introducción ó teatro de Otero, por C.P.Martínez Pereiro]. A Coruña: Cadernos da Escola Dramática galega 72, 1988: 9-10. Contén senllas cartas de Otero a Manuel García Barros e a Manuel Lourenzo, A Coruña: "Eu de Teatro sei pouco...". Transcrita por vez primeira en M. Lourenzo e F. Pillado, *O Teatro Galego*. Sada-A Coruña: do Castro, 1979: pp. 93-94.
5. "Unha das cartas latinas". COPF, 1990: 17-19; "Epístola poética a Filgueira Valverde (16-1-1944)" (COPF, 1990: 21-23); e "Unha carta erudita [sobre a edición das vidas dos *Varones Memorables de la Congregación de San Benito de H España* (7-1968)]". COPF, 1990: 24-26. Vid. Filgueira Valverde, X.F. "Seis inéditos de Otero Pedrayo". *Con Otero Pedrayo* (COPF). Trasalba: do Patronato Otero Pedrayo, 1990.

V. ALGUNHAS ENTREVISTAS IMPRESAS

1. "Aquella interviú con Otero Pedrayo", por Eliseo Alonso. Cardeñoso Álvarez, S. *Nuestro Amigo Ramón Otero Pedrayo*. Vigo: Zero-Zyx, 1979: 58-64. Datada en Trasalba, 23-2-1959.
2. "Conversaciones con un fantasma do século XIX", por Maribel Outeiriño. La Región, 13-12-1975.
3. Reseña de entrevista en "O rego da cultura". *Homenaxe a Otero Pedrayo*. Grial 52, Galaxia: Vigo, 4/6-1976: 276. [CB]
4. "Ramón Otero Pedrayo, memoria de tódalas cousas". V.Fernández Freixanes. *Unha ducia de galegos*. Vigo: Galaxia, 1976: 15-38. [CB]
5. "Unha tarde inédita con Otero Pedrayo". Fernando Ramos. La Voz de Galicia, 27-5-1982. [CH]

VI. MÍNIMO ESPOLIO INÉDITO

Consignamos 8 textos inéditos, os títulos dos cales limos citados nas diversas fontes que se sinalan. Pero estamos en condicións de afirmar que a ordenación dos seu fondos nos vindeiros anos revelará a existencia dunha colleita de textos de toda especie que nos atrevemos a cuantificar da orde, polo menos, dun *tercio* do volume de toda a obra ata agora coñecida e reseñada.

1. *Camiño de Santiago*. Datado en Santiago: 1952.
   Guión cinematográfico redactado por encargo de J. Rodríguez de Vicente para Suevia Films. Ref.: R. García Domínguez. "Otero Pedrayo supervisado por Joselín" e "Un guión de Otero Pedrayo". *O Reiseñor de Trasalba*. Trasalba: Fundación Otero Pedrayo, 1997: 179-182.
2. *Do San Lucas ó San Xohán. Sazós de Compostela*. Datado en Trasalba, 31 de Sant-Iago, 1957. Libro de relatos, tres dos cales foron editados en *Dorna* nº 4 (1982). O manuscrito áchase no arquivo persoal do Dr. Domingo García-Sabell. Ref. R.O.P. *O señorito da Reboraina* [prol. de X.M.Salgado], Vigo: Galaxia, 1996: p. 17.
3. *Horas de Compostela*. Ref.: C. Baliñas. "R. Otero Pedrayo". *Gran Enciclopedia Gallega*. Gijón: Silverio Cañada editor, 1974: p. 158.
4. *Contra el filo del río*. Ref.: C. Baliñas. "R. Otero Pedrayo". *Gran Enciclopedia Gallega*. Gijón: Silverio Cañada editor, 1974: p. 157.
5. *Del Noviciado al Ateneo*.

["Novela esta que se dice haber existido y hoy extraviada (a no ser que se trate de otro título para el que se conserva en manuscrito con el de *Contra el filo del río* y que, efectivamente, fantasea acerca de escenas matritenses entre la calle del Noviciado y el Ateneo"]. Ref.: C. Baliñas. "R. Otero Pedrayo". *Gran Enciclopedia Gallega*. Gijón: Silverio Cañada editor, 1974: p. 157.

6. *El responso y el espejo*. Novela inédita en paradeiro descoñecido.

7. *Xenio e ser de Galicia*. [Ensaio inédito] Ref.: F. Fernández del Riego. Grial 84, 1985: 32.

8. *Historia del Arte*, por Cerro de los LLanos [criptograma de "Otero dos Chaos de Amoeiro"]. Ref.: A. Vázquez-Monxardín, que a ten transcrita para dar ó prelo.

VII. GUÍA DOS FONDOS DE R.O.P NA FUNDACIÓN PENZOL (Vigo)

A relación topográfica dos fondos arquivados comprende 108 caixas, agrupadas nas seguintes seccións: documentos persoais; documentos patrimoniais; documentos de función; documentos científicos e literarios; ademais dos fondos especiais que inclúen documentos figurativos e colección de manuscritos e impresos.

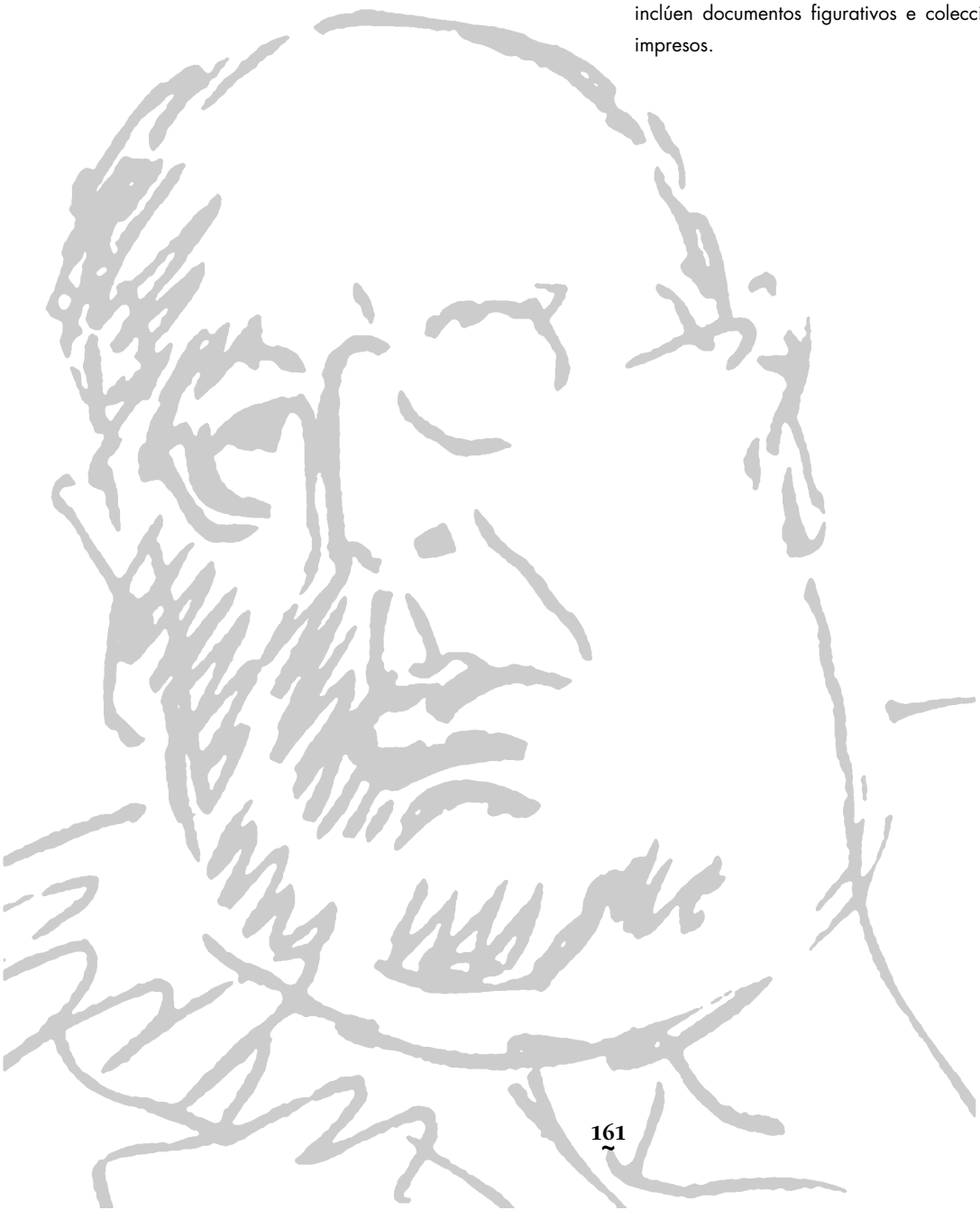

Don Ramón debuxado por Vicente Risco.

Raigame

DEPUTACIÓN OURENSE